

Finestra oberta

***TAMBÉ CATALANS: FILLS I FILLES
DE FAMÍLIES IMMIGRADES***

Marta Casas (coordinadora)

Desembre 2003

FINESTRA OBERTA | 38

Aquesta publicació recull les reflexions d'un seminari desenvolupat en el marc del programa Entrecultures entre el juny de 2001 i el desembre de 2002.

Membres del seminari: Miquel Àngel Alegre, Fathia Benhammou, Anna Escobar, Neus Ferrer, Jordi Jover, Lluís Maruny, Montse Muñoz, Ismael Palacín, Anna Piella i Fina Rubio.

Coordinadora del seminari: Marta Casas

Les opinions que s'expressen en aquesta publicació corresponen als autors.

Edició: Fundació Jaume Bofill
Provença, 324. 08037 Barcelona
Tel. 93 458 87 00
Fax 93 458 87 08
fbofill@fbofill.org
www.fbofill.org

Impressió: Alta Fulla · Taller
Dipòsit Legal: B. 51.385-2003

ÍNDIX

1. INTRODUCCIÓ	7
2. PUNTS DE PARTIDA	11
Segones generacions	11
La qüestió de la cultura	13
El concepte d'integració	16
L'exclusió social	20
La diversitat cultural: multiculturalisme i interculturalitat	24
La importància de les percepcions: els prejudicis i la hipòtesi del contacte	26
3. QUI SÓN I COM SÓN: FILLS I FILLES DE FAMÍLIES IMMIGRADES A CATALUNYA	30
Una mirada oberta: com abordar l'anàlisi	30
Els condicionants socioeconòmics	32
Els contextos d'immigració i la vulnerabilitat social	33
Ser adolescent o jove, ara i aquí	35
Els processos de construcció identitària	36
L'oposició amb els adults	39
Transicions	42
La cultura juvenil	43
El gènere com a condicionant	45
Dones immigrades: les mares	45
Filles de dones immigrades	47
Síntesi del capítol: variables que es combinen	51
Qüestions genèriques	51
Qüestions específiques	52
4. ESPAIS DE SOCIALITZACIÓ	55
Família i xarxes de suport	55

La família en la nostra societat: models i canvis	56
Les xarxes de suport: família extensa, comunitat, associacionisme	60
Relacions família-escola	65
L'escola i la formació	68
L'escola com a espai de contacte intercultural	69
Dificultats d'integració escolar	72
El fracàs escolar	77
Actituds a l'escola	78
Altres espais formatius	80
Oci i temps lliure	84
Diferents contextos d'oci	86
Oci formal: l'educació en el lleure	87
Oci informal: el carrer	88
El món del treball	91
El treball com a referent	91
La transició al món laboral	92
La formació	94
Dificultats específiques	95
La perspectiva de gènere	96
El barri, el poble, la ciutat	98
Societat d'acollida? L'exercici de les responsabilitats	98
Les administracions: polítiques i plans d'acollida	99
Les associacions, entitats de cooperació i ONG	100
5. CONCLUSIONS: ORIENTACIONS I PROPOSTES PER A L'ACCIÓ	102
Criteris d'intervenció	102
Enfocar el treball	103
Normalització <i>versus</i> especialització	104
Els col·lectius legítims	105
Importància dels models positius	105
Amb les famílies i xarxes de suport	106
La participació de les famílies	107
Xarxes de suport	108
Des de l'escola i altres àmbits educatius	109

El treball de la interculturalitat	109
<i>L'acollida</i>	<i>110</i>
<i>La relació amb les famílies.....</i>	<i>112</i>
<i>El currículum</i>	<i>114</i>
<i>Les actituds</i>	<i>116</i>
L'atenció específica	118
<i>Acollida i acompanyament.....</i>	<i>119</i>
<i>L'adquisició de competència lingüística en les llengües autòctones</i>	<i>119</i>
<i>La incorporació a l'aula ordinària</i>	<i>120</i>
Des dels espais d'oci.....	122
Les possibilitats de l'educació en el lleure	122
El treball al carrer	123
Des de la inserció laboral	124
Qüestions legals	124
Millora de la formació	124
Suport als itineraris d'inserció	125
Des de l'Administració i la societat d'acollida	125
Lluita contra la discriminació	125
Actuacions i polítiques municipals	126
<i>Descentralització dels recursos</i>	<i>127</i>
<i>Coordinació i transversalitat</i>	<i>127</i>
<i>Els plans d'acollida municipals.....</i>	<i>128</i>
<i>El treball amb la població autòctona</i>	<i>131</i>
Treball d'associacions, entitats i ONG	132
 6. BIBLIOGRAFIA	 133
 NOTES	 136

1. INTRODUCCIÓ

La presència de fills i filles de famílies immigrades al nostre país, resultat del progressiu assentament de col·lectius immigrants, comporta noves implicacions en el panorama català: la diversitat cultural existent en l'àmbit social es trasllada a l'escola –que esdevé un espai fonamental d'integració– i a d'altres espais educatius; l'accés al mercat laboral d'alguns d'aquests joves presenta noves problemàtiques que cal tenir presents, etc. En definitiva, la integració social d'aquests infants, adolescents i joves, dibuixa noves realitats i nous reptes, alguns dels quals són específics i es relacionen amb el fet migratori, mentre que d'altres són genèrics i es relacionen amb el grup d'edat, el gènere, etc., i, per tant, són compartits amb d'altres joves no immigrants.

Durant aquests últims anys, des de la Fundació Jaume Bofill, s'han promogut diverses recerques i espais de reflexió sobre la realitat que viuen els fills i filles de les famílies immigrades amb la voluntat de proposar noves línies d'actuació i d'obrir nous camps de reflexió que puguin ajudar a garantir la inclusió social d'aquests nois i noies.

El resultat d'un d'aquests espais de reflexió és la publicació que teniu a les mans, *També catalans: fills i filles de famílies immigrades*, que recull les reflexions d'un seminari desenvolupat en el marc del programa Entrecultures, entre el juny de 2001 i el desembre de 2002, en el qual van participar un grup reduït d'experts amb diferents perfils professionals.

Un dels objectius del seminari era fer una anàlisi complexa de la realitat que contemplés les diferents va-

Des de la Fundació Jaume Bofill s'han promogut recerques i espais de reflexió sobre els fills i filles de les famílies immigrades amb la voluntat de proposar noves línies d'actuació i d'obrir nous camps de reflexió. El resultat d'un d'aquests espais de reflexió és la publicació que teniu a les mans.

L'objectiu del seminari era reflexionar sobre els aspectes bàsics que influeixen en els processos d'integració dels joves que són fills i filles de famílies immigrades a Catalunya i extreure'n conclusions que permetin garantir la seva inclusió social.

riables que incideixen en els processos d'inserció social dels joves (edat, gènere, ètnia, classe social, etc.) i que, alhora, partís de la reflexió i el debat sobre la pràctica. Amb aquesta anàlisi complexa també es va voler desvincular el debat de la integració dels immigrants de l'eix de la identitat cultural (com a única justificació recurrent de la manca d'integració), i posar de relleu les variables socials, econòmiques i polítiques com a factors determinants per als processos d'inserció social.

L'objectiu general del seminari era reflexionar sobre els aspectes bàsics que influeixen en els processos d'integració dels joves que són fills i filles de famílies immigrades a Catalunya i extreure'n conclusions que permetin garantir la seva inclusió social.

Per assolir aquest objectiu, es van proposar els objectius específics següents:

- Reflexionar de manera crítica sobre la situació i les problemàtiques associades als fills i filles de famílies immigrades.
- Fer una aproximació teòrica al tema a partir de diversos materials.
- Identificar els temes clau per a l'anàlisi, més enllà dels aspectes purament culturals.
- Analitzar les possibilitats d'intervenció i actuació en relació al tema proposat i formular propostes per a l'actuació.

Metodològicament, el treball d'aquest seminari es va fonamentar en la combinació del treball individual i de grup, que es va dividir en quatre fases:

- Identificació dels temes clau i dels àmbits d'anàlisi. Al llarg d'aquesta primera fase, es van consensuar els plantejaments inicials i els objectius del seminari.

- Presentació, anàlisi i discussió, per part dels integrants del grup, d'experiències d'investigació i pràctiques de treball reeixides. Aquesta part pretenia compartir i debatre no tant les experiències i pràctiques concretes de cadascú, sinó més aviat les reflexions que se'n derivaven.

- Celebració de jornades monogràfiques sobre tres dels temes clau. Aquestes jornades es van obrir a persones externes al seminari per tal d'ampliar i contrastar algunes de les reflexions sorgides en les fases anteriors. Els eixos centrals de les jornades van ser: adolescència i joventut, gènere i famílies, i xarxes de suport.¹ La presència de professionals que havien viscut altres experiències i que tenien punts de vista diferents –entre els quals hi havia membres de diferents col·lectius d'immigrats– va aportar noves visions i nous elements per a la reflexió.

- Elaboració i discussió de les conclusions. A l'última fase, es van discutir i consensuar les conclusions.

Aquesta publicació s'ha estructurat en 5 capítols: una introducció que presenta el seminari; un segon capítol on s'aborden les consideracions prèvies i els punts de partida que han servit de marc de referència per a les reflexions; al tercer capítol, es recullen algunes indicacions per abordar l'anàlisi i per apropar-se al coneixement del col·lectiu; en el quart capítol, s'analitzen i es defineixen els espais de socialització fonamentals que repercuteixen en la integració social dels fills i filles de famílies immigrades (família, escola, oci, lleure, etc.); i al cinquè capítol, i amb l'objectiu d'anar més enllà de la reflexió tot aprofitant l'experiència dels membres del seminari, es presenten les conclusions i una sèrie d'orientacions i propostes per a l'acció.

Aquesta publicació s'ha estructurat en 5 capítols que recullen diferents reflexions. Al cinquè capítol es presenten les conclusions i una sèrie d'orientacions i propostes per a l'acció.

La publicació, inclou fragments d'entrevistes procedents de treballs de recerca i publicacions. A través d'aquests fragments, hem volgut fer sentir les veus d'alguns fills i filles de famílies immigrades i exemplificar les afirmacions sorgides durant el seminari.

Al llarg de la publicació, el lector trobarà fragments d'entrevistes procedents de diferents treballs de recerca i publicacions. A través d'aquests fragments, hem volgut fer sentir les veus d'alguns fills i filles de famílies immigrades i, alhora, exemplificar les afirmacions sorgides durant el seminari.

Esperem que aquesta tasca de reflexió, basada –sobretot– en la pràctica, sigui útil per a totes aquelles persones que treballen amb fills i filles de famílies immigrades o, si més no, que aquesta publicació ajudi a obrir noves línies d'acció i de reflexió.

2. PUNTS DE PARTIDA

Hi ha una sèrie de consideracions prèvies bàsiques que emmarquen les reflexions sorgides al seminari i que han de servir per interpretar les nostres propostes. Aquests punts de partida fan referència, en primer lloc, a algunes precisions conceptuals, a una sèrie de criteris d'anàlisi i actuació, i a algunes consideracions sobre com cal abordar els temes relacionats amb aquests fills i filles d'immigrants d'una manera oberta i rigorosa.

En aquest capítol es troben les consideracions que emmarquen les reflexions sorgides al seminari i que han de servir per interpretar les nostres propostes.

Segones generacions

Malgrat que el concepte de *segones generacions* (o d'immigrants de segona generació) està molt estès, des del seminari, ens hi hem mostrat crítics. Considerem que és un concepte poc eficaç i estigmatitzador i per això en recomanem la substitució pel de *fills i filles de famílies immigrades*, o per altres conceptes semblants com: *fills i filles d'immigrants*, *adolescents i joves d'origen immigrat*, etc. La crítica a aquest concepte es basa, fonamentalment, en les qüestions següents:

El concepte de *segones generacions* és poc eficaç, estigmatitzador i homogeneïtzador.

- Com tots els conceptes referits a col·lectius específics, té un caràcter col·lectivitzador, homogeneïtzador, que és poc adient si tenim en compte la gran heterogeneïtat existent entre el col·lectiu de fills i filles de famílies immigrades. Una heterogeneïtat causada per diferents factors i, molt especialment, per la seva combina-

Quan pengem l'etiqueta de segones generacions a determinats joves fem prevaler la seva ascendència per sobre de qualsevol altra característica i dificultem la seva consolidació com a ciutadans de ple dret en la nostra societat.

ció: edat d'arribada a Catalunya; context de procedència (rural o urbà); situació escolar al país d'origen; nivell sociocultural dels pares; rols que dona la cultura d'origen en relació a les interaccions entre gèneres; relació entre l'individu, la institució familiar i les tradicions; factors i mecanismes socials que posa en marxa el país que els acull (entorn, escola, plans d'acollida municipals...); etc.

- El concepte de *segones generacions* no és universal; no s'ha utilitzat sempre, ni a tot arreu, ni amb tothom. De fet, a la nostra societat, no tots els fills d'immigrants es consideren segones generacions. Per exemple, a ningú se li acut parlar de segones generacions fent referència als fills dels immigrants de l'Europa comunitària establerts a Catalunya; de fet, en aquests casos, tampoc s'utilitza el concepte d'immigrant. En definitiva, l'ús d'aquests conceptes té connotacions clarament negatives i estigmatitzadores. Quan pengem l'etiqueta de segones generacions a determinats joves fem prevaler la seva ascendència per sobre de qualsevol altra característica i dificultem la seva consolidació com a ciutadans de ple dret en la nostra societat. No els deixem acabar de ser d'aquí, recordant-los sempre que vénen d'un altre lloc (tot i que potser han nascut aquí i ni tan sols han estat mai al seu país d'origen).²

- D'altra banda, l'ús d'aquest terme, d'alguna manera, identifica els fills i filles d'immigrants amb els seus pares. Nosaltres considerem que hi ha unes diferències fonamentals entre els immigrants (persones adultes amb un projecte migratori propi) i els seus fills i filles. En primer lloc, aquests últims no realitzen cap projecte migratori propi ni prenen cap decisió; i, en segon lloc –especialment en el cas dels que han nascut aquí o han arribat de petits–, fan el seu procés d'*endoculturació* en la societat d'acollida i no pas en la socie-

tat d'origen. La majoria de fills i filles d'immigrants no poden triar ni comparar l'experiència vital viscuda a Catalunya amb la viscuda al país d'origen. Les activitats socials, els seus afectes, records i expectatives estan condicionats per la inserció en la societat catalana. La cultura d'origen és un referent simbòlic del qual gairebé no tenen cap experiència real.

- Finalment, col·lectivitzar els fills i filles de famílies immigrades en funció del seu origen és negar la seva complexitat i els processos i característiques que comparteixen amb els infants, adolescents i joves autòctons; a més, sovint es corre el risc de caure en un reduccionisme culturalista que explica tot el que es relaciona amb aquest col·lectiu en clau cultural.

Tampoc hem de caure en l'extrem de pensar que hi ha una ruptura (cultural o generacional) amb els pares i mares immigrants. És evident –i ho podrem anar observant més endavant– que els fills i filles de famílies immigrades viuen en els mateixos contextos que els seus pares i comparteixen molts aspectes amb ells, i que en els seus processos de construcció identitària acabaran escollint, també, elements dels seus referents culturals d'origen. No podem obviar que els seus processos de socialització primerenca s'han produït dins la família i que és a partir d'aquest bagatge que aniran negociant entre les pautes familiars rebudes i les pautes culturals que rebran de l'entorn.

La qüestió de la cultura

Abans de començar a tractar altres qüestions, és important centrar-nos en el concepte de *cultura*. Cal tenir molt clar quin sentit estricte donem a aquest terme, ja que

La cultura d'origen és un referent simbòlic del qual gairebé no tenen cap experiència real.

Col·lectivitzar els fills i filles de famílies immigrades en funció del seu origen és negar la seva complexitat i els processos i característiques que comparteixen amb els infants, adolescents i joves autòctons.

es tracta d'un concepte polisèmic, i cal valorar de forma crítica quin pes té en els processos que viuen aquests nois i noies.

Si fem una primera definició, podem distingir dues accepcions bàsiques d'aquest concepte:

1. a) Conreu de la terra. b) Conreu dels coneixements i les facultats de l'home. c) Conjunt de coneixences literàries, històriques, científiques o de qualsevol altra mena que hom posseeix com a fruit d'estudi i de lectures, de viatges, d'experiència, etc. Quan es tracta d'una cultura no especialitzada hom parla també de cultura general.

2. *ANTROP CULT* Conjunt de tradicions (literàries, historicosocials i científiques) i de formes de vida (materials i espirituals) d'un poble, d'una societat o de tota la humanitat. Sovint, hom ha entès cultura i civilització com a sinònims, però cal subratllar-ne la diferenciació, per tal com el terme cultura té unes connotacions molt més àmplies: de fet, hom ha dit sovint que la possessió de la cultura és el tret diferenciador de l'espècie humana com a tal, en el sentit que engloba un conjunt molt ampli de comportaments apresos, és a dir, transmesos a través del llenguatge, per oposició als comportaments instintius transmesos genèticament, característics dels animals. (...)³

En relació al concepte de *Cultura* podem distingir dos sentits bàsics: el concepte antropològic i la idea de *Cultura* com a conjunt adquirit de sabers i coneixements i el seu conreu.

Segons aquestes definicions, podem distingir, en relació al que ens interessa, dos sentits bàsics: en primer lloc, el concepte antropològic i en segon lloc la idea de *Cultura*⁴ com a conjunt adquirit de sabers i coneixements i el seu conreu. Pensem que aquesta primera distinció és important perquè, sovint, allò que no reconeixem com a qüestió cultural sí que pot tenir relació amb l'accés a la Cultura.

Però, del concepte antropològic de *cultura*, també cal fer-ne alguns aclariments. Des de la primera definició que en va fer l'antropòleg anglès Tylor el 1871⁵, la cultura s'ha definit de diferents maneres. En el marc de l'antropologia contemporània, autors com Llobera (1999:21) distingeixen entre una concepció totalista o adaptacionalista de la cultura (que, a grans trets, identificariem amb la concepció clàssica segons la qual el terme es refereix a la totalitat de formes de vida dels éssers humans, o –segons les tendències més actuals– s'entén com un mecanisme adaptatiu), i una concepció mentalista o ideacionalista (que, partint d'una definició més restrictiva del terme, el limita a un sistema d'idees o conceptes).

Ara bé, en el nostre entorn més immediat, als mitjans de comunicació, en el nostre context laboral, etc., quan parlem de la cultura i de què és cultural, habitualment no ens referim estrictament a cap dels conceptes anteriors. Normalment, en aquests àmbits no fem referència al primer concepte de què parla Llobera, però tampoc al segon, sinó que utilitzem el terme *cultura* en un sentit encara molt més restringit i restrictiu, que no més fa referència a determinats trets culturals diferenciadors i explícits que –sovint– tenen més relació amb estereotips que no pas amb realitats contrastades.

Evidentment, no qüestionem el pes i la importància de la cultura en tots els nostres actes (sobretot en la primera concepció antropològica de Llobera) i subscriuim la nostra relació amb la cultura tal com l'explica Claude Lévi-Strauss (1986: 69).

“(…) todo miembro de una cultura es tan estrechamente solidario con ella como este viajero ideal lo es con su tren, puesto que desde nuestro nacimiento, el medio ambiente hace penetrar en nosotros, de muchos modos conscientes e inconscientes, un complejo sistema de re-

Normalment utilitzem el terme *cultura* en un sentit restringit i restrictiu, que no més fa referència a determinats trets culturals diferenciadors i explícits que –sovint– tenen més relació amb estereotips que no pas amb realitats contrastades.

ferencias consistente en juicios de valor, motivaciones y puntos de interés, donde se comprende la visión reflexiva que nos impone la educación del devenir histórico de nuestra civilización, sin la cual, ésta llegaría a ser impensable o aparecería en contradicción con las conductas reales. Nosotros nos movemos literalmente con este sistema de referencias, y las realidades culturales del exterior no son observables más que a través de las deformaciones que el sistema le impone, cuando no nos adentra más en la imposibilidad de percibir lo que es.”

Les explicacions culturalistes, basades en el determinisme cultural, poden conduir a un nou racisme que substitueix el concepte de *raça* pel de *cultura*. Cal fer un esforç per no confondre els efectes de les desigualtats socials amb les diferències culturals.

El que qüestionem són les explicacions reduccionistes segons les quals determinades situacions, comportaments, realitats i actituds tenen causes estrictament culturals, en el sentit més restringit i restrictiu del terme (i que ens porta a fer simplificacions del tipus “la cultura africana és...”, o bé a caracteritzar les cultures a partir de trets purament folklòrics).

Cal tenir present que aquestes explicacions culturalistes, basades en el determinisme cultural, poden conduir a un nou racisme que substitueix el concepte de *raça* pel de *cultura*.⁶ Cal fer un esforç per no confondre els efectes de les desigualtats socials amb les diferències culturals.

El concepte d'*integració*

El concepte d'*integració* també és un concepte espinós. Quan parlem d'*integració*, a què ens referim? Qui s'ha d'integrar i on? Quins són els models de referència quan parlem d'*integració*?

Sovint, culpabilitzem els immigrants de la seva manca d'*integració*, d'interès i d'esforç. Tothom que immigra, inevitablement, fa esforços per adaptar-se a la seva nova realitat. L'actitud més o menys oberta de

les persones a l'hora de fer aquests esforços pot dependre de molts factors: la seva situació social i econòmica, els seus recursos personals (la seva formació, el seu caràcter, les seves habilitats...), la resposta que troba per part de la societat d'acollida⁷, etc.

I quin és el model al qual s'ha d'integrar un immigrant quan arriba? Realment, respon a una realitat concreta o és un model ideal? En una societat tan heterogènia, en un país amb una diversitat interna tan gran (geogràfica, econòmica, de composició social, lingüística...), quin és el model que ha de captar i cap al qual ha de tendir l'immigrant? Delgado (1998:38) fa referència a aquesta dificultat dels immigrants per saber on s'han d'integrar:

“Ara bé, quan l'immigrant arriba al seu destí, és una cultura de debò allò que rep? (...) No deu ser, més aviat, un garbuix d'estils de fer i de dir allò a què l'immigrant ha d'emmotllar-se?”

Aquesta noció d'integració, estàtica, contradiu el dinamisme de les cultures i les societats. El nostre país, la nostra cultura, la nostra societat, no són models estàtics, sinó realitats dinàmiques. La presència de població procedent d'altres països i altres realitats culturals són un element més de canvi i dinamisme (ni de bon tros el més important, però; la introducció de les noves tecnologies ha representat un canvi molt més profund en les nostres vides que la presència d'immigrants estrangers, per exemple), i cal que tots ens anem integrant a la nova realitat. La integració, per tant, significa l'adaptació de tots nosaltres a la nova realitat, i no pas només la d'alguns col·lectius a un model tancat. Francesc Carbonell (2000:91) ho explica d'aquesta manera:

La noció d'integració, estàtica, contradiu el dinamisme de les cultures i les societats.

La integració significa l'adaptació de tots nosaltres a la nova realitat, i no pas només la d'alguns col·lectius a un model tancat.

“La integración de los inmigrantes extracomunitarios y de los grupos minoritarios se confunde demasiado a menudo con su obligación de adaptarse. Pero esta adaptación no deben realizarla sólo estos grupos; todos debemos adaptarnos a esta nueva situación, y los del grupo mayoritario tenemos además la obligación de crear las condiciones que posibiliten esta adaptación, ya que somos los que detentamos el poder.

La adaptación es necesaria, pero no debe suponer la sumisión incondicional de los más débiles. Esta confusión entre integración igual a sumisión está muy generalizada, e influye poderosamente en la construcción de la ideología y de las actitudes que se transmiten en las escuelas. No puede haber integración social sin respeto mutuo.

La integración hay que ganarla día a día, con el ejercicio, por parte de todos, de la solidaridad y la voluntad de negociación, luchando contra toda forma de exclusión y a favor de una verdadera igualdad de oportunidades y derechos cívicos y políticos. (...)

Se trata, pues de crear conjuntamente un nuevo espacio social, ahora todavía inexistente, que estará regido por unas nuevas normas nacidas de la negociación y de la creatividad conjunta. (...)

La integració dels col·lectius d'origen estranger i les minories s'ha de fer en un pla d'igualtat, priorititzant el respecte vers les diferents formes culturals, i no en un pla de submissió. Cal garantir la igualtat d'oportunitats i la igualtat de drets i deures.

Recollint les idees de Francesc Carbonell, destaquem la perspectiva bilateral de la idea d'integració: no són els immigrants, o els seus fills, els que s'han d'integrar a un model ideal, sinó que tothom s'ha d'integrar a la nova realitat social que anem construint de forma dinàmica. Insistim, també, en el fet que la integració dels col·lectius d'origen estranger i les minories s'ha de fer en un pla d'igualtat, priorititzant el respecte vers les diferents formes culturals, i no pas en un pla de submissió. Aquesta condició passa per garantir la igualtat d'oportunitats i la igualtat de drets i deures. D'altra banda, també destaquem la idea de la integració com

un procés dinàmic. Com diu Carbonell, s'ha de guanyar dia a dia, a través d'eines com la solidaritat i, molt especialment, la negociació.

Fins aquí, hem intentat definir què entenem per integració. Però, en el cas dels adolescents i els joves, que és la població que ens ocupa, pensem que cal afegir una variable molt important a aquest concepte. En paraules de Miquel Àngel Alegre:

“Precisament, participar del que vol dir “ser joves”, aquí i ara, del que implica ser un “jove autèntic”, incorpora la necessitat d'un sentir-se “desintegrat” respecte del “món de la vida” adult. Allò que per un adult (de l'origen que sigui) pot ser considerat com un èxit del procés d'integració, per un jove pot ser valorat en termes de “submissió”, en tot cas d'“acoblament” a un “estat social” que no li és propi.”⁸

És a dir, quan parlem de la integració dels adolescents i joves immigrants o fills d'immigrants, ens referim a la seva integració a un model adolescent o a un model adult? En alguns casos en què no podríem parlar de “bona integració” segons un model adultocèntric, podríem parlar d'una integració juvenil? Són qüestions que encara fan més complex aquest tema. Per exemple⁹: un jove immigrant sense expectatives de continuïtat acadèmica més enllà de l'ESO, indisciplinat a classe, que surt “de marxa” fins a altes hores de la matinada, fuma, beu i consumeix drogues, és un jove integrat si aquests hàbits i interessos són els que caracteritzen la majoria dels joves del seu entorn escolar i social? O a l'inrevés: una noia d'origen magribí, estudiant, amb unes expectatives acadèmiques elevades, que no surt amb nois ni manté cap mena d'oci nocturn, que no beu ni fuma, dedicada centralment a les responsabilitats domèstiques i a la pràctica religiosa, podrà sentir-se in-

Com diu Carbonell, la integració s'ha de guanyar dia a dia, a través d'eines com la solidaritat i la negociació.

Quan parlem de la integració dels fills d'immigrants, ens referim a la seva integració a un model adolescent o a un model adult?

tegrada en un espai juvenil caracteritzat per la transgressió en l'oci, pel descrèdit del valor de la formació regulada i per la presència d'unes expectatives construïdes a l'entorn de la inserció precoç en el mercat de treball?

Amb aquests exemples no pretenem dir que els fills i filles de famílies immigrades hagin d'adoptar actituds transgressores per tal d'estar integrats. Volem fer constatar que, a l'hora de valorar si una persona està més o menys integrada, ho podem fer des de diferents òptiques i que, per tant, la resposta a aquesta pregunta no és mai unívoca. Tornant als exemples, la mateixa noia de què parlàvem, probablement, deixaria d'ocupar posicions perifèriques si en el seu context de referència hi hagués presència de xarxes de joves que basessin la seva sociabilitat en uns mateixos valors d'aposta formativa i d'oci no transgressor.

L'exclusió social

Avui dia, es parla més d'exclusió social que no pas de pobresa o marginalitat. Aquests darrers conceptes, corresponien a la geometria de classes jerarquizada pròpia de les societats modernes (estructura piramidal). El concepte d'exclusió correspon al que podem anomenar les geometries de la dualització: els que estan bé, cada cop estan millor, i la distància respecte als que estan pitjor es torna abismal; es crea una franja intermèdia estreta de persones (com una forma de 8) i, per tant, s'aprima el nexa i la mobilitat entre els dos grups socials. Un dels perills existents en les nostres societats és que es generin col·lectius de persones que no accedeixin als béns socials (l'accés al treball, a l'educació i a les relacions) o que, quan ho facin, sigui en condicions de precarietat i d'exclusió.

Un dels perills existents en les nostres societats és que es generin col·lectius de persones que no accedeixin als béns socials (l'accés al treball, a l'educació i a les relacions) o que, quan ho facin, sigui en condicions de precarietat i d'exclusió.

Sovint, el concepte d'exclusió social s'ha definit a partir d'uns indicadors o llistats de característiques. Ens interessa especialment la definició que proposa Robert Castel (1999), segons la qual el treball continua essent un suport privilegiat d'inscripció a l'estructura social malgrat els canvis que ha sofert. Per Castel, l'exclusió descriu un estat de privació o ruptura. En un model de societat dual, es tracta d'un procés associat als conceptes de prescindibilitat, invisibilitat, invalidació social o desafiliació.

Aquest autor caracteritza metafòricament tres zones de cohesió social a partir de dues variables: l'ocupabilitat i la xarxa de suport i de relacions socials:

- Una zona d'integració, caracteritzada pel binomi treball estable-inserció relacional sòlida. El treball estable s'entén com una situació, almenys, d'alta ocupabilitat; i la inserció relacional sòlida fa referència a una xarxa de suport i de relacions socials estables i riques.
- Una zona d'exclusió, a l'altre extrem, caracteritzada pel binomi absència de participació en activitats productives-aïllament relacional.
- Una zona de vulnerabilitat social, intermèdia i inestable, caracteritzada pel binomi precarietat en el treball-fragilitat en els suports de proximitat.

Des d'una òptica sociopolítica, en què es relaciona l'exclusió amb les estratègies de resposta social, hi ha tot un seguit d'enfocaments basats en l'*empowerment*¹⁰. Una perspectiva d'*empowerment* posa l'atenció en els factors pels quals "les persones i els grups exclosos que experimenten l'exclusió perden poder i influència en molts aspectes: la seva veu no s'escolta, perden oportunitats i recursos per expressar les seves necessitats i aspiracions o perquè es valori la seva ex-

Per Castel, l'exclusió descriu un estat de privació o ruptura, es tracta d'un procés associat als conceptes de prescindibilitat, invisibilitat, invalidació social o desafiliació.

Castel caracteritza metafòricament tres zones de cohesió social a partir de dues variables: l'ocupabilitat i la xarxa de suport i de relacions socials.

Les actuacions per lluitar contra l'exclusió se centren tant en la tasca de capacitar la persona com en la de modificar la distribució de rols en els projectes i la societat en què participa.

periència vital”, i resten exclosos de la participació en les decisions que els afecten (Fons Social Europeu, 2000). Des d'aquest punt de vista, les actuacions per lluitar contra l'exclusió se centren tant en la tasca de capacitar la persona com en la de modificar la distribució de rols en els projectes i la societat en què participa.

D'altra banda, hem de tenir en compte l'opinió de Dolores Juliano (1998) sobre les possibilitats d'actuació que tenen determinats grups socials que intervenen des de la marginalitat:

“ (...) cuanto más marginal y amorfo es un actor social, más fácilmente puede generar y mantener opciones innovadoras, mientras que a medida que el nivel de estructuración y organización interna se hace mayor, más tiende a autoperpetuarse sin cambios.”

Si parlem d'exclusió o inclusió social i continuem considerant el treball com l'element bàsic d'inscripció en l'estructura social, ens trobem que els adolescents i joves no tenen un lloc en aquesta estructura, sinó que són les seves famílies les que pertanyen a una determinada classe o tenen una determinada posició social. Des d'aquesta perspectiva, es pot analitzar l'adolescència i la joventut com la trajectòria des d'una determinada posició en l'estructura social –la familiar, que correspon a la infància– a una altra –la personal, corresponent a l'edat adulta.

La trajectòria més habitual, la que segueix la majoria de la població sense gaires dificultats, és la que ens porta, quan ja som adults, al mateix lloc o en un lloc semblant dins l'estructura social de partida (infància).

En funció del lloc de partida en l'estructura social, hom tindrà més o menys avantatges en fer la transició de la infància a la vida adulta. Val a dir, però que exis-

En funció del lloc de partida en l'estructura social, hom tindrà més o menys avantatges en fer la transició de la infància a la vida adulta.

teix una possibilitat de mobilitat tant ascendent com descendent. Si bé és cert que el fet de partir d'una posició alta en l'estructura social no garanteix que la transició a la vida adulta correspongui a la mateixa posició de partida, cal dir que en aquest cas existeixen més possibilitats perquè es doni aquesta correspondència de posicions. D'altra banda, algú que parteix d'una posició inferior en l'estructura social pot anar a contracorrent i, per exemple, fer estudis universitaris i trobar una feina que recompensi l'esforç que ha fet. Tot i així, és més fàcil que l'evolució negativa de la trajectòria es produeixi entre aquells sectors de l'estructura social que parteixen de posicions baixes, ja que tenen menys expectatives i menys recursos per lluitar contra les trajectòries negatives i, en definitiva, contra l'exclusió social.

Si les transicions de la infància a la vida adulta es fan des de posicions baixes en l'estructura social, s'incrementen les possibilitats d'arribar a situacions d'exclusió i augmenten les dificultats per lluitar contra aquestes situacions degut a la manca de recursos socials i materials. Miquel Àngel Alegre i Roger Martínez (2002) ho expliquen així en la seva recerca:

“En els casos d'individus situats a la part baixa de l'estructura social que es desvien i també creuen la línia, generalment també retornen a la normativitat al voltant dels 20 anys, però amb més freqüència es queden en el terreny concomitant a la normativitat, ja que els recursos materials i socials dels quals disposen les seves famílies i entorns socials són menors.”

En conclusió, podríem dir que l'adolescència i la joventut són etapes molt importants en la vida dels individus i que les trajectòries que es facin durant aquesta època marcaran la situació social posterior. És un moment fonamental, per tant, per lluitar contra els proces-

L'adolescència i la joventut són etapes molt importants en la vida dels individus i les trajectòries que es facin durant aquesta època marcaran la situació social posterior.

sos que poden portar les persones a situacions d'exclusió social.

La diversitat cultural: multiculturalisme i interculturalitat

La idea del respecte a la diferència pot legitimar diverses pràctiques educatives i polítiques.

Una altra qüestió que volem tractar és la del treball de la diversitat. S'ha qüestionat moltes vegades si realment cal continuar posant l'accent en la diversitat, tenint en compte que aquest fet pot justificar actituds d'estigmatització i de rebuig. En aquest sentit, cal tenir present que la idea del respecte a la diferència pot legitimar diverses pràctiques educatives i polítiques. D'entrada, subratlla les diferències i obvia la gran quantitat d'aspectes comuns entre les persones, més enllà de les cultures de procedència. D'altra banda, també uniformitza abusivament les tensions internes, com si els individus fossin iguals entre ells i no tinguessin experiències específiques que els fessin únics i irrepetibles, com si tots i cadascun dels membres d'una cultura subscriuissin tots i cadascun dels seus valors.

La diversitat no només s'ha d'entendre en clau cultural; caldria parlar de diversitat social, de gènere, personal, etc.

La diversitat no només s'ha d'entendre en clau cultural; caldria parlar, doncs, de diversitats: cultural, social, de gènere, personal, etc. D'altra banda, el treball d'aquestes diversitats ha de perseguir l'objectiu d'assolir la igualtat de tots i totes; igualtat de drets, igualtat de deures i, molt especialment, igualtat d'oportunitats.

Cal treballar la diversitat des de posicions que accentuïn la unitat i la igualtat dels éssers humans.

Per tant, cal treballar la diversitat des de posicions que accentuïn la unitat i la igualtat dels éssers humans: el patrimoni i la història comuna de la humanitat, la globalització dels drets, etc. També és important fer compatibles la màxima normalització amb l'aplicació exhaustiva de les mesures de caire compensatori i de

discriminació positiva necessàries per tots els que estan en situació de risc o de desigualtat.

Així doncs, apostem per treballar la diversitat cultural des d'una perspectiva intercultural. Però, què volem dir exactament quan utilitzem aquest concepte? Quina diferència hi ha entre el concepte d'interculturalitat i el de multiculturalitat? La teorització d'aquests conceptes no és nova, sinó que és fruit del debat teòric que, des dels anys 60 en el context nord-americà i, posteriorment, des d'altres països europeus, es va desenvolupant sobre qüestions relacionades amb la gestió de la diversitat.

Per distingir aquests conceptes, proposem les definicions següents, elaborades a partir de les de Carmel Camilleri (1992) i Isabelle Taboada Leonetti (1992):

- Podem definir la multiculturalitat com la situació de coexistència o cohabitació de diferents cultures o subcultures i els efectes espontanis d'aquesta coexistència. Seria un concepte sinònim de pluralisme cultural.
- En canvi, definiríem la interculturalitat com els esforços d'institucions o individus d'utilitzar aquesta situació de pluralisme cultural per impulsar un procés d'articulació entre els elements de les diferents cultures, tot respectant el manteniment de les diferències i la legitimitat de cada cultura.

Segons aquestes definicions, el primer concepte fa referència a una situació objectiva i observable: en una societat hi ha o no hi ha diversos grups culturals que coexisteixen. La interculturalitat va molt més enllà: no fa referència a una situació sinó a una voluntat, a uns esforços i un objectiu determinats. La interculturalitat no existeix sinó que és la fita on es vol arribar. Una fita basada en l'articulació dels diferents elements culturals que co-

La multiculturalitat és la situació de coexistència o cohabitació de diferents cultures o subcultures.

Definiríem la interculturalitat com els esforços d'institucions o individus d'utilitzar aquesta situació de pluralisme cultural per impulsar un procés d'articulació entre els elements de les diferents cultures, tot respectant les diferències i la legitimitat de cada cultura.

La perspectiva intercultural ha de posar l'èmfasi en l'educació d'uns determinats valors i en el coneixement i el qüestionament de la pròpia identitat i la dels altres.

existeixen. El concepte d'interculturalitat, per tant, té una dimensió dinàmica que no té el de multiculturalitat. Dues condicions necessàries per arribar a aquest objectiu intercultural són: respectar les diferències culturals i assegurar la legitimitat de cada cultura. Aquesta legitimitat que proposen les autores fa referència a la necessitat de considerar les diverses cultures en un pla d'igualtat – com a interlocutores vàlides per a la negociació– i de defugir les visions paternalistes i dominants que impossibiliten el treball en comú. Cal dir, però, que el respecte per les diferències culturals no s'ha d'entendre com la justificació de totes les manifestacions que puguin tenir una explicació cultural, fins i tot quan van en contra dels valors i normes acceptades comunament per la societat.

Si quan parlem d'educació intercultural, de *currículum* intercultural, tenim al cap aquest concepte tal com l'hem descrit, queda clar que moltes de les activitats considerades com a interculturals no ho són. La perspectiva intercultural va més enllà de compartir i donar a conèixer expressions culturals més o menys folklòriques; ha de posar l'èmfasi en l'educació en els valors, en el treball des de l'empatia i l'assertivitat, en la resolució de conflictes, etc., i ha de facilitar el coneixement i el qüestionament tant de la pròpia identitat com de la dels altres.

La importància de les percepcions: els prejudicis i la hipòtesi del contacte¹¹

Una darrera qüestió que cal tenir en compte a l'hora d'analitzar aquest col·lectiu és el fet que, sovint, les nostres percepcions estan esbiaixades pels prejudicis i els estereotips i, amb els nostres actes, correm el risc d'estendre'ls i perpetuar-los.

La percepció de l'altre, del diferent, sempre està subjecta als prejudicis que la psicologia social anomena prejudicis ètnics o prejudicis socials, i aquest fet està estretament relacionat amb els processos d'identificació i de creació de les identitats grupals. Cadascú de nosaltres s'identifica amb diferents grups d'iguals (som dones, catalanes, del Barça, d'esquerres...), que sovint reforcen la seva definició en contraposició a altres grups (són homes, marroquins, del Madrid, de dretes...). Per tant, les relacions intergrupals –i, entre elles, les interculturals– activen aquestes identitats i identifications.

Podem definir el prejudici de la manera següent:

“El prejudici social o ètnic és el sentiment desfavorable vers una persona que pertany a un grup a causa de la pertinença a aquest grup, suposant que té les qualitats atribuïdes al grup, amb indiferència dels fets que puguin contradir-ho.” (Casas, 2000)

Segons la psicologia social, els prejudicis no actuen com una forma de pensament dirigit o racional; és a dir, no actuen com un raonament, sinó com una forma del que s'anomena pensament autístic. Per tant, el prejudici no és un raonament basat o derivat d'una experiència, sinó que s'assembla més a un sentiment; té un component afectiu molt important. Aquest és un fet clau que cal tenir en compte a l'hora de modificar els prejudicis. Els psicòlegs socials expliquen que, per percebre i comprendre el món que ens envolta, elaborem unes categories¹² classificadores dins les quals anem encabint les nostres percepcions. Quan aquestes categories són excessivament generalitzades i no es modifiquen davant l'acció de nous coneixements esdevenen prejudicis. Per validar-se, aquests prejudicis necessiten una racionalització (i no pas un raonament!). Els es-

La percepció de l'altre està subjecta a prejudicis ètnics o prejudicis socials

El prejudici no és un raonament basat o derivat d'una experiència, sinó que té un component afectiu molt important.

El prejudici no és un comportament innat en les persones, sinó que sempre és après i també modificable.

L'anomenada *hipòtesi del contacte* es contempla com a via per la modificació del prejudici.

Segons la hipòtesi del contacte, del contacte entre individus de diferents grups ètnics o culturals, en resulta una reducció del prejudici que afavoreix la creació d'actituds positives i tolerants respecte a l'alteritat.

tereotips són les imatges inherents a una categoria que l'individu invoca per justificar el prejudici.

El prejudici no és un comportament innat en les persones, sinó que sempre és après i també modificable. Davant la qüestió de com es pot arribar al canvi d'actitud i a la modificació dels prejudicis, des de la psicologia social trobem vàries respostes: la impugnació de la imatge adversa del grup mitjançant la identificació amb l'altre; la col·laboració des de la igualtat; la creació d'experiències vivencials positives mitjançant les activitats lúdiques amb infants (Casas, 1999); la provocació de dissonàncies cognitives en la percepció de l'altre, etc.

També es contempla com a via per la modificació del prejudici l'anomenada *hipòtesi del contacte*. Aquesta hipòtesi sosté que, del contacte entre individus de diferents grups ètnics o culturals, en resulta una reducció del prejudici que afavoreix la creació d'actituds positives i tolerants respecte a l'alteritat. Segons aquesta teoria, hi ha molts tipus de ruptures i fronteres entre les vides socials dels grups ètnicament diferents que promouen la ignorància mútua. Aquesta ignorància alimenta creences errònies, reduccionistes i negatives de base irracional (basades en prejudicis) i genera sentiments d'hostilitat. Aquestes imatges estereotipades, origen del racisme i la xenofòbia, es corregeixen oportunament quan aquests grups inicien processos d'acostament i coneixement mutu. Ara bé, aquest contacte depèn de la seva naturalesa i del context en què s'articula. Cal tenir en compte que les relacions amb persones d'altres orígens culturals no sempre impliquen el trencament de prejudicis. De fet, segons els autors que desenvolupen aquesta teoria, és imprescindible que es compleixin una sèrie de condicions perquè, d'aquest contacte, en derivin les conseqüències positives esperades:

- Ha de ser un contacte basat en una activitat cooperativa i amb objectius comuns, sense cap mena d'estímul de competitivitat.
 - El contacte ha de ser sostingut i no pas episòdic.
 - El contacte ha de ser informal, personal i cara a cara.
 - S'ha de produir en el si d'una institució que el legitimi.
 - Ha d'existir igualtat d'estatus entre els membres o els grups que entren en contacte.

A l'hora de plantejar les nostres anàlisis o les nostres actuacions, cal tenir en compte que moltes de les imatges i percepcions que tenim sobre els fills i filles de famílies immigrades són errònies. Tots estem subjectes als prejudicis i, com a mínim, n'hem de ser conscients.

3. QUI SÓN I COM SÓN: FILLS I FILLES DE FAMÍLIES IMMIGRADES A CATALUNYA

La intenció d'aquest capítol no és definir i descriure exhaustivament els fills i les filles de les famílies immigrades a Catalunya, sinó proposar algunes indicacions per abordar l'anàlisi i el coneixement d'aquest col·lectiu.

Una mirada oberta: com abordar l'anàlisi

Una consideració bàsica és la importància de tenir en compte la gran heterogeneïtat que trobem en el col·lectiu que centra la nostra atenció. Una heterogeneïtat derivada de factors múltiples com l'edat d'arribada, la trajectòria migratòria, el context de procedència, la situació escolar en el país d'origen, la situació socioeconòmica, el nivell sociocultural de la família, el gènere, l'edat, la situació espaciotemporal, la situació i la trajectòria personals, les característiques personals, els factors i mecanismes socials d'acollida, la situació estructural del país receptor, etc.

Cal ressaltar que moltes d'aquestes variables no són característiques dels fills i filles de famílies immigrades, sinó que són variables genèriques relacionades amb el grup d'edat (fonamentalment adolescència i joventut), el gènere, els factors socioeconòmics, etc., i que, per tant, són compartides amb altres persones que no són d'origen immigrant. Aquesta és una reflexió bàsica que ha de guiar les nostres observacions. Moltes de les dificultats que es detecten en els processos d'integració d'aquests adolescents i joves són genèri-

Moltes de les variables que determinen la heterogeneïtat del col·lectiu dels fills i filles de famílies immigrades són variables genèriques relacionades amb el grup d'edat, el gènere, etc. i que són compartides amb altres persones que no són d'origen immigrant.

ques i compartides amb persones d'altres orígens. Hem considerat que hi ha tres variables transversals que tenen la capacitat de generar identifications i de ser eixos bàsics per la construcció de grups d'iguals: els condicionants socioeconòmics, el grup d'edat i el gènere. Dediquem una part d'aquest capítol a aquests tres eixos.

En algunes ocasions, cal sumar algunes dificultats específiques que comparteixen alguns fills i filles de famílies immigrades a aquestes variables genèriques: dificultats lingüístiques, situació administrativa, dificultats derivades del procés migratori, diferents expectatives i bagatges, qüestions de visibilitat, irregularitat en l'escolarització, etc.

Hem constatat que, molt sovint, els elements rellevants en relació als fills i filles de famílies immigrades (determinats aspectes culturals, el gènere, la situació socioeconòmica, l'adolescència) són especialment significatius en la mesura que es combinen entre ells. Així doncs, per exemple, correlacions del tipus adolescentona-musulmana-en un determinat context social i econòmic poden condicionar fortament, però no pas cadascun d'aquests elements per si sol. Les anàlisis dels fenòmens socials complexos només es poden fer des de la complexitat i tenint en compte la multiplicitat de factors interrelacionats. En aquest sentit, com ja ha quedat clar en el capítol anterior, caure en les simplificacions culturalistes és un error i implica el risc de caure, també, en el determinisme cultural. També és un error fer anàlisis aïllades d'aquest col·lectiu sense tenir en compte la interacció constant amb el seu entorn i amb altres grups. No podem perdre la perspectiva dinàmica de l'anàlisi.

També volem destacar que, en l'anàlisi d'aquesta complexitat, no podem oblidar l'existència de relacions

Hi ha tres variables transversals que són eixos bàsics per la construcció de grups d'iguals: els condicionants socioeconòmics, el grup d'edat i el gènere.

Els elements rellevants en relació als fills i filles de famílies immigrades són especialment significatius en la mesura que es combinen entre ells.

Les simplificacions culturalistes impliquen el risc de caure en el determinisme cultural.

socials desiguals. Com ja hem dit anteriorment, no podem parlar d'integració quan no existeix igualtat d'oportunitats, de drets i de responsabilitats. Des d'aquest punt de vista, cal descentrar les dificultats d'integració de l'eix cultural i posar l'accent en les dinàmiques socials, per tal de fer recaure la responsabilitat de la integració en el conjunt de la ciutadania i evitar culpabilitzar els immigrants de les situacions d'exclusió que viuen.

És important tenir en compte totes aquestes qüestions a l'hora de definir quan calen intervencions i actuacions normalitzades (és a dir, no específiques per a fills i filles de famílies immigrades) i quan calen intervencions o actuacions especialitzades (adreçades concretament a aquest col·lectiu, o almenys a una part). Les actuacions s'han d'adreçar correctament a grups legítims i, molt sovint, el de segones generacions no ho és. Per exemple, és un error adreçar actuacions als fills i filles de famílies immigrades per evitar el fracàs escolar. En tot cas, cal adreçar actuacions als alumnes amb risc de fracàs escolar, siguin de famílies immigrades o no.

L'únic element que comparteixen tots els fills i filles de famílies immigrades és el fet de trobar-se a Catalunya com a resultat del procés migratori dels seus pares o d'altres referents adults.

Els condicionants socioeconòmics

Com hem apuntat abans, pràcticament, l'únic element que comparteixen tots els fills i filles de famílies immigrades és el fet de trobar-se a Catalunya com a resultat del procés migratori dels seus pares o d'altres referents adults. Alguns d'aquests adolescents i joves hauran tingut una experiència migratòria pròpia i d'altres no. Ara bé, tots ells i elles viuen en un context (social, familiar, econòmic, legal, etc.) derivat d'aquest procés migratori familiar.

Els contextos d'immigració i la vulnerabilitat social

Habitualment, quan parlem d'immigració, ens referim a la immigració econòmica procedent de països del tercer món. I el context en què viuen aquestes famílies un cop arriben al seu destí acostuma a caracteritzar-se –almenys inicialment– per la precarietat laboral, econòmica, molt sovint administrativa, etc.; en definitiva, per una situació de vulnerabilitat social. Si bé és cert que hi ha famílies immigrades (algunes assentades des de fa temps, d'altres acabades d'arribar) que, per diferents raons, no es troben en una situació de vulnerabilitat social, la gran majoria pateix aquesta situació i, en conseqüència, molts fills i filles de famílies immigrades també.

La correlació entre immigració econòmica i vulnerabilitat social no és una qüestió nova. En el nostre passat històric recent podem veure clarament com els immigrants que han arribat a Catalunya –tant els provinents de les migracions camp-ciutat com els dels moviments migratoris dins l'Estat espanyol– s'han trobat en aquest estat inicial de pobresa i precarietat, un estat que, en algunes ocasions, ha acabat essent una situació estructural d'exclusió.

Sovint, tendim a analitzar en clau cultural qüestions que més aviat tenen relació amb aquesta situació de vulnerabilitat social. Les condicions socioeconòmiques tenen un pes molt important en l'accés a la cultura, en les formes de vida i els hàbits, etc.

L'assentament dels immigrants nouvinguts en determinats barris i zones afavoreix aquesta correlació, almenys en un primer moment. Sovint, la manca de poder adquisitiu i la situació de precarietat i inestabilitat porta molts immigrants acabats d'arribar a establir-se en barris i zones on l'habitatge és més barat. Aquests

Les condicions socioeconòmiques tenen un pes molt important en l'accés a la cultura, en les formes de vida i els hàbits, etc.

Sovint, la manca de poder adquisitiu i la situació de precarietat i inestabilitat porta molts immigrants acabats d'arribar a establir-se en barris i zones on l'habitatge és més barat.

No és la presència d'immigració que degrada els barris, sinó que els immigrants s'estableixen en barris degradats perquè ja pertanyen d'una situació de marginalitat social.

barris també s'acostumen a caracteritzar per la degradació urbanística, les problemàtiques socials i les situacions de marginalitat. Per tant, no és pas la presència d'immigració que degrada els barris, sinó que els immigrants s'estableixen en barris degradats perquè ja pertanyen d'una situació de marginalitat social.

A més, les persones immigrades, encara que puguin permetre-s'ho econòmicament, tenen moltes dificultats a l'hora de trobar habitatge a causa de la discriminació de què són objecte. Normalment, els propietaris prioritzen la població autòctona o de determinats orígens a l'hora de llogar els seus pisos i locals, això quan no tenen actituds clarament xenòfobes. Per diferents motius, en aquests barris degradats, la dificultat per trobar habitatge disminueix o desapareix.

D'altra banda, un altre element que condiona la concentració de persones immigrades en determinades zones és el que s'anomena cadenes migratòries. Normalment, el lloc de destinació del procés migratori no es tria aleatòriament, sinó que els contactes amb persones de la mateixa família, coneguts i amics acaba determinant aquesta destinació. Anar a parar al mateix barri que aquests referents permet que aquestes persones trobin una xarxa de suport que els pot ajudar a trobar feina, a trobar pis, a desenvolupar-se en el nou entorn, etc.

Les concentracions de persones immigrades s'expliquen bàsicament per qüestions econòmiques i socials.

Tot i que les persones i famílies immigrades poden voler establir-se en un entorn concret on hi hagi un pes important de la comunitat d'origen –per assegurar-se el suport social–, fonamentalment, aquestes concentracions s'expliquen per qüestions econòmiques i socials. En aquest sentit, la concentració dels immigrants no només és una qüestió “seva”; no són “ells” que decideixen concentrar-se, sinó que la nostra societat –les nostres polítiques urbanístiques i socials– crea les con-

dicions que afavoreixen aquestes concentracions. Per tant, la manera d'evitar la creació de guetos no passa tant pel treball educatiu amb les comunitats immigrades o per les disposicions que regulen la seva activitat, com per una bona política urbanística i de distribució dels recursos i els serveis.

Ser adolescent o jove, ara i aquí

L'adolescència i la joventut¹³ són períodes, etapes vitals, que marquen el pas de la infància a la vida adulta. Però, aquestes etapes no són universals. Cal entendre l'adolescència i la joventut com a construccions socials en les quals incideixen aspectes socials i culturals. És a dir, perquè existeixi l'adolescència són necessàries unes condicions socials determinades. Aquesta etapa es conceptualitza de manera diferent en funció de cada referent cultural. Actualment, en la societat occidental, l'adolescència i la joventut han deixat de ser transicions de la infància cap a la vida adulta i han esdevingut unes etapes vitals obligatòries per tothom, independentment de l'entorn familiar, la realitat social i els condicionants culturals.

Els adolescents i els joves tenen alguns elements comuns, però, sobretot, presenten una gran diversitat. Hi ha moltes maneres de ser adolescent i jove. Ara bé, aquesta multiplicitat de models no ens ha de remetre a l'existència de perfils tancats de joves típics o ideals, sinó que cada adolescent i cada jove va resolent les seves tensions i dilemes en funció de cada context i de cada moment. Sovint, la caracterització dels adolescents i els joves en funció de les diferents tipologies existents –les anomenades “tribus urbanes”– o en funció d'altres paràmetres, tenen més relació amb una

L'adolescència i la joventut són etapes vitals, que marquen el pas de la infància a la vida adulta.

Aquesta etapa es conceptualitza de manera diferent en funció de cada referent cultural.

Els adolescents i els joves tenen alguns elements comuns, però, sobretot, presenten una gran diversitat de maneres de ser adolescent i jove.

L'adolescència és com una etapa d'afirmació, caracteritzada per la confrontació amb els adults.

La identitat no és una cosa innata, ni simple, ni única, sinó que es forja al llarg de la vida, gràcies a les experiències i aprenentatges individuals.

Tots tenim una identitat oberta i múltiple que articulem i reorganitzem en funció de cada moment i de cada context.

conceptualització adultocèntrica que no pas amb la realitat, mutable i dinàmica, que viuen els joves i adolescents, una realitat marcada per afinitats d'estils de vida i per afinitats estètiques.

Amb tot, podem definir l'adolescència com una etapa d'afirmació, caracteritzada per la confrontació amb els adults (pares, professors, etc.). Es tracta d'una etapa vital durant la qual la persona, al mateix temps que experimenta canvis físics importants, té un gran desenvolupament psíquic i de personalitat que l'anirà conduint de la infància a l'edat adulta. Tots aquests canvis poden provocar conflictes i angoixes. Al llarg d'aquesta etapa, la construcció identitària esdevé central.

Els processos de construcció identitària

La identitat no és una cosa innata, ni simple, ni única, sinó que es forja al llarg de la vida, gràcies a les experiències i aprenentatges individuals. La nostra identitat individual no està formada per una sola pertinença¹⁴: no som només catalans, o fills d'immigrants, o dones, o d'esquerres, etc., sinó tot alhora. Això ens porta a parlar no d'una identitat única i fonamental sinó de diverses identitats o, en tot cas, d'una identitat oberta i múltiple que articulem i reorganitzem en funció de cada moment i de cada context.

En parlar d'immigració, però, sembla que l'única pertinença identitària important és la nacional, o la cultural, i s'obvien tota la resta de pertinences, fonamentals per les persones. En paraules d'Amin Maalouf (1999:22):

“En totes les èpoques hi ha hagut gent que ha considerat que sols hi havia una pertinença important, i tan superior a la resta en qualsevol circumstància, que legítimament se li podia dar el nom d'«identitat».”

Però és que, a més, quan parlem d'aquestes identitats culturals, ens referim –una vegada més– al sentit més restrictiu i restringit del concepte de cultura al qual fèiem referència al capítol 2, i li atorguem valors d'homogeneïtat, immutabilitat, etc., tot oblidant l'existència i la possibilitat d'identitats que són resultat de barreges i de contactes. Aleksandra Ålund (1999:27) ho explica així:

“Allò que és “modern” i “tradicional” es polaritza, i les crisis d'identitat dels individus es relacionen amb la dificultat de mantenir la integritat de les “cultures”. No obstant això, s'ignora el fet que enfrontar-se d'una manera creativa amb el gran nombre de cultures pot jugar un paper essencial per ajudar a forjar noves identitats. Aconseguir transcendir les fronteres i “amalgamar” les noves cultures sincrètiques, així com l'aparició d'identitats “híbrides” compostes són fets que passen gairebé sempre desapercebuts o que no es tenen en compte.”

Els processos de construcció identitària dels fills i filles de famílies immigrades no estan exempts de crisis. L'existència de referents culturals diferenciats i les tensions que es poden originar entre els valors i normes de la família i els de l'entorn poden provocar dificultats i conflictes. És, precisament, mitjançant la resolució d'aquests conflictes que es van creant aquestes noves identitats a través dels sincretismes personals de cadascú.

Encara que, sovint, molts d'aquests fills i filles d'immigrants no coneixen bé la cultura d'origen (perquè han nascut aquí o han arribat de molt petits) i tot el que en saben és a través de la memòria familiar, sí que hi ha el recurs a la identitat d'origen com a identitat-refugi, sempre que la identitat d'acollida falli a causa del rebuig social. És a dir, els joves intenten adaptar-se mi-

No podem oblidar les identitats que són resultat de barreges i de contactes.

Els processos de construcció identitària dels fills i filles de famílies immigrades no estan exempts de crisis. Amb la seva resolució es van creant noves identitats a través dels sincretismes personals de cadascú.

mèticament a la societat d'acollida, però aquest projecte mimètic pot fallar perquè la societat d'acollida no sempre es mostra disposada a acceptar-lo.

En la construcció identitària dels adolescents, però, no només és important el paper de la família. També cal tenir en compte la gran importància que adquireixen els grups d'iguals, que exerceixen pressions de conformitat i fidelitat. Pel que fa a les persones d'origen immigrant, la comunitat d'origen pot arribar a exercir pressions de fidelitat dins del mateix col·lectiu, per la por que la barreja amb altres grups provoqui una pèrdua dels valors familiars. Pels fills i filles de famílies immigrades, aquesta comunitat pot esdevenir un grup d'iguals basat en l'eix de la identitat cultural.¹⁵

La situació socioeconòmica familiar dotarà els adolescents i joves d'un capital més o menys ric de recursos per fer front a les contradiccions i dilemes que puguin anar trobant en la seva construcció identitària.

Les qüestions socioeconòmiques de distinció dels adolescents i joves són molt importants en els seus projectes identitaris. Només cal veure els processos que segueixen els joves de les famílies amb poder adquisitiu i comparar-los amb els de les famílies amb poc poder adquisitiu. Com ja hem apuntat, la situació socioeconòmica familiar dotarà els adolescents i joves d'un capital més o menys ric de recursos per fer front a les contradiccions i dilemes que puguin anar trobant en la seva construcció identitària.

El gènere condiciona fortament les realitats i els processos dels adolescents i joves, sobretot quan es combina amb altres variables.

El gènere també condiciona la vivència de l'adolescència i la joventut. Durant aquestes etapes, és quan es desenvolupen plenament les diferències entre els sexes i és el moment en què el gènere pren plena importància. L'actitud davant els estudis, les relacions amb la família, amb el grup d'amics, el tipus d'oci o les trajectòries personals varien en funció del gènere. Volem insistir que el gènere condiciona fortament les realitats i els processos dels adolescents i joves, sobretot quan es combina amb altres variables.

L'oposició amb els adults

Els processos d'identificació i creació identitària característics de l'adolescència s'articulen a través de l'oposició amb els adults. Però, cal analitzar aquesta qüestió d'una manera complexa: no hi ha una sola forma d'oposició, sinó moltes formes que dependran de cada context i de cada situació. Tots els nois i noies, en el seu trànsit cap a l'autonomia, necessiten tallar els vincles de dependència que havien establert amb els pares. Aquest procés pot adquirir expressions molt diverses: des de la ruptura i la confrontació sistemàtiques, al silenci i la manca de comunicació; des de les negacions, als pactes i les concessions. És evident que, en alguns casos, l'oposició és molt conflictiva, però normalment aquesta oposició només apareix en determinades qüestions; entre pares i fills hi ha acords i desacords; cal veure quan es produeixen acords i en quin moment apareix l'oposició.

En el cas concret dels fills i filles de famílies immigrades, podem considerar que els models d'adultesa que ofereixen els pares –sovint pertanyents a la cultura d'origen– són poc viables en el nostre context. També podem considerar que la contradicció entre els hàbits i normes que regeixen la vida dins i fora de casa és més gran entre els fills i filles de famílies immigrades que no pas entre els adolescents i joves autòctons. En qualsevol cas, són afirmacions matisables. No creiem que hi hagi una contradicció permanent i insalvable; aquesta contradicció apareix en relació a uns valors determinats. A més, cal tenir en compte que els models que representen els pares pels adolescents autòctons, sovint, també són poc acceptats (la confrontació generacional és habitual). Pensem que és millor reflexionar al voltant de les complexitats de models i valors de sociabilitat

Els processos d'identificació i creació identitària de l'adolescència s'articulen a través de l'oposició amb els adults.

En el cas dels fills i filles de famílies immigrades, la contradicció entre els hàbits i normes que regeixen la vida dins i fora de casa apareix en relació a uns valors determinats.

més o menys disponibles pels adolescents i joves –si guin d’origen immigrat o no– que no pas sobre l’existència de dos referents culturals diferents, o de la contradicció entre la cultura d’origen i la d’acollida.

Molt sovint, els conflictes amb els pares sorgeixen en relació a l’oci, especialment en el cas de les noies: si les deixen sortir, on poden anar, amb qui, a quina hora han d’arribar, etc. Evidentment, això les obliga a desenvolupar estratègies per aconseguir els seus objectius:

“Els meus pares, com que és evident que no em deixen sortir, llavors jo m’ho munto d’una manera, quan tinc ganes de sortir... Jo mai he entès tot l’embolic que he de muntar, i és que dic que vaig de cangur i corro el risc que truquin i vegin que no hi sóc. Llavors, jo dic que estic fent de cangur, surto, torno a casa, me’n vaig a dormir, i al dia següent em pago les hores que se suposa que he fet de cangur, perquè jo, quan treballo, em demanen els diners i els hi dono.” Nadia, 18 anys. (Extret de Benhammou, 2002)

Trobem casos en què els adolescents i joves d’origen immigrat tenen dificultats serioses per conjugar les expectatives familiars amb les pròpies, i aquestes contradiccions sempre són viscudes de manera dolorosa i difícil per ambdues bandes.

Malgrat tot, sí que cal tenir en compte que hi ha casos en què aquestes contradiccions poden viure’s de manera molt conflictiva. Malauradament, trobem casos en què els adolescents i joves d’origen immigrat tenen dificultats serioses per conjugar les expectatives familiars amb les pròpies, i aquestes contradiccions sempre són viscudes de manera dolorosa i difícil per ambdues bandes. Vegem aquest exemple d’una noia que se sent pressionada per la seva mare perquè treballi:

“I: Para tener lo que quiero, pero mi madre no. Mi madre: cuando era joven yo hacía cualquier cosa por mis padres. Yo: cuando eras joven, digo, como yo no soy tú, y tú ya no eres joven, pues, y de joven hizo lo que le dio la gana, bueno, tampoco, pero lo lógico, ¿no? Y quiero plan-

tear mi futuro y ella no quiere; quiere plantearlo pero a su manera.

E: ¿Y eso te da mal rollo?

I: Mal rollo tía, muy mal rollo, te lo juro, de aquí dos meses ya me verás por ahí viviendo con alguien, bueno, con alguien o compartiendo piso.

E: ¿Sí? ¿Te gustaría irte de casa?

I: Sí, sí, sí te lo juro, como encuentre trabajo me voy fuera de casa.

E: Y el problema es eso, que tu madre te presiona para que trabajes, para que la ayudes, no está de acuerdo con lo que quieres hacer tú...

I: No, quiero salir, porque yo soy joven, y quiero hacer lo que me dé la gana. Soy joven. Por ejemplo, aquí, la mayoría o casi todas las moras salen y hacen lo que les da la gana, ¿vale?, la mayoría, o casi todas.”

Amal, 18 anys. (Extret de Casas, 2000)

Ens trobem amb casos de famílies immigrades que no tenien previstes les dificultats que comporta l'adolescència, fonamentalment perquè en les seves cultures d'origen no existeix la mateixa experiència d'adolescència¹⁶. La recerca de la identitat i la reafirmació d'alguns elements en contraposició amb els valors i normes dels pares es pot interpretar com una infidelitat vers un dels valors bàsics per a moltes comunitats, especialment les d'origen africà: el respecte als adults i, sobretot, als pares. Aquest valor es transmet com a part de l'educació que reben els fills durant la seva socialització. El qüestionament d'aquesta autoritat pot crear incomprensió entre pares i fills i generar conflictes.

El fet que els pares, molt sovint, no disposin de prou informació sobre aquesta etapa ni tinguin prou mecanismes per actuar davant la situació que viuen els seus fills i filles, provoca que, a vegades, s'exerceixin postures autoritàries, fet que accentua les tensions familiars.

Hi ha famílies immigrades que no tenien previstes les dificultats que comporta l'adolescència, fonamentalment perquè en les seves cultures d'origen no existeix la mateixa experiència d'adolescència.

La recerca de la identitat pot entrar en contraposició amb un dels valors bàsics per a moltes comunitats d'origen africà: el respecte als adults i, sobretot, als pares.

No hem d'oblidar, però, l'angoixa que suposa per molts pares i mares el que ells interpreten –des del seu sistema de valors– com a perills i amenaces per als seus fills i filles.

Encara que es comparteixi un mateix origen, el tipus de valors que transmetin les famílies als seus fills, la manera de transmetre'ls i l'adquisició que en farà cada fill i filla és del tot diferent. Per tant, el resultat d'aquesta transmissió mai no serà igual, de la mateixa manera que el grau d'oposició dels valors transmesos per la família amb la realitat dels adolescents tampoc no serà el mateix, ni, en definitiva, el grau de conflictivitat i de dificultat que pot suposar la relació dels adolescents amb els seus pares.

Durant l'adolescència, les transicions més importants en l'àmbit escolar són la de primària a secundària, i la de l'ESO a postobligatòria.

Aquestes transicions són importants perquè les dificultats de la infància poden desaparèixer en la transició a la vida adulta, sempre que es compti amb prou mecanismes de gestió personal i familiar.

Transicions

Hem dit que l'adolescència i la joventut han esdevingut etapes vitals i no pas períodes de transició, no obstant això, és clar que ambdues etapes es caracteritzen per unes transicions concretes. Durant l'adolescència, les transicions més importants en l'àmbit escolar són la de primària a secundària, i la de l'ESO a postobligatòria. En general, queda clara la importància de la incorporació al món laboral i la inserció social que en deriva.

Aquestes transicions són molt importants perquè les dificultats de la infància poden desaparèixer en la transició a la vida adulta, sempre que es compti amb prou mecanismes de gestió personal i familiar.

Actualment, en la nostra societat, la inserció laboral dels joves està caracteritzada per la precarietat i la discontinuïtat laboral (que provoca inseguretat i resta capacitat reivindicativa), els ingressos baixos i l'escassetat de protecció social. Les ocupacions dels joves sovint no reflecteixen la seva formació, que normalment és

superior. Ara bé, l'escassetat de formació i la manca de titulació sí que són mecanismes segregadors. Això explica el fet que l'emancipació esdevingui cada vegada més difícil i que, per tant, deixi de ser un objectiu prioritari. Llavors, apareixen nous interessos a curt termini: com que el futur és incert, l'opció més clara és viure el present amb intensitat. De fet, el valor de la immediata i de viure el present amb intensitat són dos elements que donen sentit a alguns comportaments habituals entre els adolescents i els joves en relació al sexe, les drogues, etc. En aquest punt, cal destacar el pes que exerceixen l'oci i el consum en les construccions identitàries.

La cultura juvenil

La consolidació de l'adolescència i la joventut com a etapes vitals clares en la nostra societat respon a una nova realitat social on el que dóna sentit i articula les expressions culturals i identitàries ja no és el treball o la família. Això ha fet que diversos autors parlin de l'anomenada cultura juvenil. Carles Feixa (1998:85) parla de cultures juvenils, en plural, per mostrar la diversitat de formes que pot adoptar:

“En un sentido amplio, las culturas juveniles se refieren a la manera en que las experiencias sociales de los jóvenes son expresadas colectivamente mediante la construcción de estilos de vida distintivos, localizados fundamentalmente en el tiempo libre, o en espacios intersticiales de la vida institucional. En un sentido más restringido, definen la aparición de microsociedades juveniles, con grados significativos de autonomía respecto de las instituciones adultas, que se dotan de espacios y tiempos específicos, y que se configuran históricamente en los países occidentales tras la segunda guerra mun-

L'escassetat de formació i la manca de titulació són mecanismes segregadors.

“Las culturas juveniles se refieren a la manera en que las experiencias sociales de los jóvenes son expresadas colectivamente mediante la construcción de estilos de vida distintivos”.

La raó de ser de les cultures juvenils no rau en la vida institucional, ni en el treball, ni en els rols familiars, sinó en la relació que s'estableix amb el consum d'oci en el seu sentit més ampli.

dial, coincidint amb grans processos de canvi social en el terreny econòmic, educatiu, laboral i ideològic.”

La raó de ser d'aquestes cultures juvenils, per tant, no rau en la vida institucional, ni en el treball, ni en els rols familiars, sinó, fonamentalment, en la relació que s'estableix amb el consum d'oci en el seu sentit més ampli.

“En efecte, les transformacions socials i econòmiques que han tingut lloc al llarg de la segona meitat del segle xx (l'expansió dels sistemes estatals del benestar, la universalització de l'educació, l'emergència i l'expansió dels mitjans de comunicació de masses, la progressiva mercantilització del consum, la progressiva erosió de la moral puritana, etc.) han contribuït ostensiblement a l'afebliment de bona part de les expressions culturals i identitàries lligades a les categories o grups sociolaborals particulars, de tal manera que la participació dels individus en els “valors culturals” de la nostra societat ja no es pot explicar únicament a partir del seu doble arrelament en la vida professional o en els “rols” familiars tradicionals, sinó més aviat en funció del seu accés diferenciat al consum de productes elaborats i a la producció de continguts culturals.” (Alegre i Herrera, 2000: 127)

Tot i que dins el col·lectiu d'adolescents i joves es mantenen grans desigualtats de gènere i socioeconòmiques, i malgrat la gran diversitat de formes de ser jove o adolescent que hi ha –en les quals reconeixem el pes dels diferents bagatges culturals–, l'oci juvenil és un element compartit molt estès entre els adolescents i joves de la nostra societat.

Hem de tenir present que, en la cultura occidental, l'oci juvenil està molt lligat a la capacitat de consumir. A la ciutat, hi ha pocs espais de trobada i d'oci que si-

En la cultura occidental, l'oci juvenil està molt lligat a la capacitat de consumir.

guin gratuïts (excepte el carrer). D'altra banda, la majoria d'expectatives de futur que tenen els joves estan lligades a la capacitat de consum. La reducció d'expectatives (d'un possible habitatge, d'una possible parella, etc.) fa que molts d'aquests joves acabin veient-se com a continuadors dels models social i laboral dels seus pares. Tampoc podem obviar que la cultura juvenil, a Catalunya, està molt marcada pel consum d'alcohol i per les sortides nocturnes, elements que poden entrar en contradicció amb alguns valors i normes bàsiques de les cultures d'origen (sobretot les musulmanes).

El gènere com a condicionant

Durant l'adolescència i la joventut, la perspectiva de gènere és un dels eixos bàsics sobre el qual s'estructuren els processos de construcció identitària, però, a més, és un factor important que cal tenir en compte a l'hora d'analitzar determinades situacions i processos.¹⁷

Dones immigrades: les mares

Encara que l'objectiu d'aquest document és parlar dels fills i filles de famílies immigrades, considerem que és fonamental fer algunes reflexions sobre les seves mares, en la mesura que també són rellevants per entendre com s'estableixen les relacions de gènere entre aquests adolescents i joves.

Des del punt de vista dels estudis sobre immigració, i en paraules de Dolores Juliano, la dona immigrant s'ha considerat i es considera com una desviació del model global masculí. Però, la immigració femenina no és una desviació atípica, sinó un fenomen estructuralment significatiu, malgrat la seva invisibilitat en els models teò-

La dona immigrant s'ha considerat i es considera com una desviació del model global masculí. Però la immigració femenina és un fenomen estructuralment significatiu, malgrat la seva invisibilitat en els models teòrics.

Entre les dones, les causes de l'emigració són múltiples: reagrupament familiar, motius laborals, estudis, salut, assegurar el futur dels seus fills, etc.

Les dones immigrades suporten una doble discriminació: una primera discriminació de gènere i una segona discriminació pel fet de ser immigrades.

rics. Les dones no emigren només en funció dels seus homes; aquesta afirmació negaria la capacitat emprenedora i de lluita de les dones que tenen els seus propis projectes migratoris. Entre les dones, les causes de l'emigració són múltiples i diverses, com les dels homes: reagrupament familiar, motius laborals, estudis, salut, assegurar el futur dels seus fills, etc. Però, en el cas de les dones, també caldria afegir-hi els motius propis del gènere. Cal tenir en compte que les societats més rígides i amb més control social són les que compten amb un contingent més alt de dones que fugen d'aquestes condicions. Per tant, els perfils de dones immigrades són molt diversos i, abans que res, és fonamental tenir en compte l'heterogeneïtat i la diversitat interna.

Les dones immigrades tenen un paper econòmic molt important. En algunes ocasions, la immigració femenina –sobretot si deixen els fills enrera– pot ser considerada per la comunitat d'origen com una garantia d'enviament de diners. També s'ha observat que les dones soles acostumen a reagrupar altres dones, germanes o filles, en lloc del marit.

L'ocupació més habitual de les dones immigrades és el treball domèstic, un sector que no els ofereix una protecció legal adequada: hereten les condicions laborals del treball femení de la societat d'acollida, caracteritzat per la manca de regularització i, a més, pateixen una indefensió pel fet de ser dones immigrades. És a dir, aquestes dones suporten una doble discriminació: una primera discriminació de gènere i una segona discriminació pel fet de ser immigrades.

Sobre la dona immigrada –sobretot quan immigra sola–, sempre hi planeja la sospita de la prostitució. Tot i que es pugui considerar una opció atractiva i rendible, sobretot tenint en compte la manca d'opcions amb què

es troben, és una tasca molt estigmatitzada i criminalitzada. D'altra banda, molt sovint, les dones immigrades es consideren poc fiables perquè surten de les normes de reproducció social.

La ignorància del fet migratori femení es relaciona amb el fenomen de la invisibilitat de les dones immigrades, malgrat l'augment de la seva presència. En tenim molt poca informació, i molt especialment d'un dels col·lectius més estigmatitzats: les dones musulmanes (en aquest cas, fins i tot podríem arribar a parlar d'una triple discriminació). Des dels mitjans de comunicació, es reforça la imatge estereotipada de les dones immigrades i, d'aquesta manera, es contribueix a la construcció d'una imatge social negativa que no només repercuteix en la percepció de la població autòctona, sinó també sobre la de les dones immigrades, que arriben a identificar-s'hi i a interioritzar-la com a pròpia. Aquestes dones no acostumen a aparèixer en situacions normalitzades, segurament perquè no se les considera subjectes actius que es comuniquen i interaccionen amb la resta de la societat, ni portadores d'un projecte migratori propi. En definitiva, encara continuen essent invisibles, tot i que participen i modifiquen l'espai públic i juguen un paper clau com a intermediàries i integradores de la família.

Filles de dones immigrades

Entre les dones immigrades i les seves filles hi ha dues diferències fonamentals, les mateixes diferències que distingeixen tots els fills i filles de famílies immigrades dels seus pares i mares: les filles no tenen un projecte migratori propi i, sovint, s'han endoculturat aquí i no coneixen bé la societat d'origen. Insistim, però, en el fet que sí que comparteixen les condicions de vida de les

Entre les dones immigrades i les seves filles hi ha dues diferències fonamentals: les filles no tenen un projecte migratori propi i, sovint, s'han endoculturat aquí i no coneixen bé la societat d'origen.

seves famílies i el propi procés migratori, encara que tinguin expectatives diferents. A més, si es continuen considerant les filles de dones immigrades com a segones generacions d'immigrades, se'ls continuaran atribuint els mateixos prejudicis que a les seves mares i, per tant, tindran més possibilitats de patir la doble discriminació (o triple, en el cas de les musulmanes) a la qual fèiem referència anteriorment.

Els gèneres reaccionen de manera diferent davant les crisis que es donen durant les construccions identitàries i els processos de socialització. És freqüent que aparegui una reacció més agressiva entre els nens, mentre que les noies utilitzen més l'estratègia de la negociació i la mediació. Evidentment, no podem fer generalitzacions –i menys quan, actualment, trobem noies amb conductes més agressives–, però sí que podríem parlar de tendències.

Les filles creen les seves estratègies d'adaptació i negociació entre els valors tradicionals rebuts en el si de la família i els que reben a través de l'entorn social (Benhammou, 2002). En aquest sentit, podem dir que, a l'hora de construir les seves identitats, al llarg de l'adolescència, trobem actituds de ruptura amb determinats valors i pautes tradicionals, mentre d'altres es mantenen. El procés de selecció i, per tant, de construcció identitària dependrà de les experiències individuals i de les fidelitats i transgressions de cadascuna de les joves. Camilleri (1992) en parla en aquests termes:

“A veces sus estrategias pasan por una aparente radicalización en determinados aspectos de sus culturas de origen como medio para adquirir una cierta autonomía funcional que les permite sacar partido de algunas oportunidades que en la sociedad mayoritaria pasan inequívocamente por el acceso a claras competencias en el ámbito de la educación.”

Les filles creen les seves estratègies d'adaptació i negociació entre els valors tradicionals rebuts en el si de la família i els que reben a través de l'entorn social.

El procés de construcció identitària dependrà de les experiències individuals i de les fidelitats i transgressions de cadascuna de les joves.

Les noies tenen tendència a utilitzar mecanismes més acceptats per la societat com, per exemple, l'aplicació en els estudis (això explicaria el fet que els programes formatius tinguin més impacte social en les dones). Com que manifesten menys agressivitat, les dones immigrades també reben menys agressivitat social. De totes maneres, cal dir que les dones immigrades també pateixen una certa agressivitat, especialment de gènere.

E: (...) ¿Has tenido problemas por ser marroquí? Nadie te ha dicho: no tu no puedes entrar aquí porque eres marroquí, o no, tu no sé qué...

I: No, el problema... no. Si hubiese sido chico tendría más problemas.

E: ¿Sí? ¿Tu crees que los chicos tienen más problemas que las chicas?

I: Sí.

E: ¿Por qué?

I: (...). No, por ser chico, por ejemplo... que se está saliendo muchas ideas de que [s'és d'una determinada manera] sólo por ser de Marruecos, por ser marroquí. No puedes ser un chico marroquí y no hacer nada malo, ¿no? Una chica marroquí, pues, como una chica decente, que está dedicada a hacer cosas de la casa... A un chico marroquí no, que es un ladrón, un asesino y todo, ¿no? Una chica marroquí no. Una chica marroquí es más decente que un chico."

(Extret de Casas, 2000)

Generalment, doncs, les noies valoren positivament l'accés a l'educació i el grau d'instrucció. Però, tot i que l'educació es considera fonamental, hi ha l'evidència que no garanteix necessàriament la promoció social, ja que moltes mares i pares estan treballant per sota del seu nivell de capacitat. Aquest fet és un element molt desmotivador que pot provocar el desprestigi i el rebuig vers el sistema educatiu.

Generalment les noies valoren positivament l'accés a l'educació i el grau d'instrucció. Tot i que hi ha l'evidència que els estudis no garanteixen necessàriament la promoció social, ja que moltes mares i pares estan treballant per sota del seu nivell de capacitat.

Cal tenir en compte una perspectiva dinàmica: en les famílies immigrades, s'esdevenen canvis, adaptacions i transformacions, entre elles, l'aposta per una educació cada vegada més igualitària entre els fills i les filles.

Una altra qüestió destacable, és la de l'educació i la transmissió de valors diferents –en funció del gènere– que reben els fills i les filles en el si de les famílies (de fet, aquesta afirmació és vàlida per moltes famílies no immigrades!). En moltes societats, entre elles les mediterrànies, l'honor i l'honra familiar recau sobre les dones. És a dir, qualsevol “falta” comesa per una noia es transforma en una falta compartida per tota la família, ja que es considera que és el resultat de l'educació rebuda dins la unitat familiar i, sobretot, de l'educació de les mares, ja que –al cap i a la fi– són les encarregades de transmetre les tradicions i els valors. Des d'aquest punt de vista, per algunes cultures immigrades, especialment les musulmanes, la pèrdua de la virginitat abans del matrimoni es viu com un perill constant que cal evitar a través de la protecció i el control. De tota manera, també cal tenir en compte una perspectiva dinàmica: en les famílies immigrades, s'esdevenen molts canvis, adaptacions i transformacions (en parlarem amb més detall en el proper capítol), entre elles, l'aposta per una educació cada vegada més igualitària entre els fills i les filles.

Sovint, es percep que, en alguns aspectes, existeix una pressió sobre les noies que les allunya més que no pas als nois de les oportunitats educatives, laborals i de participació social. D'altra banda, però, també hem constatat que la família diposita més expectatives d'èxit en els nois i un judici de normalitat social difícils d'acomplir. Per tant, els nois potser tenen més oportunitats que les noies, però els seus fracassos també són jutjats amb més duresa. Moltes noies se senten invisibles o no tan limitades respecte a les expectatives de la seva família; i això, molt sovint, els dona un espai més ampli de negociació, lenta però més segura. No es pot negar, però, que algunes adolescents viuen amb la

pressió i el control de la comunitat d'origen, encara que no hi hagi lligams de parentiu, i tenen por de ser penalitzades si fan res que transgredeixi les normes establertes.

Síntesi del capítol: variables que es combinen

Al llarg de tot el document, anem insistint en la importància d'analitzar els processos i les realitats dels fills i filles de famílies immigrades a partir de la complexitat. Hi ha moltes variables que poden influir en aquests processos i realitats d'una manera dinàmica, combinant-se entre elles. Moltes d'aquestes variables no són exclusives d'aquests adolescents i joves, sinó que són comunes a altres adolescents i joves. És erroni agrupar els fills i filles de famílies immigrades només pel fet de ser segones generacions, sense considerar que, segurament, els agrupaments s'haurien de fer tenint en compte la cultura juvenil, la vulnerabilitat social, el fet de ser dona, etc.

Qüestions genèriques

Hi ha una sèrie de qüestions, directament relacionades amb les etapes vitals de l'adolescència i la joventut, que poden compartir totes les persones d'aquestes edats, independentment del país d'origen dels seus pares:

- les crisis i dificultats en la construcció identitària;
- les tensions i enfrontaments amb l'autoritat de les persones adultes (els pares, el professorat, etc.);
- la voluntat de distingir-se de la infància i de tenir comportaments adults;

Cal analitzar els processos i les realitats dels fills i filles de famílies immigrades a partir de la complexitat.

Hi ha una sèrie de qüestions relacionades amb les etapes vitals de l'adolescència i la joventut, que poden compartir totes les persones d'aquestes edats, independentment del país d'origen dels seus pares.

- elements relacionats amb l'anomenada cultura juvenil;
- importància de la pertinença i l'adscripció a grups d'iguals, sovint en detriment de la pertinença familiar.

També en relació al gènere, però encara molt lligat a les etapes de l'adolescència i la joventut, cal destacar:

- la definició dels rols masculí i femení, amb les tensions que això comporta entre els diferents models, amb l'autoritat i els desitjos de la família, les pressions socials i de l'entorn, etc.;
- l'aprenentatge de les relacions adultes entre gèneres;
- l'acceptació i aprenentatge del propi cos, el desenvolupament de la sexualitat.

En relació a les condicions socioeconòmiques hi ha variables compartides entre els adolescents i joves que es troben en una situació de vulnerabilitat

En relació a la qüestió de les condicions socioeconòmiques, també hi ha variables compartides entre els adolescents i joves que es troben en una situació que podem definir de precària o d'una certa vulnerabilitat:

- genèricament, tensions provocades per la contradicció entre el model consumista imperant i la capacitat adquisitiva d'aquests joves;
- dificultats en l'accés al consum, en general, i al consum d'oci juvenil, en particular;
- dificultats per complir les expectatives socials, amb les tensions i frustracions que això pot comportar;
- manca d'expectatives socials i laborals.

Qüestions específiques

En el cas dels fills i filles de famílies immigrades, podem parlar d'una sèrie de variables específiques relati-

onades amb les situacions de desigualtat que viuen però, també, amb el fet que procedeixen d'altres entorns culturals. Algunes d'aquestes variables són clarament enriquidores (riquesa per conèixer dos codis culturals diferents, flexibilitat en l'adaptació, etc.), però n'hi ha d'altres que poden generar dificultats a l'hora d'integrar-se normalment en els grups d'edat, de gènere i socials corresponents. Tot seguit, apuntem algunes de les qüestions considerades en el seminari.

1. Qüestions relacionades amb el marc legal:

Totes les filles i fills de famílies immigrades que no tenen la nacionalitat estan sotmesos a les mateixes condicions que la resta d'immigrants. Per tant, poden tenir dificultats greus d'inserció laboral si no tenen el permís de treball, ja que per obtenir-lo (tot i que han estat escolaritzats aquí, hi viuen des de fa temps, etc.) han de seguir exactament els mateixos passos que una persona que acaba d'arribar i disposa de permís de residència.

La manca de nacionalitat no només es tradueix en dificultats d'inserció laboral, sinó també en una discriminació clara respecte als seus companys en molts àmbits: no poden federar-se amb facilitat per practicar un esport; no tenen accés a beques per estudis postobligatoris; com que no tenen nacionalitat comunitària poden tenir més dificultats per moure's dins de la Unió Europea (amb el que això representa si pensem en viatges de final de curs, per exemple), etc.

2. Dificultats lingüístiques, de comunicació i comprensió, ja siguin derivades del desconeixement de les llengües de comunicació de la nostra societat per part del nouvingut, o pel desconeixement dels codis culturals i de comunicació (en parlarem amb més detall al proper capítol).

En el cas dels fills i filles de famílies immigrades, podem parlar d'una sèrie de variables específiques relacionades amb les situacions de desigualtat que viuen però, també, amb el fet que procedeixen d'altres entorns culturals. Algunes d'aquestes variables tenen a veure amb el marc legal i amb les dificultats lingüístiques.

També cal tenir presents les dificultats específiques derivades dels processos migratoris familiars d'aquests nois i noies i l'actitud de la societat d'acollida.

3. Dificultats específiques derivades dels processos migratoris familiars d'aquests nois i noies. Són qüestions directament relacionades amb aquests processos i amb les circumstàncies i contextos que se'n deriven.

- Experiències personals relacionades amb el procés migratori.
- Situacions d'instabilitat del procés migratori i de precarietat econòmica que es poden trobar inicialment. Per un infant o un adolescent, deixar la tranquil·litat del seu entorn i anar a parar a un lloc que desconeix i on viu situacions de precarietat i instabilitat econòmica pot arribar a ser molt difícil.
- Inserció en el sistema escolar. Acostuma a ser un fet que es viu amb molta angoixa, sobretot entre els nens i nenes una mica més grans, etc.
- Altres qüestions com les diferències en els bagatges que porten cadascun d'aquests fills i filles d'immigrants quan arriben aquí: diferents expectatives, irregularitat en l'escolarització, etc.

4. Actitud de la societat d'acollida. Mentre els continuem conceptualitzant com a altres i com a col·lectiu específic (com a immigrants de segona generació, fills i filles de famílies immigrades, etc.), el desenvolupament d'aquests nois i noies com a ciutadans i ciutadanes del nostre país estarà condicionat per les actituds amb què se'ls aculli i se'ls permeti integrar-se. Per molts esforços que faci una persona per ser i considerar-se ciutadà o ciutadana de ple dret, la xenofòbia, les actituds racistes, o qualsevol forma de discriminació a causa de l'origen cultural li dificultaran molt la tasca.

4. ESPAIS DE SOCIALITZACIÓ

Qualsevol anàlisi sobre la integració d'aquests joves s'ha de fer tenint en compte el seu desenvolupament en diferents àmbits, és a dir, els espais de socialització. Aquests espais, fonamentals en la seva socialització i que cal contemplar tant en l'anàlisi com en la proposta d'actuacions, són els següents:

- La família i les xarxes de suport.
- L'escola i la formació.
- L'oci.
- La inserció laboral.
- La relació amb l'entorn.

Família i xarxes de suport

La família¹⁸, com a institució, és una construcció cultural que varia en el temps i en l'espai. Així doncs, podem constatar que hi ha una gran diversitat de models de família i que la família és una institució que podem analitzar des de diferents punts de vista: atenent a la seva forma, a les relacions internes, a la vinculació amb d'altres institucions, etc.

Des de l'antropologia, es defineix la família com el conjunt de relacions de parentiu en funció de tres tipus de relacions: d'aliança (matrimoni), de filiació (ascendència i descendència) i d'afinitat (llogams no consanguinis).

Però, l'antropologia no és l'única ciència que ha tractat i tracta sobre la família. La sociologia i, en gene-

Qualsevol anàlisi sobre la integració d'aquests joves s'ha de fer tenint en compte el seu desenvolupament en els diferents espais de socialització.

La família, com a institució, és una construcció cultural que varia en el temps i en l'espai. Hi ha una gran diversitat de models de família.

En el nostre context hem comptat amb diverses formes d'organització familiar.

ral, les ciències socials també n'han parlat. Una de les crítiques que podem fer a aquestes ciències, és que han creat una determinada representació de la família occidental que ofereix un model ideal que no recull la diversitat existent en la societat. A més, aquest model ideal –el model de família occidental– era el que s'acostava més a la forma habitual de família existent entre les classes mitjanes. Així doncs, el model de família occidental només respon a una de les realitats existents; i en el nostre mateix context, històricament, hem comptat amb altres formes d'organització familiar que coexistien amb aquest model.

La família en la nostra societat: models i canvis

El model de família occidental comunament acceptat es basa en la tradició judeocristiana i es fonamenta en tres idees bàsiques:

- La família comença amb una aliança (matrimoni).
- La màxima autoritat familiar és el marit i pare (sistema patriarcal).
- La família es construeix sobre la base d'una divisió sexual del treball (la dona com a mestressa de casa i el marit com a proveïdor).

Actualment, la nostra societat està experimentant una transformació cap a formes familiars més complexes.

Actualment, la nostra societat està experimentant canvis molt profunds i aquest model s'està esquarterant. S'està produint una transformació cap a formes i dinàmiques més complexes. Podem observar, per exemple, l'augment de famílies amb doble sou; la tendència a tenir pocs fills i a tenir-los per plaer (no pas per l'obligació o la necessitat de reproduir-se); l'increment de la inestabilitat i fragilitat de la parella; l'augment de les famílies monoparentals; l'increment de la solidaritat

intergeneracional en sentit vertical (avis, pares, fills, néts, etc.)¹⁹; l'increment de la individuació (dret de les persones), però el manteniment del familisme; l'aparició de noves formes familiars legitimades (famílies monoparentals, reconstruccions progressives, etc.).

Com a factors d'aquests canvis, Cristina Brullet destaca la disminució de la influència de la religió en la vida quotidiana; la incorporació de les dones al mercat de treball; l'augment de l'equitat legal entre homes i dones; la incorporació de mecanismes i drets per part de l'Estat de benestar; i les noves tècniques de reproducció assistida.

Veiem per tant, que partim d'un model de família occidental que es troba en ple canvi, amb noves tendències que n'augmenten la complexitat i el dinamisme. La presència de població immigrada procedent d'altres països i cultures i, per tant, amb models familiars diferents incrementa la diversitat de maneres d'entendre la família. D'altra banda, l'augment d'aquesta diversitat implica nous riscos i problemàtiques: hi ha pràctiques que xoquen amb les lleis occidentals (com la poligàmia, per exemple), en el cas de les parelles mixtes poden haver-hi regularitzacions contradictòries, etc.

Cal tenir present, però, que els models familiars no occidentals tampoc no són homogenis i que també estan sotmesos a processos de canvi. Molts d'ells, en el seu context d'origen, estan experimentant situacions de crisi i de canvi com la que explicàvem en el cas del model occidental. Constatem, per exemple, el fet que, al Marroc, trobem variables coincidents: increment de la inestabilitat de la parella; dobles sous; solidaritat intergeneracional; famílies recompostes; disminució de la influència de la religió en el matrimoni i en la vida social, etc. Però, a més, no podem obviar que el procés migratori es caracteritza per alterar les estructures fami-

La presència de població immigrada procedent d'altres països i cultures i, per tant, amb models familiars diferents incrementa la diversitat de maneres d'entendre la família.

Cal tenir present que els models familiars no occidentals tampoc no són homogenis i que també estan sotmesos a processos de canvi.

Donat que el procés migratori sovint implica la desaparició de la família extensa o la separació dels membres de la unitat familiar, pot suposar la desaparició de models positius per als fills i filles

L'emigració també suposa canvis de rols entre els cònjuges i entre els pares i els fills que tenen implicacions importants en relació a la construcció de l'autoritat.

liars i demogràfiques a través de la negociació i l'adaptació al nou context.

Entre altres canvis, el procés migratori sovint implica la desaparició de la família extensa o la separació dels membres de la unitat familiar. Això pot suposar la manca i/o la desaparició de models positius i educatius per als fills i filles d'aquestes famílies i, alhora, quan la persona que falta és un membre de la família nuclear (un dels progenitors, un germà o germana), pot dificultar l'arrelament. En aquest sentit, la convivència amb altres famílies del mateix origen en el context d'immigració permet la creació de xarxes solidàries i d'ajuda mútua entre la comunitat d'origen que, d'alguna manera, poden suplir la família extensa. Ens hi estendrem més endavant.

L'emigració, però, també suposa un altre canvi important dins la família: el canvi de rols entre els cònjuges i entre els pares i els fills. Aquestes modificacions dels rols tradicionals no són exclusives de les famílies immigrades, sinó que també les trobem entre els canvis que està experimentant el model occidental. Aquests canvis tenen implicacions importants en relació a la construcció de l'autoritat.

En primer lloc, l'autoritat paterna, la patriarcal, és qüestionada: pare i mare han de negociar i construir un principi d'autoritat compartida, i cal tenir en compte que no tots els individus tenen la mateixa capacitat i els mateixos recursos reflexius per elaborar aquesta nova autoritat. Hi ha sectors socials amb menys recursos capitals i culturals que no són capaços de construir un nou marc de relació, tot i que accepten que l'autoritat ha de ser compartida i basada en la negociació; i, evidentment, aquesta dificultat genera conflictes.

En el cas de les famílies d'alguns col·lectius immigrants, a aquesta necessitat de construir una nova au-

toritat, cal afegir-hi el qüestionament que es fa, des d'algunes institucions (com per exemple l'escola) de la seva autoritat i de les formes d'expressar-la. A vegades, les institucions públiques i socials intervenen en les famílies immigrades, sobretot per qüestions econòmiques, i exerceixen de "salvadores" en contra d'un suposat autoritarisme del pare exercit sobre la dona i els fills i filles. Aquesta missió salvadora no contribueix, sinó que reforça les tensions familiars inherents al procés migratori. No volem dir que no s'hagi de treballar amb la família per modificar formes d'autoritat (o autoritarisme) que entren en contradicció amb els valors democràtics, però, en tot cas, cal fer-ho des d'una posició de respecte, en un pla d'igualtat i en col·laboració amb les famílies, no pas imposant els nostres criteris des de l'etnocentrisme, el paternalisme i l'intrusisme. No es pot pretendre que els pares i mares de famílies immigrades facin un canvi accelerat; cal respectar els seus ritmes i els seus processos. Tots els adolescents necessiten uns límits, i si aquests límits vénen de famílies patriarcals, cal que aquest sigui el punt de partida per iniciar la negociació i el diàleg, i no pas la imposició.

El canvi de rols entre pares i fills pot ser especialment significatiu en el cas de les famílies immigrades. Trobem casos de reagrupaments familiars (ho hem constatat en el cas d'algunes famílies llatinoamericanes), en què els pares i mares tenen dificultats per exercir l'autoritat sobre uns fills que, sovint, no coneixen prou bé perquè han estat anys separats a causa de la immigració, esperant el reagrupament. La convivència amb un pare o una mare amb qui abans no s'ha conviscut tampoc no és fàcil per als fills i filles.

De vegades, també és significatiu com el paper que exerceixen els fills i filles com a mediadors i traductors amb els seus pares (i molt especialment amb les seves

Cal treballar amb famílies immigrades des d'una posició de respecte, en un pla d'igualtat i en col·laboració, no pas imposant els nostres criteris des de l'etnocentrisme, el paternalisme i l'intrusisme.

Cal respectar els ritmes i els processos de les famílies immigrades.

El desconeixement de la llengua i els codis de comunicació i la necessitat del paper mediador del fill/a, sotmet els pares i mares a una situació de vulnerabilitat i de pèrdua d'autoritat.

En els processos migratoris, la desaparició de la xarxa de suport que representa la família és un factor més de vulnerabilitat de les persones immigrades.

mares) poden capgirar aquests rols. Quan el pare o la mare desconeixen el sistema administratiu i social de la societat d'acollida i tenen dificultats de comunicació, sovint, deleguen als fills i filles les funcions d'intermediació. D'altra banda, des de les institucions públiques (escola, serveis socials, serveis sanitaris, etc.), es fomenta el paper dels fills com a mediadors i traductors, sense tenir en compte les seves repercussions. En el moment que el fill o filla domina la informació, té la capacitat d'exercir un nou poder sobre els progenitors. A més, el desconeixement de la llengua i els codis de comunicació i la necessitat del paper mediador del fill/a, sotmet els pares i mares a una situació de vulnerabilitat i de pèrdua d'autoritat molt important. Aquesta és una situació que té repercussions negatives tant per als fills (perden un referent important), com per als pares i mares (el canvi i qüestionament del rols pot repercutir en la capacitat de cura, control i suport als fills i filles).

Un altre factor que desestabilitza la relació entre pares i fills i els rols familiars és que, sovint, els pares i mares immigrants exerceixen tasques desvalorades –encara que el seu nivell formatiu sigui alt– que els releguen a l'estrat social més baix. D'altra banda, en el marc d'algunes famílies que provenen de zones concretes com, per exemple, de l'àmbit rural marroquí, el treball remunerat de la dona fora de casa no es viu com un element d'autonomia perquè el treball sempre s'ha considerat dret i deure de l'home en la societat d'origen.²⁰

Les xarxes de suport: família extensa, comunitat, associacionisme

En els processos migratoris, la desaparició de la xarxa de suport que representa la família és un factor més de vulnerabilitat de les persones immigrades. Però, en el

context d'immigració, hi ha reestructuracions d'aquestes xarxes de suport. Moltes vegades, la comunitat del mateix origen que es troba en un determinat territori pot assumir les tasques i funcions que podia tenir la família extensa al lloc d'origen. Al capítol anterior, parlàvem de les concentracions socials, i del paper que hi poden jugar tant les cadenes migratòries com la seguretat i el suport que pot suposar la proximitat de persones del mateix origen.

Malgrat l'evidència que, en contextos concrets, entre la comunitat d'immigrants d'un mateix origen hi ha lligams de parentiu, normalment no podem considerar que es mantingui la família extensa de la mateixa manera que al lloc d'origen. És clar que aquests lligams de parentiu estructuraran una família extensa, però, en tot cas, serà una nova forma de família extensa, segurament més reduïda (és pràcticament impossible que absolutament tots els membres d'una família extensa emigrin al mateix lloc) i en la qual també canviaran els rols.

Més enllà dels lligams de parentiu, el fet de compartir un mateix origen (ja sigui la mateixa nació, la mateixa zona, el mateix poble, etc.) és un element fonamental –sobretot en el moment de l'arribada– per estructurar les noves relacions socials. Els immigrants que fa més temps que es troben a Catalunya s'encarreguen d'oferir suport als que acaben d'arribar: informar-los, ubicar-los, sovint acollir-los temporalment, etc. La presència de compatriotes ofereix als immigrants la possibilitat de sentir-se reconeguts, valorats, segurs entre el que entenen que és “la seva gent”. Sovint, la societat no és prou acollidora i el que arriba no se sent reconegut, deixa de ser la persona que era abans d'arribar per passar a ser l'altre, el diferent, l'immigrant. I, precisament, és entre els que són com ell o ella que recupera

La comunitat del mateix origen que es troba en un determinat territori pot assumir les tasques i funcions que podia tenir la família extensa al lloc d'origen.

Els immigrants que fa més temps que es troben a Catalunya s'encarreguen d'oferir suport als que acaben d'arribar: informar-los, ubicar-los, acollir-los, etc.

Les associacions d'immigrants, o almenys algunes, sorgeixen de la necessitat de suport que pot oferir la comunitat d'origen.

la seva identitat, torna a ser ell o ella mateixa. La comunitat d'origen, sobretot si hi ha lligams familiars, actua com una xarxa de suport, i no només en qüestions pràctiques, sinó també en l'àmbit afectiu i de suport emocional.

Les associacions d'immigrants, o almenys algunes d'elles, sorgeixen d'aquesta necessitat de suport que pot oferir la comunitat d'origen. Normalment, a aquestes entitats s'hi accedeix, precisament, a través de familiars, amics i compatriotes i les associacions aprofiten i utilitzen els canals de comunicació informal d'aquestes xarxes per difondre la informació. Més endavant, en l'últim apartat d'aquest capítol, ja parlarem del paper de les associacions, entitats de cooperació i ONG.

“Claro, y con la “Batuta” no sentimos que somos... digamos somos extranjeros, porque en “Batuta” estamos todos hermanos, todos iguales, ¿entiendes? No te sientes, por ejemplo, que este es mejor que tú, este, porque cada uno hace su trabajo, ¿me entiendes? Uno ayuda al otro, por eso nos sentimos. Pero cuando salimos de aquí como si fuera estamos, bueno, fuera también lo pasamos bien, pero yo lo veo de otra manera, por ejemplo, si voy al cine... te miran, mira, mira este, y lo que hace, siempre tiene cuidado para que no lo roban.”

(Extret de Casas, 2000)²¹

Hi ha comunitats que sorprenen pel seu poder d'organització i convocatòria, i no sabem reconèixer-los una estructura interna.

Però, les associacions no són l'única manera d'estructurar aquestes xarxes. Hi ha comunitats que sorprenen pel seu poder d'organització i convocatòria, i no sabem reconèixer-los una estructura interna. En aquest sentit, des de l'Administració o des de les entitats i institucions autòctones, se'ns fa difícil establir contactes i trobar interlocutors vàlids amb algunes comunitats immigrades, però veiem exemples clars d'aquesta capacitat d'organització i funcionament intern. Posem, per

exemple, el cas de la comunitat pakistanesa al barri del Raval de Barcelona. No hi ha cap associació forta, però són capaços de llogar un polisportiu per fer-hi l'oració dels divendres i organitzar conferències i tenen una xarxa molt efectiva de suport per als nouvinguts i de tramitació dels permisos corresponents per obrir comerços.

Hem de tenir en compte que aquestes comunitats poden organitzar-se seguint criteris diferents dels nostres. Que no hi hagi entitats d'immigrants no vol dir que no existeixin xarxes de suport, canals de comunicació efectius i formes d'organització i participació que no som capaços de reconèixer. És important fer un esforç per adonar-nos de l'existència d'aquestes formes diferents i intentar establir-hi una comunicació. En determinades comunitats, hi ha representants, persones que mereixen la consideració i el respecte dels col·lectius o institucions determinades, que poden servir com a interlocutors i facilitar la relació amb les seves comunitats.

Ara bé, el suport social que suposen aquestes xarxes pot tenir una contrapartida negativa: el control social. Aquest control es pot arribar a viure d'una manera molt angoixant per les persones que no s'adeqüen a les normes implícites d'aquestes comunitats. Entre aquestes persones, evidentment, trobem els fills i filles de famílies immigrades i, molt especialment, les noies.

E: I per què et penses que ho fan? [no deixar-la sortir]

I: Perquè suposo que no volen que... en part, sí. Si creuen en l'Alcorà i l'Alcorà diu unes coses, doncs, volen que les respectem; però l'excusa que posen pràcticament sempre és: què diran... i a mi això em fa molta ràbia. I és veritat, ho fan; molta gent parla malament de nosaltres, però a mi tant se me'n fot. Els hi he dit als meus pares, què importa el que diguin, si ells fan coses pitjors... però així estem.

Que no hi hagi entitats d'immigrants no vol dir que no existeixin xarxes de suport, canals de comunicació efectius i formes d'organització i participació.

El suport social que suposen aquestes xarxes pot tenir una contrapartida negativa: el control social.

E: Per què creus que la gent parla malament de vosaltres? Qui són? Altres marroquins?

I: Sí, altra gent marroquina, i malament en el sentit de: mira com va aquesta! Sobre mi ja han dit moltes vegades que m'han vist amb nois, i ho diuen perquè em veuen vestida i pensen que, si vaig vestida així, és que haig de fer això, sobretot per la vestimenta.”

Nadia, 18 anys. (Extret de Benhamou, 2002)

En aquest intent de suport mutu i de manteniment dels referents i identitats culturals d'origen per preservar la integritat personal (sovint tan necessària per fer front a situacions de crisi que viuen alguns immigrants a resultes dels dols migratoris i de les situacions de vulnerabilitat en què es troben) hi ha un replegament sobre aquests valors i identitats, un tancament, una por –en definitiva– al canvi, i les desercions d'aquest projecte comunitari poden ser jutjades negativament.

La capacitat de control social d'aquestes comunitats pot ser molt diversa i depèn de molts factors. Per exemple, suposar que, sempre i a tot arreu, la comunitat d'origen marroquí exerceix sistemàticament un control repressiu sobre totes les noies és erroni. En cada context concret, en funció de les característiques de les persones que formen part d'aquesta comunitat, la seva situació, la resposta i la relació que estableixen amb d'altres comunitats i amb la població autòctona, del tarannà dels referents d'aquestes comunitats, etc., s'efectuarà un tipus de control social o un altre. Cal tenir present que cada individu viurà aquest control d'una manera diferent: el “què diran?” no els afecta a totes de la mateixa manera. Ja hem vist que els joves creen les seves estratègies per transgredir les normes. Ara bé, els professionals han de ser conscients del paper que pot exercir la comunitat en alguns casos i de la necessitat del treball comunitari.

La capacitat de control social de les comunitats immigrades pot ser molt diversa i depèn de molts factors i de cada context concret.

Els professionals han de ser conscients del paper que pot exercir la comunitat en alguns casos i de la necessitat del treball comunitari.

Relacions família-escola

Com hem dit al capítol anterior, la institució familiar es pot analitzar des de diferents punts de vista. En aquest apartat, ho farem des de la perspectiva de la relació amb la institució escolar, ja que l'al·lusió a la manca de participació de les famílies immigrades a l'escola i a les dificultats de comunicació que s'estableixen entre les unes i les altres és molt recurrent. Volem ressaltar que hi ha una gran diversitat d'actituds i percepcions de l'escola i l'educació per part de les famílies immigrades i, evidentment, de les famílies autòctones.

Cal considerar que l'experiència d'escola i d'educació no és la mateixa en totes les cultures, i que hi poden haver col·lectius que entenguin l'escola i el paper de l'educació formal d'una manera diferent de com està plantejada a la nostra societat. No obstant això, considerem que hi ha una qüestió fonamental, que és la comunicació que s'estableix entre l'escola i les famílies.

És evident que, en trobar nous models de família diferents dels que es deriven del model occidental, les formes de relació també han de ser diferents. En aquest cas, l'escola té la responsabilitat d'establir noves vies de comunicació que parin atenció a les dificultats que poden suposar pels alumnes la manca de relació i comunicació amb les famílies respectives. Moltes famílies immigrades desconeixen el funcionament de la institució escolar i els mecanismes i formes de relació que s'hi poden establir i, en conseqüència, la tasca de l'escola (amb el suport d'altres agents socials) és la de facilitar i garantir la informació i el coneixement, oferir una acollida (en el sentit més ampli de la paraula) als nous alumnes i a les seves famílies. És per això que seria interessant utilitzar les xarxes de suport comunitàri-

L'escola té la responsabilitat d'establir noves vies de comunicació que parin atenció a les dificultats que poden suposar pels alumnes la manca de relació i comunicació amb les famílies respectives, ja que moltes famílies immigrades desconeixen el funcionament de la institució escolar i els mecanismes i formes de relació que s'hi poden establir.

Les dificultats de comunicació i comprensió amb les famílies immigrades fan referència tant a les dificultats lingüístiques com a les que sovint provenen de qüestions culturals.

es amb aquest horitzó; si establim una bona comunicació amb aquestes xarxes i amb els seus referents i representants facilitem i assegurem la comunicació amb les famílies i la seva participació a l'escola.

Les dificultats de comunicació i comprensió amb les famílies immigrades fan referència tant a les dificultats lingüístiques com a les que, sovint, provenen de qüestions culturals. S'acostuma a considerar que els col·lectius llatinoamericans són més fàcils d'integrar o que no necessiten el suport que es destina a d'altres col·lectius en el camp lingüístic perquè ja parlen castellà. Evidentment, el coneixement de la llengua castellana és un avantatge durant el moment de l'arribada i pot facilitar la relació amb el context, però identificar la immigració llatinoamericana amb la immigració espanyola que va arribar a Catalunya fa anys i suposar-los els mateixos processos d'integració és obviar completament les característiques i els elements culturals propis d'aquests col·lectius. Hi ha diferències notables a nivell de concepció de l'espai, del temps, de les relacions, de les formes de comunicació no verbal, etc.

També cal matisar aquestes dificultats. La suposició que és difícil d'entendre'ns amb una noia o un noi perquè pertany a una altra cultura és, clarament, un prejudici, i moltes vegades amb aquesta idea prèvia podem condicionar la interacció que es produeixi. Per molt que aquesta persona pugui tenir referents culturals diferents als nostres, si no és que acaba d'arribar, segurament coneix bé els nostres codis²² i no hi ha d'haver cap dificultat significativa en la comunicació per aquest motiu. D'altra banda, amb persones que acaben d'arribar, per molt que hi pugui haver dificultats de comunicació –per desconeixement lingüístic i pel desconeixement i el xoc entre diferents codis culturals–, cal recordar que hi ha formes de comunicació no verbal que

compartim amb pràcticament tots els col·lectius immigrants que trobem al nostre país: l'amabilitat, el respecte, la cordialitat, la paciència, un somriure, són eines que afavoreixen clarament la comunicació i que poden pal·liar les dificultats de comprensió.

D'altra banda, la mediació també ens ofereix eines importants per resoldre les incomprensions i les dificultats d'aquesta mena. A l'hora de treballar amb població immigrada, és molt important desenvolupar una actitud mediadora; cadascú de nosaltres, amb l'actitud, pot condicionar les interaccions, com ja hem vist. Però, en els casos en què les dificultats de comunicació persisteixin –tot i que es mostri aquesta actitud– existeix la figura del mediador professional, que s'estableix com la figura pont encarregada de fer tasques de dinamització i traducció, amb l'objectiu de facilitar i garantir la comunicació entre les diferents parts. (Abalouche, Diao i Solerdelcoll, 2000)

Des de l'escola, cal incentivar estratègies de proximitat amb les famílies immigrades per tal de crear vincles de complementarietat entre un i altre context. Si bé és cert que, al nostre país, s'han anat desenvolupant experiències per millorar i afavorir la implicació dels pares i mares d'origen immigrant en els aprenentatges dels seus fills i filles en els centres educatius, cal dir que la majoria d'iniciatives es desenvolupen als centres de primària i a les escoles bressol. D'altra banda, aquestes experiències són heterogènies entre elles pel que fa als agents implicats i a les activitats i estratègies que desenvolupen.

És important tenir en compte que, quan parlem de la manca de participació de les famílies immigrades a l'escola, caiem en una fal·làcia, ja que, en tot cas, hauríem de parlar de la manca de participació de les famílies, en general, a l'escola. No podem obviar que una

A l'hora de treballar amb població immigrada, és molt important desenvolupar una actitud mediadora.

Des de l'escola, cal incentivar estratègies de proximitat amb les famílies immigrades per crear vincles de complementarietat entre un i altre context.

En la manca de participació de les famílies a l'escola no només és important la dimensió cultural; també són molt importants els aspectes socials.

part de les famílies autòctones no té una participació activa en l'espai escolar, i que n'hi ha moltes que, pràcticament, no hi mantenen cap tipus de comunicació. Val la pena, per tant, repensar en quins termes s'estableix aquesta comunicació, sota quins criteris, amb quina finalitat, quins mètodes s'utilitzen, etc.

En relació a la manca de participació de les famílies a l'escola, per tant, no només és important la dimensió cultural (això no explicaria la manca de participació de les famílies autòctones). Creiem que també són molt importants els aspectes socials: les famílies amb unes condicions socioeconòmiques més favorables –que poden haver tingut una experiència més positiva del seu propi pas per l'escola i de la formació, amb més recursos culturals i amb més sensibilitat per la percepció dels valors formatius– suposen espais contextuals més favorables per l'èxit acadèmic i escolar dels seus fills i filles, i pràcticament garanteixen una bona comunicació i una participació activa dins l'escola. Les condicions inverses, tot i que no neguen la possibilitat de participació, poden dificultar-la.

L'escola i la formació

L'escola és un agent fonamental de transmissió cultural que s'encarrega de transmetre uns determinats valors, coneixements i sabers culturals.

L'escola és un agent fonamental de transmissió cultural que s'encarrega de transmetre uns determinats valors, coneixements i sabers culturals. És un agent important d'endoculturació, és a dir, d'adquisició de la pròpia cultura i, per aquelles persones que procedeixen d'altres entorns culturals, d'aculturació (o aprenentatge d'una altra cultura). Aquests valors i sabers són construccions culturals que varien en el temps i l'espai; a l'escola, no sempre s'ha ensenyat a tot arreu el mateix ni de la mateixa manera.

La institució escolar també té una dimensió normativa important; constitueix un espai social carregat de normes i jerarquies i, entre els elements culturals que s'encarrega de transmetre, hi ha un conjunt de coneixements, habilitats i valors igualment disciplinadors. L'escola és un espai d'expressió i de contacte en el qual s'articulen les estratègies d'identificació i diferenciació dels adolescents. Tot i que hi poden haver altres espais més significatius per als adolescents en aquests processos (l'escenari privilegiat d'aquestes estratègies és, sens dubte, l'espai i el temps d'oci), a l'escola, els adolescents també formen i reformen la seva identitat, en el decurs de les seves experiències.

Per totes aquestes qüestions, l'escola és un espai de socialització privilegiat i l'educació la clau dels èxits fonamentals en qüestió d'integració, especialment pel que fa a l'adquisició de competències socials. Però també és un àmbit d'anàlisi i actuació important, en la mesura que es tracta d'un espai acotat i estructurat pel qual passen tots els infants i adolescents obligatòriament fins als setze anys. Aquesta és l'explicació del desequilibri existent entre les informacions, les reflexions i les propostes que extraiem i fem des de l'escola en relació a altres àmbits, i no pas la preferència o la importància d'aquest espai per sobre d'altres.

L'escola com a espai de contacte intercultural

Per les seves característiques, l'escola és l'únic espai social (a diferència de l'oci²³, l'espai familiar, etc.) en el qual el contacte entre adolescents suposadament diferents és pràctic i legítim. En el capítol 2, quan parlàvem d'interculturalitat, dèiem que per articular els diferents elements culturals cal considerar els diferents grups culturals en un pla d'igualtat, i també fèiem referència

L'escola és un espai de socialització privilegiat i l'educació la clau dels èxits fonamentals en qüestió d'integració, especialment pel que fa a l'adquisició de competències socials.

Per les seves característiques, l'escola és un espai social en el qual el contacte entre adolescents suposadament diferents és pràctic i legítim.

L'escola és l'espai perfecte a l'hora de treballar per la modificació dels prejudicis i de les actituds que se'n deriven. I no només entre els alumnes, sinó també en tot el conjunt de la comunitat educativa i amb les famílies.

a la hipòtesi del contacte. L'escola ofereix uns espais i uns temps que permeten aquest contacte –basat en activitats cooperatives i amb objectius comuns– de manera sostinguda²⁴, informal i personal i en igualtat de condicions; un contacte que és legítimat per la mateixa institució. Per tant, és l'espai perfecte a l'hora de treballar per la modificació dels prejudicis i de les actituds que se'n deriven. I no només entre els alumnes, sinó també en tot el conjunt de la comunitat educativa i amb les famílies.

Ara bé, la institució escolar és conscient d'aquest paper? Realment, des de l'escola, es valora i es fan esforços per treballar amb les possibilitats que ens ofereix la diversitat cultural? Dolores Juliano (1993) criticava el paper de l'escola, l'any 1993, però sembla que, actualment, la situació no ha canviat massa:

“Contradictoriamente, el sistema educativo como tal, parece permanecer ajeno a estas demandas de información [sobre el tratamiento que se hace de la diversidad en los programas escolares generales y las estrategias de interrelación entre mayorías residentes y minorías inmigrantes]. Al menos eso parece desprenderse del hecho de que no se haya considerado necesario incluir en los programas de formación de maestros, ni en los distintos niveles de enseñanza: BUP, COU, FP, una formación sistemática en ciencias sociales, que permita a los profesores capacitarse para entender las conductas diferentes, derivadas de adecuaciones sociales diversas; y a los alumnos contar con elementos para entender mejor la propia realidad y aproximarse con menos prejuicios a los compañeros de grupos con condicionantes culturales distintos. Tampoco se ha previsto la inclusión de antropólogos –que son los especialistas en estudiar la diversidad cultural– en los distintos equipos que diseñan y evalúan las prácticas escolares (donde hay, sin embargo, especialistas en salud y psicología) ni se ha generalizado la

práctica de subvencionar estudios que se propongan analizar las instituciones escolares como tales y las características que toma la convivencia multicultural en ellas.”

Segons aquesta mateixa autora, quan l'escola ha de fer front a la complexitat social i a la seva diversitat interna, topa frontalment amb els models uniformitzadors heretats de la tradició il·lustrada, que no s'adeqüen a la realitat social, complexa i diversificada. Així, paradoxalment, el que s'hauria de constituir com la institució legitimadora i l'espai preferent per l'establiment de relacions i comunicació interculturals, sovint, no només no assumeix aquest paper, sinó que es mostra incapaç de gestionar la seva diversitat interna. La presència de fills i filles d'immigrants a les escoles no és la causa dels mals de l'escola; sinó que, simplement, posa de manifest les seves limitacions i les inadequacions –existents prèviament– a l'hora de fer front a la complexitat social i la diversitat de qualsevol tipus.

Normalment, el pes i la responsabilitat de la gestió d'aquesta diversitat recau, gairebé de manera exclusiva, en el professorat. Massa sovint, el treball de la interculturalitat és la lluita individual o de petits grups de grans professionals que es troben sols. Si bé aquesta tasca difícil no sempre aconsegueix els efectes esperats, no hi ha dubte que els esforços d'aquests professionals han esperonat l'Administració a posar en marxa algunes iniciatives polítiques (comissions de matriculació, TAE, SEDEC, etc.) i a assentar unes bases mínimes per intentar que els alumnes fills d'immigrants tinguin oportunitats de reeixir en un sistema educatiu que els és estrany. No obstant això, encara hi ha molt camí per fer.

La presència de fills i filles d'immigrants a les escoles posa de manifest les seves limitacions i les inadequacions –existents prèviament– a l'hora de fer front a la complexitat social i la diversitat de qualsevol tipus.

Dificultats d'integració escolar

Hi ha una tendència a llegir la presència d'alumnes d'orígens culturals diversos a les escoles en clau problemàtica, de dificultats i conflictivitat. Suposar que tots els fills i filles de famílies immigrades són alumnes amb necessitats especials, per tant, no només és un prejudici, sinó que és una creença estigmatitzadora que només va en detriment del benestar d'aquests nois i noies i de la seva integració escolar i social.

Hi ha algunes situacions molt relacionades amb els processos migratoris familiars que tenen repercussions en les trajectòries escolars d'aquests infants i adolescents: situacions de desavantatge social i la incorporació tardana als centres educatius.

Ara bé, hi ha algunes situacions molt relacionades amb els processos migratoris familiars que tenen repercussions importants en les trajectòries escolars d'aquests infants i adolescents. Cal insistir, en primer lloc, en l'existència de determinades situacions de desavantatge social que dificulten els processos escolars d'aquests infants i joves, i que han de ser analitzades i tractades com a tals. L'altra qüestió important és la de la incorporació tardana als centres educatius, especialment a finals de l'educació primària i més concretament a secundària, d'alguns fills i filles d'immigrants.

Podríem analitzar les dificultats que suposa aquesta incorporació tardana des de molts punts de vista. En primer lloc, volem apuntar la importància de tenir en compte la vivència personal d'aquests alumnes i les implicacions que pot tenir en les seves trajectòries. Al llarg del nostre seminari hem reflexionat molt sobre aquesta qüestió i ens hem adonat que és un tema que oblidem habitualment. Quan es fan plans d'acollida, quan s'analitzen les dificultats d'integració d'aquests alumnes a les aules, quan es parla de fills i filles d'immigrants a les escoles, sentim les seves veus? Tenim en compte la seva situació, el seu estat emocional? L'angoixa que poden arribar a sentir aquests nous alumnes quan arriben a l'escola, i molt especialment els més grans, pot arribar a

produir-los un estat de xoc, de bloqueig emocional, que els dificulta no només la integració a l'escola, sinó també el seu desenvolupament personal.

“Y nada más venir... o sea, pasaron unos veinte días y entré al colegio, que iba a empezar; y hasta ahora, aula no sabía lo que quería decir. Me acuerdo –eso nunca lo voy a olvidar– fui, estaba el profesor y los niños sentados, yo fui directamente al profesor, me dice, hola, y yo... me quedaba así quieta, y me lo repetía, hola, y yo... y empecé a llorar y todo, estaba muerta de vergüenza, roja como un tomate.”

Majda, 16 anys, arribada als 9 anys.
(Extret de Casas, 2000)

Molt sovint, en relació als alumnes d'incorporació tardana, sentim expressions del tipus: “és que arriben i no saben res”. Fins i tot en el cas que es tracti d'adolescents analfabets que no han estat mai escolaritzats, no hi ha ningú que arribi a aquesta etapa sense saber res. Tots els infants i adolescents saben coses: la qüestió és si el que saben és útil o no per al nostre sistema escolar. No són persones amb menys coneixements, en tot cas, tenen coneixements diferents dels que esperem. No volem minimitzar les dificultats que suposa escolaritzar un adolescent que ha tingut una trajectòria escolar fragmentada i sense continuïtat, o que no ha estat escolaritzat prèviament. Però, fins i tot en aquest cas, cal valorar les persones en el seu conjunt, no només pels seus coneixements acadèmics. Així doncs, cal considerar que aquests alumnes d'incorporació tardana no són una “taula rasa” i s'ha d'afinar molt en la diagnosi de quin és el seu bagatge en el moment d'arribar. De vegades, els instruments de valoració que utilitzem –amb un biaix etnocèntric important– no són prou útils per valorar alguns d'aquests coneixements i habilitats.

Cal considerar que aquests alumnes d'incorporació tardana no són una “taula rasa” i s'ha d'afinar molt en la diagnosi de quin és el seu bagatge en el moment d'arribar.

Una altre tipus de dificultats que poden tenir aquests joves d'incorporació tardana són les lingüístiques. No dominar les llengües de la societat d'acollida és un handicap greu per la integració dels joves d'origen immigrat.

També cal ser conscient de quin és l'estat emocional de l'alumne nouvingut quan se li fa aquesta primera valoració. Com hem dit abans, quan una persona estàangoixada i espantada, difícilment pot desplegar totes les seves habilitats i sabers.

Una altre tipus de dificultats que poden tenir aquests joves, i a les quals normalment es dediquen més esforços, són les lingüístiques. El fet de no dominar les llengües de la societat d'acollida és un *handicap* greu per la integració dels joves d'origen immigrat que no està resolt en els sistemes escolars o extraescolars. És un factor important de vulnerabilitat i debilitat de la xarxa cognitiva a l'hora de codificar els esdeveniments socials del propi entorn. La llengua és portadora de valors, comunicacions afectives i significats i, en conseqüència, és un condicionant fort dels fracassos en la socialització i en l'èxit escolar.

Els alumnes d'origen estranger que han nascut aquí o que han arribat de petits, no acostumen a tenir cap problema per aquest motiu. Ben al contrari, ràpidament esdevenen bilingües i no només això, sinó que, a més, dominen tres i fins i tot quatre llengües amb facilitat. Hi ha prou estudis sobre aquesta qüestió que indiquen que el coneixement de vàries llengües facilita l'aprenentatge de noves llengües. Cada vegada és més freqüent trobar infants que passen tranquil·lament de parlar l'àrab o el berber a parlar el castellà i el català, o que casen sense problemes el wòlof amb el castellà. Les dificultats lingüístiques realment significatives es limiten, normalment, als immigrants que han arribat en edat adulta (el cervell adult no té la plasticitat del dels infants) o avançada l'adolescència o la joventut.

No hi ha un pla sistemàtic d'aprenentatge precoç de la llengua que garanteixi als alumnes d'incorporació tardana que aquest no serà un factor de vulnerabi-

litat en la seva trajectòria escolar. Els recursos existents per a l'ensenyament secundari, els tallers d'aprenentatge de la llengua (6/10 hores setmanals) i els TAE (23 hores setmanals) no són mesures suficients, ni adequades, per aconseguir aquesta finalitat. Els alumnes estrangers nouvinguts que parlen llengües no romàniques poden romandre als TAE tot un any, durant el qual s'incorporen a l'aula del seu centre únicament a les tardes. Passat aquest temps, s'hi incorporen tot el dia. Els alumnes de llengües romàniques, s'incorporen a l'aula ordinària des del primer moment i poden ser atesos algunes hores per professors específics. En tot cas, no existeix un procés específic d'incorporació dels alumnes d'incorporació tardana a l'aula ordinària de manera estructurada. També cal tenir present que el nivell de comprensió de conversa adquirit per l'alumnat dels TAE pot no ser suficient per seguir correctament la feina dins l'aula; cal un vocabulari específic de l'àrea. No es tracta només d'aprendre un idioma per comunicar-se, ni tan sols del llenguatge tècnic d'una determinada matèria, sinó també de tots els coneixements d'aquesta matèria alhora. Cal tenir en compte que, en el cas de l'adolescència, aquest procés es dona enmig d'un canvi de referents, no només externs sinó també interns.

Tampoc podem oblidar la problemàtica associada a la incorporació d'aquest alumnat a l'aula ordinària, un cop acabats els recursos específics. El pas a l'aula ordinària és molt important per aquests alumnes, i per tal que aquest pas sigui positiu i efectiu s'haurien de donar tota una sèrie d'elements que incidissin sobre aquest procés d'incorporació; elements relacionats amb l'actitud del professorat i dels companys i companyes, l'acollida, l'acompanyament, la tutorització, la coordinació dels diversos serveis, l'adaptació curri-

El pas a l'aula ordinària és molt important i per tal que sigui efectiu s'haurien de donar tota una sèrie d'elements relacionats amb l'actitud del professorat i dels companys i companyes, l'acollida, l'acompanyament, la tutorització, la coordinació dels diversos serveis, etc.

L'èxit o el fracàs escolar dependrà, en gran mesura, de com es planteja el pas a l'aula ordinària. Els recursos específics que allunyin l'alumne nouvingut del seu grup normalitzat en dificulten la integració posterior.

lar, etc. L'èxit o el fracàs escolar dependrà, en gran mesura, de com es planteja aquest pas a l'aula ordinària.

En aquest sentit, tots els recursos específics que allunyin l'alumne nouvingut del seu grup normalitzat en dificulten la integració posterior:

I: Es que a mi, cuando me hacían esto, me hacían clases así de castellano con la gente...

E: A parte.

I: A parte. Me sentía un poco mal. ¿Cómo quieren que yo esté aquí si en mi clase están...? O sea, la gente en la clase [...], yo quiero estar con mis amigos en la clase, ¿no? O sea con mis amigos, no tenía amigos tampoco...

E: Pero bueno, con tus compañeros.

I: Quería hacer clase, quería hacer mi curso. No quería hacer esto. Tenía que hacer un otro horario, otro horario, otro tiempo, o sea, un otro horario, un curso diferente. Si me dan otro horario, pues tendré más... o sea estaré más... con más ventajas ¿no?

E: Claro. Más preparada.

I: Más ventajas. Estando en la clase con mis compañeros, o sea, con mis compañeros, así me acostumbraré a ellos, ellos se acostumbrarán a mi ¿no? O sea, tendré una relación con ellos, así no estaré todo el tiempo sola y además, y además aprenderé con ellos cosas. Y aprovecharé también estas horarias extras que están... o sea... en las horarias extras aprenderé cosas diferentes que mis amigos.

A ver, si [...] todos mis ami-, o sea, todos mis compañeros, esto no es agradable, no me conocerán.

O sea, lo que yo hacía en octavo, lo que yo hacía sola, casi, lo hacía todo sola. ¿Por qué? Porque las horas anteriores tenía que hacer de catalán, no podía estar con ellos. Después a la hora del patio todo el mundo iba con sus amigos y yo me quedaba sola. Si me hubieran, si me hubieran dejado en la clase, me hubiera hecho más amigos."

(Extret de Casas, 2000)

El fracàs escolar

El fracàs escolar fa referència al fracàs acadèmic? Es pot parlar de fracàs escolar quan, malgrat no haver assolit uns determinats continguts, procediments i actituds, s'observa una clara evolució en determinats alumnes d'incorporació tardana? Pensem que és molt diferent parlar de fracàs acadèmic que de fracàs escolar. Hi ha adolescents i joves que, tot i que no han pogut acabar amb èxit els seus estudis, tenen una bona experiència del seu pas per l'escola; han fet amics, han conegut mestres i professors que els han ajudat i els han esperonat, s'han sentit còmodes en el seu entorn, etc. És molt important que, encara que els fills i filles d'immigrants que s'incorporen al nostre sistema escolar en edats més avançades continuïn tenint dificultats per reeixir acadèmicament, almenys no visquin el seu pas per l'escola com un fracàs absolut.

En parlar de fracàs escolar, volem fer una referència breu a la qüestió de l'absentisme. Es donen casos en què hi ha un abandonament de l'escola per part de determinats alumnes, sobretot a secundària. De fet, hem detectat una certa alarma sobre els casos d'absentisme escolar femení entre el col·lectiu magribí.²⁵ Aquest abandonament s'ha explicat des de molts punts de vista: per les seves obligacions domèstiques; per la prohibició d'alguns pares de continuar estudiant; per manca d'interès en els estudis; etc. Volem posar de manifest que, tot i que es donen casos d'absentisme escolar entre les adolescents musulmanes –sobretot d'origen marroquí–, hi ha dades que contradiuen que aquesta sigui una tendència significativa. (Colectivo loé, 2003)

És molt important que, encara que els fills i filles d'immigrants que s'incorporen al nostre sistema escolar en edats més avançades continuïn tenint dificultats per reeixir acadèmicament, almenys no visquin el seu pas per l'escola com un fracàs absolut.

Actituds a l'escola

La integració no es mesura només en relació a l'esforç o a les capacitats de l'alumne que s'incorpora, sinó també en relació a les condicions que creem des de la nostra societat per facilitar aquesta incorporació.

Una de les grans dificultats que té l'escola per fer front a la diversitat cultural, per integrar-la, té relació amb les actituds que pot tenir la comunitat educativa vers aquest alumnat. El procés que faci un alumne fill o filla d'immigrants (i, més concretament, un d'incorporació tardana) depèn en bona mesura de quina és l'acollida que rep tant per part del professorat com dels seus companys i companyes. La integració no es mesura només en relació a l'esforç o a les capacitats de l'alumne que s'incorpora –d'això, ja n'hem parlat en el segon capítol–, sinó també en relació a les condicions que creem des de la nostra societat per facilitar aquesta incorporació.

És evident que, en el marc de l'escola, el professorat es troba en una situació de poder; de la mateixa manera, els alumnes amb una escolarització normalitzada (i més especialment si són autòctons o estrangers de col·lectius prestigiats) tenen una situació d'avantatge respecte als alumnes d'incorporació tardana i a aquells que pertanyen a col·lectius estigmatitzats. I és en la mesura que es troben en aquestes condicions, que els uns tenen la capacitat de facilitar o dificultar la integració dels altres.

Pel que fa al professorat i altres professionals de l'educació, la rebuda i el tracte que es dispensa a aquests alumnes és molt important. Els professionals de l'educació arriben a les classes amb un bagatge cultural i uns valors que marquen les seves actuacions en el si de l'aula. En aquest sentit, la percepció que tenen alguns professionals d'aquests infants i joves i dels seus col·lectius d'origen estan basades en prejudicis i estereotips, que es reproduïxen a través de determinades afirmacions, judicis de valor, tractament desi-

gual, etc., i que es reforcen amb els textos i missatges de molts dels llibres i materials didàctics que s'utilitzen a l'aula. Cal recordar que no és possible el treball de la interculturalitat sense unes actituds que garanteixin la igualtat entre les persones.

Totes les persones tenim percepcions sotmeses a prejudicis; per tant, cal ser-ne conscients i, des de la responsabilitat educativa, intentar pal·liar-ne els efectes negatius i, sobretot, evitar de transmetre'ls als alumnes. Però no volem dir que s'hagi de passar a l'altre extrem, ja que això ens pot fer caure en el paternalisme, cosa que no beneficia gens l'alumne. Cal aconseguir veure tot l'alumnat com a persones diverses entre elles i que han de ser tractades des de la igualtat; una igualtat de drets, responsabilitats i oportunitats que els professionals de l'educació han de garantir.

També és molt important tenir en compte quines són les expectatives que s'han dipositat sobre aquests alumnes, perquè és innegable que, aquestes expectatives, faciliten o dificulten el seu aprenentatge. Sovint, els alumnes nouvinguts han de destacar més que els altres perquè se'ls consideri alumnes amb expectatives de futur dins el sistema educatiu. Si bé de vegades les mancances amb què arriben poden ser pràcticament irrecuperables, d'altres vegades no es valora tant l'esforç que han fet per arribar on són com el que encara els falta per aconseguir.

En relació a la resta d'alumnes, el moment de la rebuda també és molt important. Cal preparar els alumnes per l'arribada d'un nou alumne o és millor donar una certa normalitat a l'arribada dels nous companys? Caldrà valorar molt profundament quines són les opcions que tenim, en funció de cada situació concreta, per tal d'optar per la que creguem més correcta. En tot cas, és important parar-hi atenció i, sobretot, treballar els

Tots tenim percepcions sotmeses a prejudicis; per tant, cal ser-ne conscients i, des de la responsabilitat educativa, intentar pal·liar-ne els efectes negatius.

Cal aconseguir veure tot l'alumnat com a persones diverses entre elles i que han de ser tractades des de la igualtat de drets, responsabilitats i oportunitats que els professionals de l'educació han de garantir.

Cal treballar els prejudicis i les actituds entre tots els alumnes, des d'una perspectiva intercultural, per facilitar la convivència i la comunicació.

prejudicis i les actituds entre tots els alumnes, des d'una perspectiva intercultural, per facilitar la convivència i la comunicació. De tota manera, malgrat els esforços que puguem fer, hem de ser realistes: de vegades, sobretot quan els nois i noies són més grans, encara que hi hagi respecte, hi pot haver una certa dificultat perquè els alumnes de diferents orígens interactuïn amb normalitat. Ara bé, també cal destacar que, malgrat el pes d'aquesta procedència cultural o nacional, hi ha altres aspectes importants –com els de tipus personal o de gènere– que repercutiran en la manera com es defineixen aquestes relacions.

Altres espais formatius

Més enllà de l'escola, hi ha altres espais formatius que tenen molta importància i que podrien garantir-los la inserció laboral en igualtat de condicions que la resta de joves.

Hi ha altres espais formatius que tenen molta importància, especialment pels adolescents i joves que fracassen a l'escola, i que podrien garantir-los la inserció laboral en igualtat de condicions que la resta de joves. Fent un breu resum, apuntem quins són aquests espais i les possibles trajectòries formatives.

Un cop finalitzat l'ESO sense haver obtingut el Graduat d'Educació Secundària es pot accedir al mercat laboral (sense titulació), o bé continuar la formació. En aquest cas, hi ha diverses possibilitats per intentar treure's el títol de graduat d'ESO:

- Fer un curs específic en una escola d'adults. És un curs dur, pensat per majors de 20 anys que, després d'una experiència laboral, tinguin realment clar que volen continuar estudiant o que volen accedir als cicles formatius professionals (si volen anar a la universitat, el més fàcil és preparar-se per la prova de majors de 25 anys). A la pràctica, és una opció poc útil per als nois i noies que han tingut dificultats a l'ESO. Cal sumar-hi la

problemàtica de la manca de places, que és crònica a les escoles d'adults.

- Preparar-se per la prova d'accés als cicles formatius de grau mitjà. En els últims cursos, s'ha endurit molt aquesta prova, de manera que pràcticament hi ha el mateix temari (una mica reduït) que a la prova de graduat i en totes les matèries d'ESO (llengües, anglès, matemàtiques, naturals, socials, tecnologia, plàstica, etc.). Aquesta, també és una opció poc realista per als nois i noies que no han reeixit en l'ESO; també és més adequada pels més grans, que tenen clar que volen estudiar o treure's algun títol concret (per exemple, és el que han de fer els lampistes que es volen treure el títol d'instal·lador).

En conseqüència, l'accés a l'ensenyament professional regulat o la continuació d'estudis, a la pràctica, és extraordinàriament difícil. Les alternatives de continuïtat es redueixen a la formació orientada a la inserció laboral. En conjunt, tots aquests programes s'anomenen *Programes de Garantia Social* (PGS), i van ser previstos per la LOGSE. Amb el canvi de la llei de l'ensenyament –és a dir, amb la LODE proposada pel govern del Partit Popular– es preveu la seva continuïtat i, fins i tot, la possibilitat d'avançar-ne l'ingrés abans de l'edat; però, per contra, els programes es precaritzen i se'ls aïlla de l'estructura regulada. D'aquests programes, n'hi ha de diversos tipus:

- Programes de transició al treball (PTT). Són cursos que combinen teoria i un període de pràctiques no remunerades. Generalment, tenen una durada de nou mesos. S'ofereixen en algunes escoles d'adults (hi ha poques escoles i s'ofereixen poques especialitats) i els grups són de 25 alumnes. Normalment, aquests progra-

L'accés a l'ensenyament professional regulat o la continuació d'estudis és extraordinàriament difícil ja que les alternatives de continuïtat es redueixen a la formació orientada a la inserció laboral.

mes s'omplen de nois i noies sortits de l'ESO, i també amb algun alumne que arrossega un historial de fracàs en la inserció laboral. Tendeixen a ser força marginalitzadors i d'una eficàcia discutible.

- Programes de cases d'oficis. Aquests programes es fan en alguns instituts de formació professional. Són tres mesos de formació teòrica en un ofici concret i sis de pràctiques monitoritzades, amb un contracte de treball²⁶ com a aprenent. Els grups són reduïts, d'unes 8 persones, fet que facilita el suport i el control dels alumnes. Acostumen a ser una bona via d'inserció laboral. El problema és que n'hi ha molt pocs i arriben a molt poca població.

- Programes d'escoles-taller. Són similars als anteriors, però més llargs: sis mesos de formació i divuit mesos de contracte com a aprenent. Si estan ben organitzats, poden ser molt bons. Però, tenen els mateixos problemes que dèiem abans: s'ofereixen pocs cursos i arriben a pocs alumnes. A més, a vegades, l'oferta que hi ha no s'adequa a les expectatives dels joves.

- Cursos de formació ocupacional per aturats. Són cursos en qualsevol especialitat tècnica, de tres a nou mesos de durada, i destinats a diferents tipus de col·lectius (molts d'ells, per a immigrants). Els porten a terme entitats públiques o privades i estan adreçats a la inserció en el mercat laboral. En general, la qualitat d'aquest tipus de cursos és molt irregular: n'hi ha de molt bons i de dolents. El problema és que fan una inserció prematura en el mercat laboral per a joves sense altres alternatives.

En relació a l'oferta d'espais formatius destaca la manca de recursos de qualitat accessibles per a tots i totes els joves que finalitzen l'educació obligatòria sense obtenir el títol de graduat.

De tots aquests espais formatius, en podem destacar, fonamentalment, la manca de recursos de qualitat accessibles per a tots i totes els joves que finalitzen l'educació obligatòria sense obtenir el títol de graduat.

Hem vist que algunes de les possibilitats són molt poc realistes (l'obtenció del graduat i l'accés als cicles formatius de grau mitjà), i les altres, o bé són de poca qualitat (PTT), o bé són escasses. En tot cas, considerem que els recursos són insuficients i no faciliten gens la igualtat d'oportunitats als joves que tenen dificultats per acabar el procés d'escolarització obligatòria. També caldria qüestionar si aquests recursos s'adapten a les necessitats i expectatives d'aquests joves.

Pel que fa al paper de les escoles d'adults, cal dir que es tracta d'un recurs que també té moltes limitacions (professorat, tipologia dels programes formatius, etc.), i la presència de fills i filles de famílies immigrades, pràcticament, es limita als cursos d'alfabetització que ofereixen. Hi ha immigrants que aconsegueixen fer el curs per la prova d'accés a la universitat per a majors de 25 anys; normalment són universitaris que no van acabar els estudis al seu país d'origen o tenen problemes de convalidació. Tot i així, són una minoria. També hi ha persones d'origen immigrant que fan altres tipus de cursos, per exemple, a l'escola oficial d'idiomes; però, aquestes, són sortides excepcionals.

Caldria insistir que els fills i filles d'immigrants amb condicions favorables tendeixen a tenir èxit en aquestes opcions. Ens podem trobar que els alumnes d'aquí que no han aprovat el graduat escolar a l'ESO difícilment s'enganxin a seguir els estudis; es queden amb la idea que no serveixen per estudiar i, si tenen una bona xarxa de relacions i suport, troben ofertes de treball més satisfactòries. Els fills i filles d'immigrants tendeixen a valorar més els estudis i els títols com una via de promoció personal que els pot permetre escapar del destí de ser mà d'obra no qualificada i de la precarietat laboral. A més, els pares immigrants també tenen les expectatives posades en els estudis dels

Els fills i filles d'immigrants amb condicions favorables tendeixen a tenir èxit en l'oferta formativa postobligatòria.

Els pares immigrants també tenen les expectatives posades en els estudis dels fills com un element imprescindible per la mobilitat social ascendent.

fills, com un element imprescindible per la mobilitat social ascendent.

Oci i temps lliure

Els espais i el temps d'oci són escenaris privilegiats en els quals els adolescents despleguen les estratègies d'identificació i diferenciació que els han de servir per construir la seva identitat.

Els espais i el temps d'oci (Alegre, Bonal *et al.*, 2003), al marge de l'escola i de l'espai familiar, es consoliden com els escenaris privilegiats en els quals els adolescents despleguen les estratègies d'identificació (creació d'endogrups) i diferenciació (definició d'exogrups) que els han de servir per formular i construir la seva identitat. Són, alhora, els camps privilegiats d'experimentació i articulació de les cultures adolescents i juvenils. I la justificació d'aquest fenomen és clara:

“La cultura juvenil, la cultura de l'oci, no és una inversió (com ho seria l'educació formal), sinó un consum que proporciona gratificacions i coneixements immediats i, per això, és el territori més adient per portar a terme aquelles estratègies d'identificació i diferenciació que intentaran convertir l'accidentalitat del procés juvenil en quelcom de substancial.” (Martínez i Pérez, 1998)

“En la definició d'aquests espais i aquest temps d'oci, és fonamental la idea de consum. Si considerem l'estreta relació que s'estableix entre les cultures de consum i els adolescents, alguns experts en la matèria fins i tot proposen el lema ‘consumeixo, per tant existeixo’.” (Martínez i Pérez, 1998)

L'accés a determinades pràctiques i dinàmiques d'oci depèn, en bona mesura, de la posició que ocupa l'individu dins l'estructura social.

Però l'oci no es pot entendre com l'espai comú de tots els joves com a col·lectiu homogeni. Precisament, l'accés a determinades pràctiques i dinàmiques d'oci depèn, en bona mesura, de la posició que ocupa l'individu dins l'estructura social. D'altra banda, i segons Miquel Àngel Alegre i Diego Herrera (2000), com a re-

курс de sociabilitat, “l’oci és una realitat enclassada, *sexuada i etnificada*”.

Hi ha una connexió entre l’extracció social familiar dels adolescents i joves i el seu consum d’oci, i no només en funció de la seva capacitat adquisitiva, sinó també d’altres variables: en funció de la relació amb la família, per exemple, o de les correlacions que alguns autors estableixen entre un determinat capital social i cultural i uns determinats criteris de gust.

Quan parlem de l’oci, també cal tenir en compte la perspectiva de gènere. Prenent les paraules de Carles Feixa (1998, citat per Alegre i Herrera 2000):

“Las culturas juveniles han tendido a ser vistas como fenómenos exclusivamente masculinos. De hecho, la juventud ha sido definida en muchas sociedades como un proceso de emancipación de la familia de origen y de articulación de una identidad propia, expresada normalmente en el mundo público o laboral. En cambio, para las muchachas, la juventud ha consistido habitualmente en el tránsito de una dependencia familiar a otra, ubicada en la esfera privada.”

Finalment, aquests autors també parlen de l’etnificació d’aquests espais i aquest temps d’oci. Les seves paraules fan referència a joves d’origen magribí, però nosaltres les estenem als fills i filles de famílies immigrades d’altres orígens:

“(…) l’oci implica igualment un conjunt etnificat de pràctiques i consums. De la mateixa manera que succeïa en el cas de les interaccions entre la classe social i les dinàmiques ocioses, les connexions existents entre aquestes i l’adscripció ètnica poden tenir molt a veure amb el tipus de relacions que els joves i les joves d’origen magribí mantenen amb les seves cultures parentals. En aquest cas, ja no és tan sols que els joves hagin de fer front a les contradiccions no resoltes pel seu entorn parental (con-

Hi ha una connexió entre l’extracció social familiar dels adolescents i joves i el seu consum d’oci.

Com succeïa en les interaccions entre la classe social i les dinàmiques ocioses, les connexions entre aquestes i l’adscripció ètnica poden tenir molt a veure amb el tipus de relacions que els joves i les joves d’origen magribí mantenen amb les seves cultures parentals.

tradiccions que es veuen indefectiblement agreujades per motius de “diferències culturals”); les seves manifestacions culturals en el camp de l’oci poden caracteritzar-se perfectament com a intents de recomposició d’una cohesió familiar perduda i d’una comunitat local simplement inexistent.” (Alegre i Herrera, 2000:138-139)

En el camp de l’oci cal educar en actituds antiracistes i cooperatives i promoure la participació dels fills i filles de famílies immigrades en institucions de lleure formals.

A diferència de l’àmbit de l’escola, no existeix un espai en el qual es legitimin les relacions interculturals en l’esfera de l’oci. Tot i que, darrerament, s’han començat a desenvolupar projectes d’animació i dinamització intercultural en el camp de l’oci²⁷, la tasca és doblement difícil: no només cal educar en actituds antiracistes i cooperatives, sinó que cal promoure la participació dels fills i filles de famílies immigrades en uns serveis o institucions de lleure formals. Això pot entrar en contradicció amb el fet que, per definició, en el món de l’oci, es prioritzen els criteris d’autogestió del temps i els espais i el desplegament lliure i espontani –sense controls externs explícits– de la pròpia sociabilitat.

Diferents contextos d’oci

Pel que fa als contextos d’oci, podem distingir entre: l’oci a casa i l’oci fora de casa, l’oci regulat i l’oci informal i, finalment, l’oci amb o sense presència d’adults.

Pensem que és important fer referència a diferents tipus de contextos d’oci, que difereixin molt entre ells.

En primer lloc, podem distingir entre l’oci a casa i l’oci fora de casa. El lleure fora de casa permet dosis més elevades d’alliberament i experimentació. L’oci dins de casa, en canvi, pot anar més associat a l’oci en solitari, encara que no impliqui necessàriament l’absència de relacions: mirar la televisió, llegir, participar en un *xat*, etc.

També cal distingir entre l’oci regulat i l’oci informal. En el primer cas, hi ha aquelles activitats en què els adults tenen el control i esdevenen espais ordenats i controlats institucionalment, on els joves desenvoluen

pen més un paper d'audiència que no pas de participants actius: classes d'idiomes, de mecanografia, d'informàtica, activitats organitzades per institucions d'educació en el lleure, etc. A l'altre extrem, les activitats d'oci informal, en les quals els joves són protagonistes i tenen el control: xerrar amb els amics i amigues al carrer, sortir de marxa, organitzar i autogestionar diverses activitats (partits de futbol, xerrades temàtiques, etc.).

Una altra distinció que podem establir és la de l'oci amb o sense presència d'adults. Normalment, la presència d'adults implica que aquests adoptin funcions de control i es relacionen amb les activitats d'oci regulat.

Oci *lícit* i oci *il·lícit*²⁸. És evident que hi ha determinades dinàmiques d'ocupació del temps lliure que desenvolupen els adolescents i joves que tenen un marcat caràcter de contestació i transgressió. Sovint, aquestes activitats, des del punt de vista dels adults, es poden considerar il·lícites. Activitats com beure alcohol, fumar, mantenir relacions sexuals, prendre drogues, sortir fins a altes hores de la matinada, etc., es descontextualitzen de les estructures de sentit i sentiment juvenils i se'n fa una lectura des de les normes de comportament i pensament correctes amb les quals trenquen.

Oci formal: l'educació en el lleure

Fonamentalment, els espais d'oci regulat o formal es caracteritzen, en contraposició a l'oci informal, pel fet de ser espais ordenats i controlats institucionalment, on el control l'exerceixen els adults. Es tracta d'activitats regides per normes concretes, fortament determinades per marcs físics (escola d'idiomes, acadèmica, casal, instal·lacions esportives, etc.) i blocs temporals (l'horari).

Els espais d'oci regulat o formal es caracteritzen per ser espais ordenats i controlats institucionalment pels adults. Es tracta d'activitats regides per normes concretes, fortament determinades per marcs físics i blocs temporals.

Moltes de les qualitats que atribuïem a l'escola, també podem atribuir-les als espais formals d'educació en el lleure.

Les institucions d'educació en el lleure presenten una sèrie de mancances i necessitats que dificulten una atenció educativa adequada als fills i filles de famílies immigrades, i també el treball de la interculturalitat.

D'entre tots aquests espais, volem destacar el paper de l'educació en el lleure. De fet, moltes de les qualitats que atribuïem a l'escola, també podem atribuir-les als espais formals d'educació en el lleure: les facilitats per a l'observació i l'anàlisi de situacions i processos; les possibilitats d'actuació que presenta com a marc legitimador de les relacions interculturals; en definitiva, la seva gran tasca educativa, socialitzadora i integradora. Agrupaments escoltes, casals, esplais, etc., fan una funció educativa important i tenen un paper fonamental, tant pel que fa a l'educació intercultural com a l'atenció educativa a nens i nenes estrangers de famílies originàries de països pobres.²⁹ A més, l'educació en el lleure –a diferència de l'escola– no està sotmesa a la pressió dels aprenentatges acadèmics.

Ara bé, les institucions d'educació en el lleure presenten una sèrie de mancances i necessitats que dificulten una atenció educativa adequada als fills i filles de famílies immigrades, i també el treball de la interculturalitat. Algunes d'aquestes mancances són de caràcter general, però d'altres són específiques en el cas de la població d'origen immigrat.³⁰

Oci informal: el carrer

Els espais i el temps d'oci informal, en contraposició al formal o regulat, són tots aquells controlats i organitzats pels mateixos joves. Ens centrarem en l'anàlisi d'un d'aquests espais: el carrer, per la relació que es pot establir entre l'ús del carrer com a espai d'oci i algunes situacions de vulnerabilitat i exclusió social.

L'ús del carrer i els espais públics com a espais d'oci és freqüent en alguns col·lectius de joves que tenen una capacitat de consum que els limita a l'hora d'accedir a altres espais. Aquest no és un fenomen exclusiu dels

fills i filles d'immigrants, sinó que és compartit per col·lectius socialment vulnerables. De fet, els joves han de viure els espais de carrer com un element més de socialització. Però no s'hauria de convertir en l'exclusiu. Cal treballar, doncs, per la pluralitat d'espais.

En gran mesura, la preocupació que susciten aquests adolescents i joves prové de la seva gran visibilitat i de la percepció que estan desvinculats de l'entorn i tenen una actitud incívica. Volem destacar aquesta qüestió de la visibilitat perquè hi ha altres grups de joves que poden trobar-se en situacions tant o més preocupants que les d'aquests, però, que, com que no es veuen, és com si el problema no existís. En l'imaginari col·lectiu, els immigrants i els seus fills es troben permanentment sota sospita, i això els fa especialment visibles.

Bona part dels joves que passen moltes estones al carrer ni treballen ni estudien.³¹ Per tant, el seu temps lliure és més ampli. Aquests joves acostumen a rebutjar diferents serveis i/o activitats que se'ls ofereixen des d'entitats, associacions, centres oberts, etc. Això ens obliga a fer-nos algunes preguntes: per què rebutgen aquests serveis? No s'hi veuen reconeguts? En tot cas, quines expectatives tenen?

Quan desapareix el referent de l'escola, aquests joves poden quedar fora d'un àmbit relacional i de contenció. De vegades, sembla que el nou espai sigui un tros de carrer clarament diferenciat per grups i que, per tant, suposi una certa propietat que marca límits i seguretat. Aquesta ocupació de l'espai, sovint amb una certa prepotència, predisposa negativament un sector de la població i fa complicada la convivència. A aquest fet, cal afegir-hi els prejudicis i etiquetes que es creen al voltant dels col·lectius de pertinença d'aquests joves. Aquests prejudicis provoquen generalitzacions i dificul-

L'ús del carrer com a espai informal d'oci és freqüent per alguns col·lectius socialment vulnerables. Els joves han de viure els espais de carrer com un element més de socialització. Però no s'hauria de convertir en l'exclusiu. Cal treballar, doncs, per la pluralitat d'espais.

En la presència d'aquests grups de joves al carrer podem suposar que hi ha diversos factors que hi influeixen: la dificultat per trobar una sortida laboral interessant; el trencament de la xarxa relacional; la desaparició d'altres espais adreçats a joves; una societat cada cop més consumista; etc.

ten la col·laboració d'uns i altres per poder treballar preventivament conductes i hàbits.

És molt difícil fer una anàlisi de les causes de la presència d'aquests grups de joves al carrer, però, de tota manera, podem suposar que hi ha diversos factors que hi influeixen: la dificultat per trobar una sortida laboral interessant (i no estem parlant només d'immigrants acabats d'arribar, sinó de fills d'immigrants que ja fa molts anys que viuen aquí); el trencament de la xarxa relacional d'alguns d'aquests adolescents i joves, que sovint pertanyen a col·lectius estigmatitzats (especialment els marroquins); la desaparició d'altres espais adreçats a joves (casals, etc.); una societat cada cop més consumista; etc. El fet de no trobar una sortida clara al procés personal de cadascú pot donar peu a aglutinar-se en grups molt definits que ocupen un espai físic molt determinat. També cal tenir present que el carrer pot tenir una connotació positiva per a tots els adolescents, ja que no rep la pressió normativa d'altres espais, ni el control dels adults.

El que és ben clar és que el fet grupal els dóna seguretat i cohesió. Se senten forts en el grup i, en contextos de vulnerabilitat, la transgressió i el conflicte poden formar part del nucli de la seva existència. Però, com ja hem vist, el grup d'iguals implica una exigència de fidelitat que pot dificultar les accions i decisions individuals. Les influències i el lideratge del grup són crucials. A més, hem d'afegir-hi el fet que la recerca de la immediata, lligada a les coses que requereixen poc esforç, dota els joves d'un autocontrol molt feble, que els impedeix tirar endavant qualsevol petit canvi en la seva situació. També cal dir que l'entorn familiar, que en altres casos efectua un control i un marcatge clars, no existeix en algunes de les situacions de vulnerabilitat: no hi ha normes, no hi ha reforços i, per tant, no hi ha límits.

En aquest context, qualsevol treball educatiu es fa difícil, llarg i ple de fracassos. Però, això no vol dir que no es pugui treballar. D'entrada, el més efectiu és treballar des de la proximitat; des del carrer, ocupant el seu espai, i sense oblidar el treball amb les famílies. Cal saber esperar i deixar que facin autònomament un cert itinerari transgressor, tot esperant que trobin un punt d'inflexió a partir del qual podran variar la trajectòria.

El món del treball

El pas de l'escolaritat obligatòria a la inserció laboral, ha estat conceptualitzat com una de les transicions més importants que han de viure els adolescents i joves. La feina, però, no és només una qüestió laboral i econòmica. També és un espai de relació i, per molts joves fills i filles d'immigrants que han arribat amb setze anys o a punt de complir-los, és l'espai fonamental de socialització i integració en la societat d'acollida.

El treball com a referent

En la nostra societat, el treball ha estat imbuït d'una sèrie de valors que actualment estan en decadència. Treballar ha estat signe de normalitat, de manca de perill per la societat i per la pròpia persona. De fet, la nostra societat només es pot imaginar els joves en situació de vulnerabilitat social com a treballadors, perquè difícilment té altres llocs per ells. Freqüentment, enviem els joves a ofertes de formació ocupacional que, si bé tenen el mèrit de ser un lloc de contenció davant el risc de ruptura i inactivitat, tenen un impacte molt baix en la seva ocupabilitat futura i la seva qualificació professional.

El pas de l'escolaritat obligatòria a la inserció laboral ha estat conceptualitzat com una de les transicions més importants que han de viure els adolescents i joves. La feina no és només una qüestió laboral i econòmica, també és un espai de relació.

El treball ja no té el significat que havia tingut en la societat industrial. L'ocupació juvenil de baixa qualificació no és un vehicle de promoció social, perquè les noves polítiques de personal obliguen a la rotació i la temporalitat permanent.

Però, el treball ja no té el significat que havia tingut en la societat industrial. L'ocupació juvenil de baixa qualificació no és un vehicle de promoció social, perquè les noves polítiques de personal obliguen a la rotació i la temporalitat permanent. Tampoc té el poder socialitzador que havia tingut en els rols de l'empresa i en la identitat professional. D'altra banda, el valor moral del treball encaixa malament en la cultura juvenil. Si bé és veritat que el treball continua essent una institució social de primer ordre i la principal font de subsistència en la majoria de casos, ha perdut part del seu valor i, sovint, al jove, només li serveix per obtenir satisfaccions com a modalitat d'accés al consum.

La transició al món laboral

Una transició prematura cap a la vida adulta sense recursos ni horitzó pot fracassar.

La crisi i la inestabilitat que porten associades les transicions cap a la vida adulta són una oportunitat excel·lent per desenvolupar la identitat i les capacitats per a la majoria d'adolescents i joves. Però, una transició prematura, sense recursos ni horitzó, en un entorn pobre de referents i d'estímul, amb ruptures, o que planteja fites massa allunyades de les capacitats que pot desenvolupar un jove, pot fracassar. El fet d'acabar l'escolarització obligatòria als setze anys marca una de les transicions més importants. Per molts joves, significa escollir una primera especialització en l'educació postobligatòria. Per als joves amb fracàs acadèmic greu i altres dificultats socials, les opcions en la transició són més restringides i s'adrecen al món laboral a curt termini. Els itineraris massa curts obliguen els joves a desenvolupar capacitats per les quals no estan preparats. El mercat de treball, sovint no els fa lloc, o els dona un lloc provisional, precari i poc motivador per l'aprenentatge de la transició. L'entorn no els facilita acompanya-

ments ni contrastos adequats als seus passos. La transició, aleshores, corre el risc d'esdevenir un fracàs en la recerca de la nova identitat.

Els adolescents i joves tindran diferents itineraris de transició, sobre els quals hi influiran molts elements. Evidentment, els joves en situacions de vulnerabilitat i amb altres dificultats específiques (mancances formatives, dificultats legals, etc.) presentaran més dificultats d'integració sociolaboral. És el cas d'alguns fills i filles d'immigrants. El fracàs en el seu pas per l'escola i la manca d'una xarxa social àmplia de contactes, institucions i persones a les quals poder-se vincular són els principals factors de vulnerabilitat social dels joves. Els joves en situació de vulnerabilitat social, siguin o no fills d'immigrants, tenen una xarxa molt feble i limitada a l'hora d'obtenir les prestacions que necessitaran. No és estrany, doncs, que el jove es trobi amb ruptures, fracassos o conflictes en la seva transició de l'adolescència a la vida adulta. A més, quan aquesta transició es fa en un entorn amb una xarxa feble, els fracassos tenen un efecte multiplicador i, de vegades, poden arribar a tenir conseqüències greus. En algunes ocasions, els recursos del lleure, la formació i l'ocupació poden complementar alguns aspectes dèbils de la pròpia xarxa social; però, tot i així, encara que la xarxa de recursos acompleteix moltes funcions, també té uns buits força grans.

El terme *itinerari d'inserció* s'utilitza per fer referència al procés que fa que una persona millori la seva ocupabilitat mitjançant aprenentatges, experiències laborals i decisions personals i professionals. Per tirar endavant aquest procés, les aptituds de recerca de feina no són suficients i, sovint, el jove haurà de modificar altres factors de disponibilitat o capacitació que millorin la situació d'exclusió o precarietat laboral en què es

El fracàs en el seu pas per l'escola d'alguns fills i filles d'immigrants i la manca d'una xarxa social àmplia de contactes, institucions i persones a les quals poder-se vincular són els principals factors de vulnerabilitat social dels joves.

Els recursos del lleure, la formació i l'ocupació poden complementar alguns aspectes dèbils de la pròpia xarxa social.

Els itineraris d'inserció han de ser sostenibles, el jove els ha de poder fer compatibles amb les seves realitats i amb les seves necessitats econòmiques i psíquiques.

troba. Segurament, aquest itinerari exigirà uns canvis culturals, aprenentatges bàsics, nous hàbits o el desenvolupament de certes competències personals que difícilment es poden fer si no és al llarg d'un període d'experiències de formació o treball. D'altra banda, aquest itinerari ha de ser sostenible; és a dir, el jove l'ha de poder fer compatible amb la seva realitat, amb les seves necessitats econòmiques i psíquiques i amb les altres prioritats i decisions sobre l'estil de vida que vol mantenir.

La formació

D'acord amb la consideració que l'educació és bàsica per l'adquisició de competències socials i amb la constatació que la permanència a l'escola i als entorns formals garanteixen més el desenvolupament d'aquestes competències, gairebé se'ns hauria de fer estrany veure que un gran nombre de projectes i intervencions adreçades al col·lectiu de joves d'origen immigrat oblidin aquests objectius a favor d'un punt de vista aparentment pragmàtic. Aquests projectes sovint estan formulats únicament en clau instrumental: papers, allotjament, ocupació, diners, aprenentatge de la llengua, etc. No neguem la importància d'aquestes qüestions, però considerem que, sovint, el que és urgent ens fa oblidar el que és important. Enviar sistemàticament adolescents de 16 i 17 anys al mercat de treball és anunciar un fracàs precoç de la seva participació com a ciutadans i com a treballadors, encara que –molt sovint– aquests programes responguin a les demandes dels joves: un accés ràpid al mercat de treball basat gairebé únicament en aprenentatges experiencials.

És important veure com els recursos de garantia social (veure l'apartat: 'Altres espais formatius', a la pàgi-

Enviar sistemàticament adolescents de 16 i 17 anys al mercat de treball és anunciar un fracàs precoç de la seva participació com a ciutadans i com a treballadors, encara que els programes de formació responguin a les demandes dels joves.

na 8o), especialment els que inclouen contracte de treball, s'estan convertint, cada vegada més, en recursos formatius per a immigrants, ja que coincideixen una alta inscripció d'aquests col·lectius i una baixa motivació entre els joves catalans per prolongar una escolaritat que els ha rebutjat del sistema ordinari.

Dificultats específiques

Els fills i filles d'immigrants, especialment aquells que han arribat al nostre país amb una edat avançada, poden tenir algunes dificultats afegides a l'hora d'inserir-se al mercat laboral.

Les més importants, sens dubte, són les relacionades amb les qüestions administratives. Per la població immigrada en general, i per tots i aquells fills i filles d'immigrants que no tenen la nacionalitat, l'accés al mercat de treball està condicionat pel marc jurídic.

Una altra dificultat, exclusiva dels joves que han arribat de més grans, és la relacionada amb la llengua. Ja hem comentat que la manca de domini de la llengua de la societat d'acollida és un greu *handicap* per la integració d'aquests joves, tant en l'espai escolar com, en general, en l'espai social i el mercat laboral.

“(…) Es muy difícil, esto es un problema de todos los inmigrantes extranjeros, cuando entran en un país y no saben hablar es un problema muy grande, ¿sabes?, para trabajar, porqué ha venido para trabajar, y para encontrar trabajo hay que saber hablar al menos”.

Arssalam, 17 anys. (Extret de Casas, 2000)

La incorporació laboral de la població immigrada també es veu condicionada pel desconeixement de les xarxes socials, de les exigències dels diferents sectors de treball i de les possibilitats laborals dins de cada

Per la població immigrada en general, i per tots i aquells fills i filles d'immigrants que no tenen la nacionalitat, l'accés al mercat de treball està condicionat pel marc jurídic i de vegades pel desconeixement de les xarxes socials, de les exigències dels diferents sectors de treball, etc.

Pel conjunt de persones amb dificultats d'incorporació socio-laboral, és fonamental un enfocament multidisciplinari que integri les diferents necessitats formatives en un mateix procés, orientat al desenvolupament paral·lel de les seves capacitats i habilitats socials i els coneixements tècnics específics.

sector; uns coneixements als quals, generalment, la població autòctona té accés.

La desigualtat en l'accés a una oferta formativa adequada a les seves necessitats és un altre element que dificulta la inserció laboral i, especialment, les possibilitats de desenvolupar un projecte professional, a mitjà i a llarg termini, que afavoreixi la mobilitat ascendent. La rigidesa de la separació existent entre les accions de formació bàsica i de formació professional també és un entrebanc en l'accés a una formació professional realment qualificadora que respongui a les necessitats específiques: coneixement de l'idioma, coneixement del nou context social i laboral i, en molts casos, necessitat de formació bàsica i instrumental. Pel conjunt de persones que es troben amb dificultats d'incorporació sociolaboral, és fonamental un enfocament multidisciplinari que integri les diferents necessitats formatives en un mateix procés, orientat al desenvolupament paral·lel de les seves capacitats i habilitats socials i els coneixements tècnics específics.

Finalment, la manca dels recursos necessaris per donar suport al seu procés d'incorporació laboral (habitatge, salut, etc.) és pràcticament total, i topa amb la dispersió dels serveis de l'Administració, el retall de les polítiques assistencials i la manca de coneixement de les seves necessitats reals.

La perspectiva de gènere

Les filles de famílies immigrades, si tenen resoltes algunes qüestions com la regularització, el domini de les llengües d'acollida, la formació, el control i domini dels codis de la nostra societat, etc., poden tenir una situació més favorable –en comparació amb les seves mares– per la inserció laboral. En general, però, continuen

estant subjectes a la doble discriminació de què parlàvem anteriorment; i, aquest fet les situa en condicions d'aïllament i invisibilitat. És per això que reivindicuem la necessitat de tenir en compte la perspectiva de gènere en les reflexions i anàlisis sobre immigració i mercat laboral.

Pel que fa al marc jurídic, la Llei d'estrangeria presenta un biaix discriminador profund per a les dones. Una de les causes d'aquest biaix es troba en la pròpia concepció subjacent de la Llei: el treball socialment reconegut com a tal i, per tant, objecte de drets i lleis, és el que es realitza dins el mercat laboral formal. Qualsevol altre tipus de treball, lligat de manera directa o indirecta a l'espai privat, en resta totalment al marge. Tanmateix, aquests són, precisament, els nínxols de treball que ocupen prioritàriament les dones: l'atenció i la cura dels altres (serveis d'atenció domiciliària) i el servei domèstic. D'altra banda, i també en relació al marc legal, la via del reagrupament familiar, utilitzada per moltes dones, no genera el dret al treball i la seva vigència està lligada al manteniment del vincle familiar. Això genera situacions de dependència importants en el cas de les mares.

Pel que fa a les filles, molts dels cursos de formació adreçats a aquesta població són els mateixos que s'adrecen a les mares i poden condicionar la seva inserció laboral a llocs precaris. Amb tot, la feina els pot permetre més autonomia i capacitat de presa de decisions sobre la pròpia vida. Al mateix temps, juntament amb els estudis, pot ser una estratègia per desvincular-se del control familiar que es pot donar en alguns casos.

Cal insistir en la idea que, per moltes noies, les expectatives de futur en relació a la incorporació al món laboral tenen relació amb la seva formació. Donen molta importància als estudis com a element imprescindible per a la promoció social i laboral.

Reivindicuem la necessitat de tenir en compte la perspectiva de gènere en les reflexions i anàlisis sobre immigració i mercat laboral.

Per moltes noies, les expectatives de futur en relació a la incorporació al món laboral tenen relació amb la seva formació.

El barri, el poble, la ciutat

En la integració dels fills i filles d'immigrants, la societat d'acollida hi té un paper clau.

Com ja hem apuntat anteriorment, la integració dels fills i filles d'immigrants no és només una qüestió de voluntat o d'esforç per part seva, sinó que la societat d'acollida (les seves estructures, les seves polítiques, etc.) té un paper clau en aquest procés.

Societat d'acollida? L'exercici de les responsabilitats

El grup majoritari, com a detentors del poder, tenim la responsabilitat de crear les condicions que possibilitin l'adaptació de les minories.

Quina és, però, l'acollida que ofereix la nostra societat a aquestes persones? La societat d'acollida és realment acollidora? Recordant les paraules de Carbonell (veure pàgina 18), els autòctons, els del grup majoritari, com a detentors del poder, tenim la responsabilitat (l'obligació, diu ell) de crear les condicions que possibilitin l'adaptació de les minories. Complim amb aquesta responsabilitat?

E: Pero, por ejemplo, ¿os ha pasado alguna vez eso de que no os dejen entrar en un sitio?

I.1: Sí, ha pasado, a mi me ha pasado tres veces.

I.2: Sí, en un sitio sí, por ejemplo, en las discotecas.

E: ¿No te dejan entrar?

I.2: No, a mi no, pero otra gente no la dejan entrar.

E: ¿Y qué les dicen?

I.1: No sé qué... no entrar.

I.2: No se puede entrar porque no sé qué, que han peleado, o han robado, ¿sabes?, dicen tonterías para que no...

I.1: Para que no entras.

E: ¿Y cuando veis eso cómo os sentís?

I.1: Pues muy mal, entonces sentimos que no somos personas.”

(Extret de Casas, 2000)

Els actes de discriminació i les actituds de rebuig vers la població immigrada (o, almenys, vers alguns dels col·lectius més estigmatitzats) sovintegen; per no parlar de l'existència d'actituds –minoritàries– clarament xenòfobes i, fins i tot, d'agressions racistes. Una autèntica actitud acollidora hauria de tenir en compte l'altre com a individu. Si percebem l'altre només com a membre d'un col·lectiu, la percepció que en tindrem estarà condicionada pels prejudicis i per les generalitzacions.

La presència d'immigració i l'increment de la diversitat cultural existent en la nostra societat no és una qüestió que depengui dels immigrants, ni dels diferents. Es tracta d'una qüestió social i, per tant, tota la societat n'és responsable; tots i totes els ciutadans i ciutadanes, cadascú des del seu àmbit i des de les seves possibilitats, pot dificultar, amb la seva actitud, les interaccions amb els altres.

Les administracions: polítiques i plans d'acollida

Les administracions, especialment les locals, han hagut d'anar desenvolupant polítiques i pràctiques a mesura que la immigració ha anat adquirint importància i significació en els seus àmbits d'actuació. També han hagut d'adaptar-se als canvis que s'han produït en les formes i tipologies d'immigració: d'una primera immigració, fonamentalment masculina i amb molta mobilitat, als reagrupaments familiars i altres models que impliquen un major grau d'assentament d'aquesta població i, alhora, noves necessitats.

Des del nostre punt de vista, caldria que els plans d'acollida tinguessin com a finalitat minimitzar els efectes negatius d'un procés complex com el migratori, i maximitzar els elements positius que hi podem trobar,

Els plans d'acollida haurien de minimitzar els efectes negatius del procés migratori, i maximitzar-ne els elements positius.

Un pla d'acollida suposa un repte per tothom, ja que exigeix canvis importants de funcionament i noves estructures que s'han d'adaptar a la nova realitat i a les noves necessitats.

les aportacions de la població immigrada, etc. Els plans d'acollida són necessaris per garantir el coneixement de l'entorn a les persones novingudes i, alhora, per facilitar les relacions amb el nou context. No obstant això, tot i que es pot interpretar que un pla d'acollida només afecta les persones immigrades estrangeres, la veritat és que també suposa un repte per tothom, ja que exigeix canvis importants de funcionament i noves estructures que s'han d'adaptar a la nova realitat i a les noves necessitats.

Les associacions, entitats de cooperació i ONG

Afortunadament, cada vegada hi ha més projectes que es pensen no per a immigrants, sinó dels immigrants o, com a mínim, amb els immigrants.

Per bé que, des de l'associacionisme, cada vegada hi ha més veus crítiques amb les mesures paternalistes que habitualment han desenvolupat aquest tipus d'entitats, encara trobem una part molt important d'aquestes organitzacions que, justificant-se en la solidaritat i la filantropia, pretenen treballar *per als* immigrants, *ajudar-los a, ensenyar-los a,* etc. En definitiva, plantegen el seu treball des d'una perspectiva purament assistencial, o bé sense tenir en compte el treball conjunt amb les persones amb qui treballen. Afortunadament, cada vegada hi ha més projectes que es pensen no *per a* immigrants, sinó *dels* immigrants o, com a mínim, *amb* els immigrants. Però, amb tot, quina és la viabilitat d'aquests projectes?

Malgrat els plantejaments inicials, algunes iniciatives no arriben a bon terme. L'activitat de la població autòctona que participa en aquestes entitats i/o projectes acostuma a ser molt superior a la de la població immigrada (amb algunes excepcions destacables –és clar–, però, en tot cas, molt localitzades i poc nombroses). La pròpia realitat de moltes persones immigrades: la precarietat econòmica i laboral, l'excés de feina i res-

ponsabilitats, la manca d'interès per qüestions que, des d'aquí, plantejem com a bàsiques o, en tot cas, la divergència d'expectatives, etc., no facilita la seva participació en aquest tipus d'espais.

Les entitats d'immigrants poden ser espais acollidors per als joves, poden incentivar la seva xarxa de relacions, esdevenir refugis identitaris en moments de crisi, etc. En definitiva, poden ser espais compartits amb altres joves amb les mateixes dificultats i inquietuds.

Pel que fa a la resta d'entitats, si bé és cert que moltes adrecen els seus programes i actuacions a pal·liar les situacions de desigualtat que viuen els immigrants, també és cert que cada vegada hi ha més espais adreçats als joves, dins de les pròpies entitats, on s'ofereixen espais formatius o de trobada. D'altra banda, creiem que l'objectiu hauria de ser que aquests joves participin, no només en entitats marcades per l'origen de la població destinatària, sinó també en entitats adreçades als joves en general. Un procés que, de mica en mica, ja es va donant, però que cal continuar potenciant.

Creiem que, des del món associatiu i les plataformes socials, cal treballar replantejant els criteris de base. Aquest tipus d'entitats poden ser realment molt útils per treballar des d'una perspectiva intercultural i per afavorir i facilitar la inserció de les persones immigrades a la societat.

Les entitats d'immigrants poden ser espais acollidors per als joves, poden incentivar la seva xarxa de relacions, esdevenir refugis identitaris en moments de crisi, etc.

L'objectiu hauria de ser que aquests joves participin, no només en entitats marcades per l'origen de la població destinatària, sinó també en entitats adreçades als joves en general.

5. CONCLUSIONS: ORIENTACIONS I PROPOSTES PER A L'ACCIÓ

La nostra voluntat és que aquestes propostes per a l'acció puguin servir per plantejar actuacions concretes, des de nous punts de vista i amb noves perspectives.

A continuació, presentem una sèrie d'orientacions i propostes que recullen algunes idees sobre com cal plantejar el treball en relació als fills i filles de famílies immigrades des dels diferents espais de socialització.

No pretenem fer un recull exhaustiu d'orientacions i propostes, sinó deixar constància de les aportacions més rellevants que s'han després del seminari. Segurament, al llarg del capítol trobareu mancances: tot i que algunes de les propostes són molt concretes, d'altres, simplement són recomanacions sobre com plantejar determinades actuacions.

La nostra voluntat és que aquestes propostes puguin servir per plantejar actuacions concretes, des de nous punts de vista i amb noves perspectives.

Presentem, en primer lloc, algunes orientacions generals bàsiques i, en segon lloc, propostes més concretes per treballar des dels diferents espais de socialització que hem definit en el capítol anterior.

Un criteri bàsic a l'hora de proposar qualsevol mesura i intervenció ha de ser preguntar-nos quins són els límits de les actuacions, per evitar de caure en l'intrusisme o el paternalisme.

Criteris d'intervenció

Una qüestió que ens hem plantejat com un dels criteris bàsics a l'hora de proposar qualsevol mesura i intervenció ha estat la de quins han de ser els límits de les actuacions, per evitar de caure en l'intrusisme o el paternalisme. Treballem per als fills i filles d'immigrants, per a les famílies immigrades, o amb els fills i filles d'immigrants i amb les famílies immigrades?

Enfocar el treball

Pensem que el primer que ha de caracteritzar les nostres intervencions ha de ser el respecte vers l'altre. Entenem que hi ha aspectes socioculturals que poden ser difícils d'entendre i d'acceptar, perquè no es troben en la línia del que nosaltres considerem adequat: formes d'entendre l'autoritat paterna, determinats rols en funció del gènere, diferents dinàmiques de relació familiar, etc. Però, en tot cas, és fonamental considerar que la postura de l'altre és, com a mínim, respectable, encara que no l'entenguem o no la compartim. Només podrem establir una col·laboració i un diàleg fructífers si partim d'un pla d'igualtat. Si en les nostres intervencions no respectem la postura de l'altre, no hi establim un diàleg des de la igualtat, només podem obtenir dues respostes: o bé la submissió (molt còmoda per nosaltres, però poc desitjable), o bé el rebuig al nostre intrusisme (d'altra banda, força comprensible).

Cal que fem un esforç d'empatia: si algú ve a casa nostra a explicar-nos com hem d'educar els nostres fills, com si nosaltres no ens esforcèssim per educar-los de la millor manera possible, probablement ens sentirem menyspreats. Davant d'aquesta situació, la nostra actitud difícilment serà de col·laboració. Quan es reconegui la nostra tasca i quan ens sentim valorats, estarem en igualtat de condicions per establir un diàleg i treballar conjuntament.

Les famílies immigrades també viuen amb angoixa o preocupació les transicions dels seus fills i filles de la infància a l'adolescència, de l'ensenyament primari al secundari, del secundari obligatori al postobligatori, o al mercat laboral. Cal saber aprofitar aquestes transicions per desenvolupar estratègies de treball conjunt.

El primer que ha de caracteritzar les nostres intervencions ha de ser el respecte vers l'altre.

Només podrem establir una col·laboració i un diàleg fructífers si partim d'un pla d'igualtat. Si no respectem la postura de l'altre, només podem obtenir: o bé la submissió, o bé el rebuig.

Cal saber aprofitar "les transicions" per desenvolupar estratègies de treball amb les famílies.

També hem de tenir present que les percepcions que tenim els uns dels altres, i les actituds que se'n deriven, estan condicionades pels prejudicis. Abans de plantejar-nos cap actuació, cal que fem una revisió crítica de les percepcions que té cadascú de l'altre i dels plantejaments sobre els quals se sustenten les nostres actuacions. Així doncs, hem d'enfocar el contacte amb l'altre d'una manera oberta, amb una actitud acollidora que faciliti la interacció.

Normalització *versus* especialització

Per assolir la plena integració de la població immigrada a la nostra societat, cal tendir cap a mesures normalitzadores.

Una qüestió bàsica que ha anat apareixent al llarg del document és la disjuntiva d'aplicar mesures normalitzadores o mesures específiques en el treball amb població d'origen immigrant. Per assolir la plena integració de la població immigrada a la nostra societat, cal tendir cap a mesures normalitzadores. Les mesures específiques, a més de doblar serveis i recursos, tendeixen a la segregació i a l'estigmatització d'aquests col·lectius. En mantenir dues vies d'accés als serveis públics, es dificulta el contacte amb la resta de la població i amb les institucions públiques.

Només puntualment caldrà recórrer a mesures específiques i de discriminació positiva, per tal de garantir l'accés als recursos normalitzats.

Per tant, cal fomentar la participació dels fills i filles de famílies immigrades en els recursos existents i fer els esforços que calgui per adaptar-los i adequar-los a les noves necessitats, expectatives i possibilitats. Ara bé, tenint en compte els processos de desigualtat que viuen un percentatge elevat d'aquests adolescents i joves, puntualment caldrà recórrer a mesures específiques i de discriminació positiva, per tal de garantir l'accés als recursos normalitzats.

Els col·lectius legítims

Des del nostre punt de vista, és necessari adreçar les actuacions a col·lectius que es puguin considerar legítims. Adreçar programes i propostes al conjunt de les segones generacions seria obviar la gran heterogeneïtat de situacions culturals, personals, socials i econòmiques que trobem entre els fills i filles de famílies immigrades. Si es tracta de mesures per prevenir el fracàs escolar, per exemple, cal adreçar-les a tots aquells alumnes que estiguin en una situació de risc de fracàs escolar, siguin o no fills d'immigrants.

Importància dels models positius

Malgrat que hi hagi una proporció elevada d'aquestes persones que es troben en situacions de desavantatge social, també hi ha adolescents i joves d'origen immigrant que han tingut un cert èxit acadèmic i social. Es tracta de persones que no tenen les trajectòries que considerem habituals entre els col·lectius d'origen immigrant: persones que han reeixit en els estudis, que tenen feines de responsabilitat, una participació social elevada, etc.; en definitiva, persones que trenquen amb la imatge que s'ha creat d'elles.

Seria bo utilitzar els exemples d'aquestes persones com a possibles models positius –tant pels fills i filles de famílies immigrades com pel conjunt de la societat– per trobar una nova manera de pensar i percebre els immigrants. Hem de tenir en compte que, des dels mitjans de comunicació i des dels discursos polítics, es construeix una determinada manera de conceptualitzar la immigració, en negatiu, que repercuteix en la manera que aquests fills i filles de famílies immigrades poden pensar-se a si mateixos.

Adreçar programes al conjunt de les segones generacions seria obviar la gran heterogeneïtat de situacions culturals, personals, socials i econòmiques que trobem entre els fills i filles de famílies immigrades.

Hi ha adolescents i joves d'origen immigrant que han tingut un cert èxit acadèmic i social. Seria bo utilitzar els exemples d'aquestes persones com a models positius.

Amb les famílies i xarxes de suport

Cal tenir molt en compte com es planteja el treball amb les famílies. Seguint les tesis que proposen els autors que defineixen la interculturalitat i els criteris segons els quals definim la integració, cal establir-hi una relació en pla d'igualtat, que consideri les famílies immigrades com a interlocutores vàlides i que basi la relació en la negociació i la creativitat que argumentava Francesc Carbonell al capítol 2.

Cal fer un exercici d'atenció, d'aproximació i d'empatia per poder establir una relació constructiva amb les famílies ja que la institució familiar és un referent fonamental en la construcció de l'individu.

És imprescindible conèixer la situació d'aquestes famílies, les seves expectatives i les seves necessitats. Sovint, decidim què és el que els convé, què els ha d'interessar i quina ha de ser la seva participació, sense tenir en compte la seva realitat. Cal fer un exercici d'atenció, d'aproximació i d'empatia per poder-hi establir una relació constructiva. S'han d'assenyar les relacions des del respecte mutu i des d'un pla d'igualtat, tot evitant el paternalisme i l'intrusisme. En definitiva, cal assenyar les bases de la relació que establirem amb aquestes famílies sobre la igualtat, el respecte i la voluntat de treball conjunt.

La institució familiar és un referent fonamental en la construcció de l'individu, i és per aquest motiu que pot proporcionar aportacions importants al treball comú. No només nosaltres tenim les claus per resoldre els possibles problemes, per pal·liar les dificultats i per treballar per a una bona inserció d'aquests alumnes a l'escola, al mercat laboral, a la societat en general. La família té moltes coses a dir. Cal tenir-ho sempre present i fer l'exercici d'escoltar aquestes aportacions.

El plantejament del treball de forma unilateral, essent nosaltres els únics que donem les directrius de cap on hem d'anar, no només contradiu el principi de treball que anunciàvem, sinó que fa que es perdi la ri-

quesa que suposa conèixer la visió de l'altre. A més, tenint en compte que els fills i filles d'immigrants es mouen entre els referents d'origen que transmet la família i els referents d'acollida que transmet l'entorn, obviar el punt de vista de la família també suposa oblidar una part important de la seva identitat complexa.

La participació de les famílies

Sovint, des de les nostres actuacions, valorem negativament els processos que fan moltes famílies i fins i tot acabem considerant inútils els nostres esforços. En aquest sentit, cal que tinguem en compte el factor temporal. Cada família, igual que cada persona, necessita un temps per fer els seus processos. La negociació amb les famílies ha de tenir en compte aquest factor. No podem pretendre assolir els objectius que ens plantegem de seguida.

Primer, cal una aproximació, una presa de confiança amb la família per, després, anar treballant de mica en mica, respectant els ritmes de cadascú. Canviar determinats esquemes o maneres de veure les coses no és fàcil, però tampoc no és impossible. És molt important considerar la perspectiva de procés: el treball amb les famílies no ha de ser puntual, per obtenir un determinat efecte immediat; ha de ser un treball continuat, amb plantejaments a mitjà i a llarg termini. I cal saber aprendre dels fracassos i utilitzar-los per renegociar, replantejar el treball comú i continuar endavant.

Per tal de treballar conjuntament per uns objectius comuns, i per tal que hi hagi un coneixement entre uns i altres, és necessari que hi hagi espais de trobada que ho permetin. Cal estimular la trobada i l'organització d'activitats entre famílies immigrades i famílies autòctones. Això és especialment fàcil des de l'escola, sobre-

El treball amb les famílies ha de ser continuat, amb plantejaments a mitjà i a llarg termini i ha de tenir en compte la perspectiva de procés.

Per tal de treballar per uns objectius comuns és necessari que hi hagi espais de trobada que ho permetin.

Els espais més relacionats amb el lleure són molt importants per establir lligams entre les famílies.

És essencial poder trobar interlocutors vàlids dins de les comunitats d'origen, per poder accedir a les xarxes informals de comunicació i suport que tenen.

tot amb les mares, que tenen una major presència escolar que els pares: a través de les AMPA, de grups de trobada per la formació i/o la reflexió, de l'organització d'activitats extraescolars i el suport escolar, etc.

Cal recuperar i fomentar la relació entre l'escola i els pares i mares; aquests espais de trobada familiar que proposem són especialment interessants. Els espais més relacionats amb el lleure són molt importants per establir lligams entre les famílies. Però, els espais formatius per pares i mares també poden ser molt útils, sempre que es tinguin en compte les expectatives de les famílies a l'hora d'establir lligams de relació.

Xarxes de suport

Cal fomentar la comunicació amb les comunitats d'origen. És essencial poder trobar interlocutors vàlids dins d'aquestes comunitats, per poder accedir a les xarxes informals de comunicació i suport que tenen. Moltes de les nostres iniciatives fracassen per les dificultats que tenen d'arribar als col·lectius immigrants. Conèixer determinades persones que són referents per la comunitat (botiguers, persones que fa molts anys que són aquí, caps de famílies extenses, imams o d'altres autoritats religioses, etc.) i accedir a determinats espais de trobada, institucionalitzats o no (mesquites o oratoris, esglésies, associacions, o centres de trobada més o menys formals), és molt important per afavorir aquesta comunicació.

Quan les relacions i la comunicació amb aquests agents és fluïda, és molt més fàcil arribar a les famílies i individus concrets. Treballar amb el suport i el recolzament d'algun d'aquests referents que comentàvem és gairebé una garantia per aconseguir la col·laboració del col·lectiu al qual ens adrecem, i viceversa. Recordem la

importància que tenen aquests mecanismes, no només de solidaritat sinó també de control, que s'estableixen dins d'aquestes comunitats.

Pel que fa a les associacions i entitats d'immigrants, cal involucrar-les en les accions d'apropament a la població immigrada. També cal incentivar la coordinació entre entitats. El treball comú ens acosta als objectius del nostre plantejament intercultural i aquesta coordinació facilita la comunicació entre les comunitats immigrades i les autòctones.

Cal involucrar les associacions i entitats d'immigrants en les accions d'apropament a la població immigrada. També cal incentivar la coordinació entre entitats.

Des de l'escola i altres àmbits educatius

Som conscients de les limitacions que té la institució escolar per fer front a la presència d'alumnes procedents d'altres cultures. Però també tenim clar que desenvolupa un paper fonamental en els processos de socialització d'aquests alumnes i en l'educació de tot l'alumnat en els valors de la interculturalitat i la convivència.

Les recomanacions que fem en aquest apartat dibuixen dues línies fonamentals per fer front a les dues necessitats bàsiques que hem detectat des de l'escola: el treball per la convivència intercultural i l'aplicació de mesures per resoldre dificultats específiques (especialment dels alumnes d'incorporació tardana). Malgrat la distinció que fem, veurem que una i altra estan molt relacionades.

L'escola desenvolupa un paper fonamental en els processos de socialització d'aquests alumnes i en l'educació de tot l'alumnat en els valors de la interculturalitat i la convivència.

El treball de la interculturalitat

En relació a la qüestió de la concentració escolar, proposem la lectura del llibre coordinat per Francesc Carbonell (2000), *Educació i immigració. Els reptes educa-*

tius de la diversitat cultural i l'exclusió social, publicat per la Fundació Jaume Bofill i Editorial Mediterrània.

L'acollida

És necessari que totes les escoles disposin d'un pla que vetlli per una bona acollida en l'àmbit escolar als alumnes d'origen immigrat.

Ja hem esmentat la importància que té l'acollida que dispensa l'escola als alumnes nouvinguts i a les seves famílies. És molt necessari que totes les escoles disposin d'un pla general i ben coordinat que vetlli per oferir una bona acollida en l'àmbit escolar als alumnes d'origen immigrat. Cal tenir en compte que, en el moment de l'arribada, s'enfronten les expectatives d'aquests alumnes i les seves famílies respecte a l'escola i a l'inrevés. Es contraposen prejudicis i estereotips. Són moments crítics a l'hora de fer-se una primera idea de l'altre i poden condicionar el futur. L'acollida no s'hauria de limitar a facilitar la traducció de documents o a l'ús de mediadors en les entrevistes amb les famílies.

En el pla d'acollida –que hauria d'anar destinat al conjunt de la població–, cal implicar-hi persones i organismes, tant de l'escola (equip directiu, tutors/es, docents) com de fora (tècnics municipals, professionals del PEC, del SEDEC, dels EAP, equips d'experts independents). Caldria que els diferents agents implicats dissenyessin conjuntament actuacions que consideressin les particularitats socials i geogràfiques de cada centre escolar. El pla d'acollida no només s'ha d'ajustar a la realitat de cada escola, sinó que també s'ha d'adequar a la varietat de situacions que pot presentar la incorporació d'aquests col·lectius: procedència de l'alumne (anant més enllà de la nacionalitat: àmbit rural o urbà, context socioeconòmic, etc.); situació familiar (persones amb qui conviu, situació administrativa, estudis dels pares i mares, etc.); existència i tipus d'escolarització prèvia; domini de les llengües autòctones; mo-

El pla d'acollida no només s'ha d'ajustar a la realitat de cada escola, sinó que també s'ha d'adequar a la varietat de situacions que pot presentar la incorporació d'aquests col·lectius.

ment de la incorporació (inici o no del curs, incorporació tardana o no, etc.), etc.

Es fa del tot necessària una avaluació inicial exhaustiva de l'alumnat d'origen estranger que s'incorpora a les nostres aules. Aquesta avaluació hauria de tenir en compte les diferents situacions que comentàvem al paràgraf anterior, així com les expectatives del projecte migratori de la família (projectes de permanència, de mobilitat social, projectes d'inversió acadèmica, etc.). D'aquesta diagnosi, se n'haurien d'encarregar, conjuntament, professionals del Programa d'Educació Compensatòria i professionals dels EAP corresponents, i hauria de fer-se longitudinalment, és a dir, fent seguiments periòdics a mesura que avancen els cursos i canvien les circumstàncies pròpies de l'entorn. Ja ens hem referit a la importància que té valorar la situació emocional d'aquests alumnes i, alhora, ser conscients que aquest estat emocional pot tenir repercussions en el moment de fer l'avaluació inicial i en el resultat d'aquesta avaluació. També cal evitar, en la mesura del possible, els biaixos etnocèntrics i dotar-nos de metodologies adequades per aquesta avaluació. És important que l'alumne se senti valorat, i no només pels seus coneixements acadèmics.

El pla d'acollida no només ha de dotar-se d'un protocol de matriculació (facilitar la informació necessària als pares, informar sobre el funcionament del centre, etc.), sinó que hauria d'estar dotat d'altres elements i funcions. Entre altres, proposem una tutorització personalitzada que no supleixi el tutor del grup en un primer moment (seguiment del procés d'adaptació, de l'aprenentatge, de la relació amb la família, etc.).

També caldria una comissió d'aula d'acollida per coordinar els professionals, els recursos i les necessitats que genera l'alumnat nouvingut. L'aula d'acollida,

Cal valorar la situació emocional d'aquests alumnes i, ser conscients que aquest estat emocional pot tenir repercussions en el moment de fer l'avaluació inicial i en el resultat d'aquesta avaluació.

El pla d'acollida hauria d'estar dotat d'una tutorització personalitzada i d'una comissió d'aula d'acollida.

però, no hauria de ser un fi, sinó un mitjà. Aquestes són les tasques que proposem per aquesta comissió:³²

- Elaborar el pla d'acollida.
- Assignar curs a l'alumne nouvingut.
- Decidir els crèdits comuns i variables en funció del nivell de l'alumne.
- Actuar com a junta d'avaluació.
- Fer de pont amb l'equip docent i amb el claustre.

L'acollida no s'hauria de limitar al primer moment. Ha de ser continuada. Cal un acompanyament afectiu, emocional, social i acadèmic dels alumnes i de les seves famílies per garantir-ne la seva integració.

Cal oferir una atenció individualitzada a cada alumne i a cada família.

L'acollida no s'hauria de limitar al primer moment. Ha de ser continuada. Cal un acompanyament afectiu, emocional, social i acadèmic dels alumnes i de les seves famílies per garantir-ne la seva integració. Evidentment, aquest acompanyament no serà el mateix pels alumnes que fan un procés d'escolarització normalitzat que pels alumnes d'incorporació tardana.

En tot cas, cal oferir una atenció individualitzada a cada alumne i a cada família. La realitat de cadascun serà diferent: les expectatives, els bagatges, la situació sociofamiliar, les característiques personals, les seves actituds, les seves necessitats, etc. Però, també, cada centre i cada context específic ha de valorar quines són les seves possibilitats i objectius a l'hora de plantejar l'acollida. Pensar que hi ha un model vàlid per tots els alumnes o per tots els centres és absurd.

La relació amb les famílies

La construcció dels canals de comunicació entre la família immigrada i l'escola, i entre la família immigrada i les autòctones, dependrà, en bona mesura, de com es faci la incorporació dels fills i filles d'immigrants als centres escolars. Efectivament, moltes vegades, l'esco-

la és la primera instància de caràcter oficial amb qui entren en contacte els pares i, sobretot, les mares d'aquests alumnes. Per tant, s'ha organitzar i planificar aquest primerencontre de manera que comenci a construir el pont necessari entre la família i l'escola. Hem de tenir en compte que és la comunicació amb l'escola la que pot i ha de facilitar les relacions d'aquestes famílies amb altres instàncies autòctones oficials (serveis socials, entitats i programes d'ajuda, associacions de representació ciutadana, etc.).

Pel que fa a la relació amb les famílies, ja hem dit que cal habilitar canals que afavoreixin la comunicació, entenent que aquesta hauria d'anar més enllà del simple intercanvi d'informació. Convé fomentar la participació estable de les famílies immigrades en tot allò que fa referència al funcionament de la dinàmica escolar. S'estan comprovant les dificultats d'incorporar bona part d'aquestes famílies a les AMPA o als consells escolars, però, en tot cas, entenem que aquesta participació escassa no prové de la suposada manca de respecte per la importància del paper que juga l'escola en l'educació dels seus fills i filles, sinó que, normalment, està determinada per qüestions d'exclusió social.

En tot cas, en contra de la idea que hi ha certs grups d'origen que no valoren l'educació dels fills i filles, majoritàriament, comprovem la vinculació entre l'educació dels fills i filles i la promoció social familiar. Darrera l'aparent falta d'interès per les dinàmiques escolars (aspecte que no només cal atribuir a les famílies d'origen immigrant), acostumem a trobar una confiança absoluta en la tasca dels professionals i una demarcació respectuosa dels rols educatius entre mestres i pares o entre socialització escolar i socialització familiar.

La construcció dels canals de comunicació entre la família immigrada i l'escola, i entre la família immigrada i les autòctones, dependrà de com es faci la incorporació dels fills i filles d'immigrants als centres escolars.

A l'hora d'efectuar l'aproximació entre l'escola i les famílies, cal buscar noves experiències de participació continuada i periòdica; nous escenaris en els quals es valorin les seves aportacions i es tinguin en compte les seves expectatives.

Cal incentivar projectes globals entre el centre d'educació i el barri o el municipi; obrir l'escola i crear vincles de relació entre diferents institucions públiques i privades.

A l'hora d'efectuar l'aproximació entre l'escola i les famílies, cal buscar noves experiències de participació continuada i periòdica; nous escenaris en els quals es valorin les seves aportacions i es tinguin en compte les seves expectatives; on el domini de la llengua no sigui un impediment per al diàleg; on es trenqui el caràcter d'oficialitat i divisió administrativa que acostuma a envoltar els òrgans de representació escolar; que tingui lloc en horaris i emplaçaments que facilitin la seva assistència; etc. És important que els pares i mares, sigui quin sigui el seu origen, puguin aportar els seus sabers a l'escola.

Les experiències de portes obertes a l'assistència i la participació de les famílies (generalment de les mares) dels grups ètnics minoritaris durant les setmanes en què dura l'adaptació de l'infant a l'escola han resultat molt positives. Aquest tipus d'experiències afavoreixen que, sobretot les mares, ampliïn els seus cercles de coneixences i amistats, i contribueix a establir xarxes comunitàries interculturals de sociabilitat. Cal destacar les experiències realitzades a primària per afavorir les relacions i la comunicació entre l'escola i la família. Si bé som conscients que l'organització escolar a secundària pot dificultar iniciatives d'aquest tipus, creiem que caldria incentivar espais de trobada en el si de les AMPA.

També cal incentivar projectes globals entre el centre d'educació i el barri o el municipi; obrir l'escola i crear vincles de relació entre diferents institucions públiques i privades.

El currículum

Cal una adaptació curricular efectiva, desenvolupada pel centre i recollida en el PEC i el PCC. No n'hi ha prou

amb confiar en la bona voluntat del professorat. El treball de la diversitat i la lluita contra el fracàs escolar –tant dels fills i filles de famílies immigrades com de la resta d'alumnes– exigeix una acció per la innovació educativa en benefici de tots els alumnes: revisar els continguts generals per posar l'accent en els procediments i estratègies de treball, impulsar la revisió generalitzada dels programes de totes les matèries amb una òptica intercultural igualitària i partir del pensament i dels coneixements dels alumnes.

Per tal de configurar un *currículum* escolar intercultural, no n'hi ha prou amb les propostes multiculturalistes d'addició de continguts culturals diversos al *currículum* formal dominant. El propòsit ha de ser el de portar les experiències no institucionals de les minories immigrades al nucli mateix de l'organització i l'estructura del *currículum* dominant; cal estendre la consideració de la diversitat cultural a tot el sistema educatiu. Per tant, s'ha d'introduir el respecte i el coneixement dels altres en totes les assignatures.

Normalment, es fa una adaptació gairebé exclusiva dels conceptes i es deixen de banda els procediments i les actituds. En aquest sentit, cal que el professor insisteixi en l'ús correcte d'aquests procediments. La participació dels alumnes a l'escola els prepara per la participació ciutadana. El treball sistemàtic de les habilitats socials, dels pensaments, del raonament, són fonamentals. L'autonomia personal també és un element que ha de potenciar l'escola.

Finalment, també cal una revisió profunda i continuada dels materials educatius, per evitar la discriminació i l'omissió a la qual estan condemnades determinades formes socials i culturals en els llibres i materials didàctics.

Per configurar un *currículum* escolar intercultural, el propòsit ha de ser el de portar les experiències no institucionals de les minories immigrades al nucli mateix de l'organització i l'estructura del *currículum* dominant.

Cal una revisió profunda i continuada dels materials educatius, per evitar la discriminació de determinades formes socials i culturals.

Les actituds

L'actitud del professorat i dels companys és fonamental, tant pel reeiximent d'aquests alumnes en el seu procés educatiu, com per aconseguir que tinguin una bona experiència del seu pas per l'escola.

És molt important que la persona docent disposi d'una preparació adequada respecte els temes que afecten la presència escolar i social de l'alumnat d'origen immigrant.

Ja hem apuntat que l'actitud del professorat i dels companys és fonamental, tant pel reeiximent d'aquests alumnes en el seu procés educatiu, com per aconseguir que tinguin una bona experiència del seu pas per l'escola. Cal fer un exercici de reflexió per valorar quina és l'actitud que tenim davant dels alumnes perquè, d'aquesta actitud, en depèn la interacció que hi establim. Quan arriba un alumne fill o filla d'immigrants: com el rebem? Com valorem el seu progrés i els seus resultats? Som conscients de les seves mancances, encara que hagi desenvolupat un bon nivell d'expressió oral i escrita? Realment estem disposades a implicar-nos en el nou repte que planteja aquesta diversitat?

Per tant, és molt important que la persona docent disposi d'una preparació adequada respecte els temes que afecten la presència escolar i social de l'alumnat d'origen immigrant. La formació del professorat ha d'anar més enllà de l'explicació dels trets característics dels alumnes derivats de la seva cultura, perquè això no assegura una intervenció més bona si, paral·lelament, no hi ha un treball de les actituds. I, com ja hem vist, quan parlem d'una cultura és fàcil caure en visions estereotipades i homogeneïtzadores. Les receptes màgiques no existeixen, però el coneixement del fet migratori i de les experiències que s'estan duent a terme sí que pot ajudar en la pràctica educativa. En aquest sentit, és molt interessant l'intercanvi d'experiències entre diferents centres educatius.

Aquesta formació ha d'incloure tant el vessant actitudinal com l'aptitudinal, i ha de ser transmesa tant a les universitats que preparen els futurs docents (incloent-hi el CAP/CQP), com als cursos de reciclatge pels professionals que estan en actiu. En relació a la forma-

ció permanent del professorat, es podria dur a terme als mateixos centres escolars, durant l'horari de permanència, i podria ser arbitrada pels mateixos ens locals, tot aprofitant les possibilitats dels nous formats acadèmics que ofereixen les noves tecnologies. En tot cas, s'hauria de tractar d'una formació absolutament adequada a les necessitats concretes de cada centre i de cada cos docent. El resultat final d'aquest procés formatiu es podria traduir, per exemple, en l'elaboració d'un pla d'acollida de centre; o en el disseny dels principis, estratègies i accions concretes per les quals aposta el centre per tal de lluitar contra la discriminació i afavorir la inserció socioeducativa dels alumnes fills i filles de famílies immigrades.

També cal un treball de motivació. El professorat ha d'estar prou motivat i ha de tenir les eines necessàries per treballar amb tots els alumnes i garantir-los la igualtat d'oportunitats. Ja hem dit que som molt conscients de les mancances que hi ha. La nostra intenció no és pas culpabilitzar el professorat dels problemes que es poden derivar de la presència d'aquests alumnes, sobretot perquè, molt sovint, els docents es troben sols i no reben l'ajuda del seu entorn immediat ni d'instàncies superiors. D'altra banda, però, apellem a la responsabilitat de les persones docents en la seva tasca educativa: són responsables de garantir la igualtat de tracte i d'oportunitat a tots i totes les alumnes.

Pel que fa a les actituds de la resta d'alumnes, quina és la percepció que tenen d'aquests nous companys? Són conscients del fenomen de la immigració? Com es veuen entre ells? Quines estratègies de convivència es generen a l'aula? És per això que cal fer una tasca de sensibilització amb l'alumnat. Però, sobretot, cal fomentar la comunicació i la interrelació entre uns i altres. Aquesta comunicació i interrelació ha d'estar

La formació adreçada al professorat hauria de ser adequada a les necessitats concretes de cada centre i de cada cos docent.

Pel que fa a les actituds de la resta d'alumnes, cal fer una tasca de sensibilització, però, sobretot, cal fomentar la comunicació i la interrelació entre uns i altres.

basada en la perspectiva intercultural i s'hauria de fonamentar en estratègies com les que ens proposa la hipòtesi del contacte i les vies de modificació de prejudicis i actituds que contempla la psicologia social (veure el capítol 2).

I, entre els companys que també són fills i filles d'immigrants: quin és l'efecte dels models positius dins l'escola? Les relacions entre ells i elles depenen de l'edat, de l'estatus social, de les relacions grupals a nivell comunitari? Estan disposats a l'intercanvi d'idees, models, creences, etc.? També cal treballar aquest aspecte, no podem suposar que la pertinença a una mateixa comunitat d'origen sigui, necessàriament, un element aglutinador, sinó que cal fomentar la relació entre aquests nois i noies i la resta de companys. Les experiències que utilitzen els models positius per esperonar actituds participatives i d'esforç personal són especialment interessants. Hem de centrar l'atenció en la manera com viuen les situacions de rebuig i discriminació que sovint es donen.

L'atenció específica

Alguns fills i filles de famílies immigrades, fonamentalment els d'incorporació tardana, tenen unes necessitats específiques que no es poden generalitzar a tot l'alumnat de famílies immigrades: els infants i joves nascuts aquí o arribats de molt petits no han de tenir cap tipus de dificultat específica important i poden desenvolupar processos educatius perfectament normalitzats. La presumpció que la presència de fills i filles de famílies immigrades a l'aula suposa dificultats és un prejudici que dificulta la tasca educativa del docent i el desenvolupament normal d'aquests alumnes, ja que els projecta unes expectatives determinades.

La presumpció que la presència de fills i filles de famílies immigrades a l'aula suposa dificultats és un prejudici que dificulta la tasca educativa del docent i el desenvolupament normal d'aquests alumnes.

Acollida i acompanyament

En el cas dels alumnes d'incorporació tardana, és important crear fórmules d'acollida escolar flexibles per cada cas i compatibles amb la normalització necessària. Hem de tenir en compte les mateixes consideracions que fèiem en parlar de l'acollida a nivell general; però, en el cas d'aquests alumnes amb dificultats específiques, encara es fa més necessari un acompanyament individualitzat en el procés escolar. La figura del tutor és molt important, fins i tot pot ser interessant crear la figura del co-tutor, una persona que col·labora amb el tutor en els casos d'alumnes que necessiten un acompanyament més específic.

És interessant que, almenys durant els primers dies d'acollida, es busqui el reforç i el suport d'alumnes del mateix origen o d'altres companys. Algunes experiències de mediació entre iguals, en les quals alguns alumnes –temporalment– assumeixen tasques d'acompanyament, orientació i mediació amb alumnes nous del mateix origen, han resultat molt reeixides.

En el cas d'aquests alumnes, a causa de les situacions fortes d'estrès i de les pressions i dificultats a què es veuen sotmesos, cal vetllar molt especialment pel seu estat emocional. Entre aquests nois i noies, sovint es donen situacions de bloqueig emocional que els dificulten molt no només la seva integració escolar, sinó també el seu desenvolupament com a persones.

L'adquisició de competència lingüística en les llengües autòctones

Les dificultats de comunicació són un factor d'exclusió social important. Cal una sistematització de l'aprenentatge de la llengua, de manera que sigui significatiu i

En el cas dels alumnes d'incorporació tardana, és important crear fórmules d'acollida escolar flexibles per cada cas.

Algunes experiències de mediació entre iguals, en les quals alguns alumnes assumeixen tasques d'acompanyament, orientació i mediació amb alumnes nous del mateix origen, han resultat molt reeixides.

Les dificultats de comunicació són un factor d'exclusió social important.

no segregat. Hem de tenir en compte la necessitat d'incorporar pautes de conducta i funcionament que permetin un domini de l'entorn. Per tant, cal replantejar amb profunditat les polítiques d'immersió i la didàctica de les llengües vehiculars per tots els alumnes, treballant des de l'oralitat, fent propostes comunicatives del llenguatge, etc.

Per l'aprenentatge de les llengües autòctones, en primer lloc, cal disposar d'un coneixement sistemàtic de quines són les realitats lingüístiques viscudes pels infants i joves d'origen estranger, tant en l'àmbit familiar com en el seu entorn comunitari.

Cal insistir en la necessitat de disposar de sistemes eficaços que garanteixin l'aprenentatge intensiu dels coneixements instrumentals bàsics. És urgent elaborar mecanismes que avaluin objectivament els resultats (desitjats o no desitjats) de l'aplicació del model d'ensenyament intensiu que representen els TAE. Alguns autors han apostat directament pel disseny de models alternatius, basats en l'aposta obligada per l'aprenentatge accelerat d'aquests coneixements i d'aquests instruments bàsics.³³

La incorporació a l'aula ordinària

Els recursos segregacionistes dificulten la socialització i la integració de l'alumne en el seu grup-classe. Si s'utilitzen recursos segregacionistes, la posterior integració a l'aula ordinària pot esdevenir crítica, tant per ells, com pels professors i professores com per la resta d'alumnes.

És important que els alumnes que van a un TAE puguin conèixer el seu IES de referència des del primer moment. Proposem que se'ls faci un acompanyament, preferiblement la mateixa persona que els atindrà les

Calen sistemes eficaços que garanteixin l'aprenentatge intensiu dels coneixements instrumentals bàsics.

És urgent elaborar mecanismes que avaluin objectivament els resultats dels TAE.

Els recursos segregacionistes dificulten la socialització i la integració de l'alumne en el seu grup-classe.

tardes que els toqui anar a l'IES. Cal que l'IES no deixi de ser un punt de referència –fins i tot després de finalitzar l'escolarització obligatòria–, especialment pels alumnes de les UAC. Cal que aquests alumnes formin part del grup ampli i, paral·lelament, cal assegurar que puguin tenir (si cal i quan calgui) una atenció específica. Insistim en la importància del treball de tutoria i el treball educatiu amb el grup-classe, no només dins l'aula, sinó també en les estones d'esbarjo i en altres activitats més lúdiques.

Amb l'objectiu que la incorporació a l'aula ordinària es faci amb garanties, caldria crear una aula d'acollida³⁴ dins els centres. Aquesta aula d'acollida hauria de: facilitar la integració de l'alumnat nouvingut, iniciar un procés intensiu d'alfabetització i afavorir la convivència amb la resta d'alumnes. Per tant, la creació d'una aula d'acollida dins el centre facilitaria l'adaptació de l'alumnat al sistema educatiu i la seva incorporació progressiva a l'aula ordinària. Un dels valors fonamentals de l'aula d'acollida hauria de ser la seva flexibilitat, tant pel que fa a l'organització, com a la configuració, als materials, al nombre d'hores, a la disponibilitat del professorat i a la relació amb altres recursos externs. D'altra banda, aquesta aula d'acollida hauria de ser concebuda com un espai de trobada i de referència: si hi ha problemes, si alguna cosa no s'entén, si no saben on han d'anar a alguna hora de classe, si tenen qualsevol dubte, etc., l'aula d'acollida i el professorat que hi passa els ajuden a resoldre aquests problemes en qualsevol moment.

L'aula d'acollida serveix de pont per la incorporació a l'aula ordinària. Mentre l'alumne utilitza aquest recurs, té temps d'anar coneixent gradualment els companys, el professorat, les matèries, els procediments, etc. Quan s'incorpora a l'aula ordinària, tampoc trenca

Amb l'objectiu que la incorporació a l'aula ordinària es faci amb garanties, caldria crear una aula d'acollida dins els centres que hauria de: facilitar la integració de l'alumnat nouvingut, iniciar un procés intensiu d'alfabetització i afavorir la convivència amb la resta d'alumnes.

totalment la relació amb l'aula d'acollida gràcies a la figura del co-tutor. Aquest recurs no s'hauria d'adreçar exclusivament als alumnes que vénen dels TAE. És un recurs per tots els alumnes d'incorporació tardana, independentment del país de procedència. El seguiment individualitzat i la valoració de cada cas serà el que determinarà l'ús que farà cada alumne de l'aula: quantes hores s'hi estarà, en quines matèries s'incorporarà a l'aula ordinària, quant temps utilitzarà aquest recurs, etc.

Des dels espais d'oci

Amb aquest apartat, pretenem fer algunes propostes de treball des de l'educació en el lleure i des del carrer.

Les possibilitats de l'educació en el lleure

Com ja hem esmentat, moltes de les possibilitats que trobem en l'àmbit escolar es reproduïxen, en major o menor mesura, en les institucions d'educació en el lleure. Però, també ha quedat palès que hi trobem algunes mancances, en relació al treball de la interculturalitat.

En aquest apartat, volem remarcar la necessitat de garantir l'estabilitat dels equips directius i dels educadors, i l'ampliació de l'oferta formativa.

Cal apuntar l'interès que tenen les iniciatives destinades al foment de la participació de la població immigrada en les organitzacions d'educació en el lleure, com ara el pla Calidoscopi, dut a terme per la Secretaria General de Joventut i la Fundació Jaume Bofill.³⁵

És important fomentar la formació de monitors d'origen immigrant per afavorir models positius –de qualsevol origen– pels infants i els joves i per assegurar la comunicació amb els pares d'altres orígens cultu-

Cal garantir l'estabilitat dels equips directius i dels educadors, i l'ampliació de l'oferta formativa.

És important fomentar la formació de monitors d'origen immigrant per afavorir models positius pels infants i els joves i per assegurar la comunicació amb els pares d'altres orígens.

rals. D'altra banda, en els cursos de formació adreçats a monitors i directors de lleure, l'educació intercultural hi ha de ser present de forma transversal.

També cal potenciar i crear estratègies de coordinació entre les entitats de lleure i les entitats que treballen amb població immigrada, perquè, sovint, aquestes darreres són les que poden facilitar la relació i el contacte amb les famílies d'origen immigrat. D'altra banda, s'han de crear vincles de relació entre les entitats de lleure i l'escola.

El treball al carrer

D'entrada, hem de dir que cal valorar la legitimitat de l'ús i l'apropiació del carrer i dels espais públics com a espais d'oci per part dels joves.

Per treballar amb grups de joves des del carrer, és imprescindible un treball previ d'aproximació i coneixement. Cal un procés d'observació i anàlisi acurat dels grups, de les seves dinàmiques, de les interaccions amb altres grups i amb els veïns, etc. No es pot dur a terme un treball educatiu amb aquests joves sense tenir consciència de quines són les seves situacions, les seves expectatives, les seves necessitats i interessos, els mecanismes d'exigència de fidelitat dels grups, com s'articulen els lideratges, etc.

Per fer aquest treball, la figura de l'educador de carrer és especialment interessant. Aquest ha d'aconseguir la confiança dels grups de joves i establir-hi una comunicació fluïda per detectar totes aquestes qüestions. També ha de fer funcions de mediació entre els grups i els veïns (que, normalment, veuen amb preocupació i desconfiança la seva presència al carrer) i prevenir, en la mesura del possible, les situacions de conflictitat que es puguin donar.

Cal potenciar i crear estratègies de coordinació entre les entitats de lleure i les entitats que treballen amb població immigrada.

Per treballar amb grups de joves des del carrer, és imprescindible un treball previ d'aproximació i coneixement.

La figura de l'educador de carrer és especialment interessant. Ha d'aconseguir la confiança dels joves i fer funcions de mediació entre aquests i els veïns.

Des de la inserció laboral

Qüestions legals

En primer lloc, volem cridar l'atenció, una vegada més, sobre els aspectes legals: tot i que no es tracta d'una qüestió que estigui a les nostres mans, és imprescindible solucionar les dificultats que suposa el marc legal existent en matèria d'estrangeria i solucionar la problemàtica de la documentació, que és la dificultat més important i més difícil de resoldre pels joves fills i filles de famílies immigrades que no tenen la nacionalitat espanyola. Per bé que, molts d'ells, pot fer anys que són aquí i poden haver estat escolaritzats i haver fet processos d'integració importants, es poden trobar amb els mateixos impediments legals que pot tenir una persona acabada d'arribar i en situació irregular.

És imprescindible que la Llei d'estrangeria i els seus reglaments d'execució canviïn, especialment en el cas dels joves amb permís de residència que volen treballar. L'obtenció del permís de treball ha de ser immediat i ha d'exigir molts menys requisits.

És imprescindible que la Llei d'estrangeria i els seus reglaments d'execució canviïn, especialment en el cas dels joves amb permís de residència que volen treballar.

Millora de la formació

Cal més formació i de més qualitat per aquells que no han tingut un procés escolar reeixit. Però, també cal que la formació respongui efectivament a les demandes que fan els joves. Els cursos s'haurien d'organitzar en funció d'aquestes demandes i amb criteris d'ocupabilitat, no pas en funció d'allò que està subvencionat per alguna institució, sense que realment existeixi la necessitat.

Cal multiplicar les iniciatives del tipus PGS, escoles taller, etc., però vinculades a sectors professionals

Cal més formació i de més qualitat per aquells que no han tingut un procés escolar reeixit i que respongui a les demandes que fan els joves.

nous, o com a vies d'accés efectives a cicles formatius o universitaris consolidats a la zona.

Suport als itineraris d'inserció

És important garantir unes bones trajectòries d'inserció, efectuant accions d'acompanyament, de reforç i de suport als itineraris.

Les actuacions d'informació i orientació són bàsiques, sobretot si tenim en compte que, sovint, les persones d'origen immigrant tenen dificultats per accedir a aquests recursos. Cal orientar sobre les estratègies que cal seguir i donar informació vàlida i efectiva sobre els recursos als quals es pot recórrer i sobre com s'han d'utilitzar.

Considerem important el paper dels acompanyaments individualitzats, que ofereixen atenció específica a aquelles persones d'origen immigrant que ho necessiten (a causa d'una manca de xarxes socials de suport), per tal de poder accedir als recursos normalitzats d'inserció laboral. Sovint, no n'hi ha prou amb oferir informació i orientació i cal un acompanyament més continuat o, fins i tot, actuacions puntuals de mediació.

És important garantir unes bones trajectòries d'inserció, efectuant accions d'acompanyament, de reforç i de suport als itineraris.

Des de l'Administració i la societat d'acollida

Lluita contra la discriminació

Per part de tots els agents socials implicats, cal lluitar contra la discriminació que rep la població immigrada. Cal fer un treball de sensibilització amb la població per evitar que la percepció d'aquests joves estigui basada en prejudicis. L'existència de fills i filles de famílies immigrades i la seva inserció en el mercat laboral norma-

Cal fer un treball de sensibilització amb la població per evitar que la percepció d'aquests joves estigui basada en prejudicis.

L'existència de fills i filles de famílies immigrades no és un fet excepcional: cada vegada hi haurà més catalans d'un altre origen que viuran i treballaran a Catalunya. Considerar-los població immigrada o catalans depèn de nosaltres.

litza la seva presència. No és un fet excepcional, no és un fet amb data de caducitat: cada vegada hi haurà més catalans d'un altre origen que viuran i treballaran a Catalunya. Continuar considerant-los eternament com a població immigrada, o deixar-los ser definitivament catalans i catalanes, és una qüestió que no depèn d'ells, sinó de nosaltres. Ha de ser la nostra societat la que deixi de conceptualitzar aquests joves com a immigrants o com a segones generacions, per considerar-los simplement joves. Aquest fet, entre d'altres, pot facilitar que esdevinguin ciutadans de primera, que estiguin integrats definitivament i que deixin de formar part d'un col·lectiu estigmatitzat.

Per aconseguir-ho, també cal treballar amb els empresaris, fer-hi un treball de sensibilització. Contractar un immigrant o algú d'origen immigrant és contractar un treballador, no pas algú a qui es pot pagar menys o de qui es pot beneficiar mitjançant l'exploació.

Actuacions i polítiques municipals

Quan ens referim a les polítiques, hem de ser conscients que, si bé no s'adrecen de manera específica als fills i filles de famílies immigrades, sí que s'adrecen a la població immigrada i, per tant, els afecta d'una manera directa.

És evident que l'Administració, sobretot la municipal, té una gran responsabilitat en la integració de la població immigrada. En totes les polítiques municipals hi ha d'haver unes directrius clares respecte la convivència de tots i totes els ciutadans i ciutadanes. És important definir quin model de municipi o ciutat volem, on hi tinguin cabuda tots els ciutadans. Cal dissenyar i dur a terme les accions necessàries per garantir que la població immigrada se situï en uns nivells d'igualtat,

L'Administració ha de dur a terme les accions necessàries per garantir que la població immigrada se situï en uns nivells d'igualtat, per reduir la conflictivitat social i garantir el benestar de tothom.

per reduir la conflictivitat social i per garantir el benestar de tothom.

És evident que no s'ha de fer un ús polític de la immigració. L'ús electoralista d'aquesta qüestió no pot fer més que dificultar la gestió de les diferents problemàtiques associades al fenomen i els processos d'integració d'aquesta població.

Descentralització dels recursos

Tenint en compte la presència de població immigrada estrangera (jove i adulta) als barris i districtes, sobretot a les grans ciutats, és important estendre els serveis d'informació i atenció a aquests barris. Cal promoure la descentralització dels recursos, especialment dels que incideixen més directament en la prevenció de situacions d'aïllament i vulnerabilitat.

En aquest sentit, també cal que hi hagi referents personals (mediadors culturals, treballadors comunitaris, etc.) descentralitzats. Es tractaria que les persones de referència establissin ponts i facilitessin relacions de proximitat i confiança entre les persones d'origen immigrant i la població autòctona. Aquestes persones de referència, responguin al perfil professional que responguin, poden servir de lligam i suport per l'acomodació en el territori i la integració institucional de la població d'origen immigrant.

Coordinació i transversalitat

És essencial que les actuacions i les polítiques municipals atenguin la complexitat dels processos relacionats amb la població immigrada. La immigració no és una qüestió dels serveis socials, sinó que la població immigrada, com la resta de ciutadans, és usuària de

És important estendre els serveis d'informació i atenció i les persones de referència a tot el territori.

Les mesures de discriminació positiva poden ser efectives si garanteixen l'accés als recursos existents. De vegades, però, no són necessàries, si hi ha una bona adaptació dels recursos que ofereix l'Administració a la realitat dels nous usuaris.

La tasca de transversalitat i coordinació dels recursos, juntament amb l'atenció específica que es consideri necessària, ha de formar part del que, amb diferents noms, són els plans d'acollida municipal.

tots els serveis i recursos que pot oferir l'Administració i, en conseqüència, cal treballar i tenir en compte aquesta nova població des de tots els departaments i àrees.

Al llarg de la publicació, hem anat insistint en la necessitat i l'interès que la població immigrada pugui utilitzar els recursos normalitzats. Ara bé, inicialment, sí que calen accions específiques –centrades en les seves necessitats– que garanteixin l'accés d'aquesta població als recursos normalitzats. Per tant, les mesures de discriminació positiva poden ser efectives i necessàries, sempre que serveixin per garantir l'accés als recursos existents. De vegades, però, les mesures de discriminació positiva o els recursos específics no són necessaris, si hi ha una bona adaptació dels recursos que ofereix l'Administració a la realitat dels nous usuaris.

Per fer aquesta adaptació, cal partir d'un plantejament de transversalitat. Pot ser convenient la creació i la redefinició de regidories, departaments o àmbits d'acció cívica: cooperació, solidaritat, immigració i drets civils, ciutadania, etc. També és útil la creació de comissions interdepartamentals, fòrums, taules o consells d'immigració. En tot cas, cal crear algun mecanisme administratiu de coordinació, optimització i racionalització dels recursos destinats a la immigració amb l'objectiu de garantir la igualtat.

Els plans d'acollida municipals

Tota aquesta tasca de transversalitat i coordinació dels recursos, juntament amb l'atenció específica que es consideri necessària, ha de formar part del que, amb diferents noms, són els plans d'acollida municipal.

Per tal de desenvolupar aquests plans d'acollida és indispensable partir d'un coneixement exhaustiu de la

realitat social del municipi i, més concretament, de la realitat que viu la població immigrada. En aquest sentit, s'han d'elaborar estudis de diagnòstic de la situació i les necessitats de la població immigrada en el municipi, i també dels serveis i recursos disponibles. Un cop feta la diagnosi, caldrà definir els objectius, els principis de treball i la metodologia i concretar-los en programes d'actuació. Cal definir d'una manera clara i sistemàtica les actuacions que s'han de dur a terme i els mecanismes que les han de fer efectives. Els plans han de saber concretar: programes, recursos o accions prioritzades; població diana; periodització de les actuacions; dotació en recursos humans i econòmics; organització funcional dels actors institucionals i socials implicats; criteris d'avaluació, etc.

Per tot això, cal constituir una coordinació interdepartamental. Establir mecanismes efectius de treball conjunt entre diferents regidories, departaments, àmbits i àrees de l'ajuntament, i altres mecanismes (comissions, equips, taules, etc.) que assegurin que aquesta horitzontalitat impregna verticalment les actuacions quotidianes del personal i els serveis preexistents. Ara bé, per assegurar aquesta coordinació i el treball conjunt, cal un lideratge polític i tècnic. És interessant que alguna instància de l'Administració municipal (regidoria, departament, àmbit o àrea) assumeixi la responsabilitat del desenvolupament i el compliment del pla. Sembla provat que les possibilitats d'èxit augmenten si els plans d'acollida municipal són plenament assumits pel consistori i responen al mandat polític de l'alcaldia.

Un altre requisit fonamental per l'èxit del pla és el consens polític. Tots els grups amb representació al consistori han d'assumir el compromís polític de no utilitzar la immigració com a eina de disputes partidistes.

Els plans d'acollida han d'elaborar estudis de diagnòstic, definir els objectius i la metodologia, i concretar programes, recursos, periodització i criteris d'avaluació.

Un dels processos fonamentals previs a l'aprovació del pla és la discussió oberta sobre els principis d'actuació, els objectius i les línies estratègiques, amb l'objectiu d'assegurar el consens i la continuïtat dels esforços en cas de canvis de govern.

També cal establir relacions i col·laboracions entre l'Administració i la societat civil i una coordinació interadministrativa. Convé que l'ajuntament actuï coordinadament amb la resta de nivells administratius (òrgans provincials, comarcals i autonòmics), així com amb altres ens municipals.

Evidentment, pel funcionament d'un pla d'acollida d'aquestes característiques, la dotació de recursos econòmics, administratius i humans és bàsica. Aquesta és una de les claus de volta del futur de tota planificació. Cal conèixer els recursos disponibles i reorganitzar-los de manera eficient i òptima, i implicar les diferents instàncies de competència municipal en la seva gestió, en funció de l'establiment d'uns objectius comuns. També cal cercar estratègicament la manera d'incrementar-los mitjançant fonts supramunicipals (consells comarcals, diputacions, Generalitat, Estat i Unió Europea).

Després de veure com s'haurien de plantejar –metodològicament– els plans d'acollida, volem donar algunes indicacions de quin tipus d'actuacions s'haurien de contemplar:

- En les actuacions destinades a la població immigrada, s'ha de tenir en compte un doble vessant: un vessant més informatiu i un altre de formatiu.
- Val la pena enfortir i potenciar les xarxes de suport de la població immigrada per facilitar la ubicació dels nousvinguts.
- Són interessants les actuacions encarades a millorar la comunicació entre immigrants i institucions.

Els plans d'acollida haurien de: enfortir les xarxes de suport, crear estratègies de comunicació entre immigrants i institucions, i potenciar la figura del mediador, de l'educador, etc.

- S'ha de preveure la necessitat de la figura dels mediadors. Aquests mediadors no s'han d'entendre com a traductors en una relació desigual, sinó com les persones encarregades de garantir una comunicació fluïda entre iguals, entre interlocutors han de tenir la possibilitat de dir-hi la seva.
- Potenciar les figures dels educadors de carrer o de barri, o els agents de proximitat, que actuïn com a dinamitzadors, ajudin al desenvolupament d'estratègies de negociació, busquin la complicitat dels veïns, etc.

El treball amb la població autòctona

Tenint en compte que el fenomen migratori és una qüestió que afecta tota la societat, no s'hauria de plantejar el treball de manera unidireccional, només cap a la població immigrada, sinó que hi ha d'haver un treball amb la població autòctona perquè deixi de percebre la immigració com una amenaça.

Calen, doncs, accions formatives i informatives bidireccionals, per sensibilitzar el conjunt de la població. Tots tenim prejudicis en la percepció dels altres: tant la població autòctona sobre els immigrants, com des dels col·lectius immigrants sobre la nostra societat. De tota manera, una vegada més, cal tenir en compte que la població immigrada i l'autòctona no es troben en les mateixes condicions. Som nosaltres, la població autòctona, els que detentem el poder (polític, econòmic, etc.) i tenim la capacitat de crear les condicions per la integració de la població immigrada.³⁶

També és imprescindible que les persones que treballen amb la població immigrada des de l'Administració i altres instàncies tinguin la formació i la sensibilitat suficients per proporcionar-los un tracte adequat i no difondre actituds i prejudicis negatius sobre els immigrants.

Tenint en compte que el fenomen migratori és una qüestió que afecta tota la societat, no s'hauria de plantejar el treball de manera unidireccional, només cap a la població immigrada, sinó que hi ha d'haver un treball amb la població autòctona perquè deixi de percebre la immigració com una amenaça.

Treball d'associacions, entitats i ONG

Des d'aquestes entitats, cal que hi hagi un replantejament dels principis d'actuació, per evitar accions paternalistes i intrusistes.

El treball conjunt amb la població immigrada, el respecte vers les seves necessitats, expectatives, interessos, ritmes i realitats és essencial. També cal una coordinació entre les diferents entitats.

El treball conjunt amb la població immigrada, el respecte vers les seves necessitats, expectatives, interessos, ritmes i realitats és essencial. També cal una coordinació entre les diferents entitats, amb entitats d'immigrants, amb l'Administració, amb l'escola, etc. És important que la transversalitat també arribi a les associacions i a les diverses entitats de cooperació i ONG.

Les entitats haurien de tenir prou recursos per garantir el bon funcionament i la continuïtat dels seus projectes. S'hauria de garantir, però, la bona gestió d'aquests recursos i que es traduïssin en programes efectius, encarats a facilitar la comunicació i a garantir la convivència intercultural.

Caldria fomentar la creació d'espais mixtos de trobada i treball conjunt, per gestionar qüestions concretes: projectes cooperatius, associacions reivindicatives (de veïns, per exemple), associacions polítiques i sindicals.

Caldria fomentar la creació d'espais mixtos de trobada i treball conjunt, per gestionar qüestions concretes: projectes cooperatius, associacions reivindicatives (de veïns, per exemple), associacions polítiques i sindicals.

Finalment, és especialment interessant impulsar programes específics prioritaris, sobretot els adreçats a la formació de professionals i treballadors socials d'origen immigrat. És molt convenient –perquè normalitza, però, també perquè facilita la relació amb els col·lectius immigrants– la presència de personal sanitari, de docents, educadors socials, gestors, mediadors, monitors de lleure, etc., d'origen immigrat a tots els nivells de qualificació. I, això, cada vegada és més possible: els fills i filles d'immigrants que han fet els seus processos escolars i formatius al nostre país, sense les dificultats que pot suposar la incorporació tardana, són aquests nous professionals que necessitem.

6. BIBLIOGRAFIA

- AA.DD. (2001) *Sanduk: guia per a la formació dels educadors i les educadores en interculturalitat i immigració*. Barcelona: Secretaria General de Joventut i Fundació Jaume Bofill.
- ABALLOUCHE, Sadia; DIAO, Aliou i SOLERDELCELL, Montse (2000) *La mediació intercultural. Ofici o funció?* Barcelona: Fundació Jaume Bofill. Debats de l'Aula Provença, 34.
- ALEGRE, M.A. (2002) *Educació, immigració i municipis*, revista electrònica www.deprop.net. Barcelona: Diputació de Barcelona, Fòrum Local d'Educació.
- ALEGRE, M.A. i MARTÍNEZ, R. (2002) *Geografies i experiències juvenils a Sant Cugat del Vallès*. Informe de l'estudi coordinat per Salvador Cardús, finançat per l'Ajuntament de Sant Cugat del Vallès en conveni amb la Universitat Autònoma de Barcelona, i amb el suport de la Secretaria General de la Joventut de la Generalitat de Catalunya i la Diputació de Barcelona, (inèdit).
- ALEGRE, M.A.; BONAL, X; HERRERA, D.; GONZÀLEZ, I.; ROVIRA, M. I SAURÍ, E. (2003) *Apropiacions escolars. Usos i sentits de l'educació obligatòria des dels adolescents*. Barcelona: Octaedro.
- ALEGRE, M.A. i HERRERA, D. (2000) *Escola, oci i joves d'origen magribí*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- ALLPORT, Gordon W. (1968) *La naturalesa del prejudici*. Buenos Aires: Eudeba.
- ÅLUND, Aleksandra (1999, novembre) "Etnicitat, multiculturalisme i l'emergència d'identitats transnacionals", a *Revista d'etnologia de Catalunya*, núm. 15. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura.
- BENHAMMOU, Fathia (2002) *Amb veu de dona. Veus de fills de famílies magribines a Barcelona*. Treball de pràcticum del Màster sobre Exclusió Social, Diversitat Cultural i Intervenció Educativa. Inèdit. Es pot consultar a l'arxiu de la Fundació Jaume Bofill.
- BROWN, R. (1996) *Prejudice. Its social psychology*. Oxford: Blackwell Publishers.

- CAMILLERI, C. (1992) "From Multicultural to Intercultural: How to Move from One to the Other", a LYNCH *et al.* (eds.) (1992) *Cultural Diversity Convergence and Divergence*. Washington: The Falmer Press.
- CARBONELL, F. (coord.) (2000) *Educació i immigració. Els reptes educatius de la diversitat cultural i l'exclusió social*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill i Editorial Mediterrània, Polítiques, núm. 27.
- CARBONELL, F. (2000) "Decálogo para una educación intercultural", a *Cuadernos de pedagogía*, núm. 290. Barcelona: Praxis (p. 90-94).
- CASAL, Joaquim *et al.* (1997) "Modalidades de transición profesional, mercado de trabajo y condiciones de empleo", a *Cuadernos de Relaciones Laborales*, UCM, núm. 11 (p. 19-54).
- CASAL, Joaquim (1996) "Modos emergentes de transición a la vida adulta en el umbral del siglo XXI", a *REIS, Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, núm. 75 (p. 295-316).
- CASAS, Marta (1999) "Cambio de actitudes en contextos interculturales en Barcelona: actividades lúdicas y modificación de prejuicios", a *Scripta nova. Revista electrónica de geografía y ciencias sociales*, núm. 44. Universitat de Barcelona: <http://www.ub.es/geocrit/sn-44.htm>.
- CASAS, Marta (2000) *Fills de la immigració: identitats en les segones generacions d'immigrants marroquins a Barcelona*. Inèdit. Es pot consultar a l'arxiu de la Fundació Jaume Bofill.
- CASTEL, Robert (1999) *Las metamorfosis de la cuestión social. Una crónica del salariado*. Barcelona: Paidós.
- COLECTIVO IOÉ (2003) *La escolarización de hijas de familias inmigrantes*. CIDE. Instituto de la mujer. Colección mujeres en la educación.
- DELGADO, Manuel (1998) *Diversitat i integració*. Barcelona: Empúries.
- ERIKSON, E.H. (1980) *Identidad. Juventud y crisis*. Madrid: Taurus.
- FEIXA, Carles (1998) *De jóvenes, bandas y tribus*. Barcelona: Ariel.
- FONS SOCIAL EUROPEU (2000) *Empowerment. A new way of looking at inclusion and strategies for employment*. Luxemburg: Col Employment & Social Affairs, ESF.
- GALLAND, O. (1999) "La juventud, una nueva etapa de la vida", a Diputació de Barcelona: *La nueva condición juvenil y las políticas de juventud*. Barcelona: Diputació de Barcelona, Materials de Joventut, núm. 13.

- GIL CALVO, E. (1985) *Ocio y prácticas culturales de los jóvenes*. Barcelona: Ministerio de Cultura.
- JULIANO, Dolores (1993) *Educación intercultural. Escuela y minorías étnicas*. Madrid: Eudema.
- JULIANO, Dolores (1998) *Las que saben: subculturas de mujeres*. Madrid: Horas y Horas.
- LÉVI-STRAUSS, Claude (1986) *Raza y cultura*. Madrid: Cátedra.
- LLOBERA, Josep Ramon (1999) *Manual d'antropologia social*. Barcelona: Pòrtic, Edicions de la Universitat Oberta de Catalunya.
- MAALOUF, Amin (1999) *Les identitats que maten. Per una mundialització que respecti la diversitat*. Barcelona: La Campana.
- MARTÍ, Josep (1999) "Catalunya al tombant del mil·lenni: multiculturalisme i identitats ètniques", a *Revista d'etnologia de Catalunya*, núm. 15. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura.
- MARTÍNEZ, R. i PÉREZ, J. (1998) *El gust juvenil en joc*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- PAJARES, M. (1998) *La inmigración en España. Retos y propuestas*. Barcelona: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.
- TABOADA LEONETTI, I. (1992) "Is it Necessary to Move from Multicultural to Intercultural?", a LYNCH *et al.* (eds.) (1992) *Cultural Diversity Convergence and Divergence*. Washington: The Falmer Press.
- VERTOVEC, Steven (1999, novembre) "Més multi, menys culturalisme: l'antropologia de la complexitat cultural i les noves polítiques de pluralisme", a *Revista d'etnologia de Catalunya*, núm. 15. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura.
- WANDER ZANDEN, J.W. (1994) *Manual de psicología social*. Barcelona: Paidós Ibérica.

NOTES

1. Les ponències marc d'aquestes jornades van ser, respectivament, a càrrec de: Jaume Funes, Dolores Juliano i Cristina Brullet. Totes les jornades van comptar amb una taula rodona de reflexions sobre la pràctica i amb una altra taula amb aportacions metodològiques i organitzatives derivades d'experiències reeixides. El contingut d'aquest monogràfic està recollit a la web del programa Entrecultures: www.entrecultures.org.

2. Manuel Delgado, al seu llibre *Diversitat i integració* (1998), critica aquests conceptes:

L'immigrant és aquell que, com tothom, ha recalat a la ciutat després d'un viatge, però que, en fer-ho, no ha perdut la seva condició de viatger en trànsit, sinó que ha estat obligat a conservar-la perpètuament. I no tan sols ell, sinó fins i tot els seus descendents, que hauran d'arrossegar com una condemna la marca de desterrats heretada dels seus pares i que farà d'ells allò que, contra tota lògica semàntica, s'acorda d'anomenar "immigrants de segona o tercera generació".

Miguel Pajares també hi fa referència a *La inmigración en España. Retos y propuestas* (1998):

Cuanto más hablemos de ellos como la segunda generación, cuanto más los encuadremos dentro de la cultura de origen de los padres, cuanto más les digamos que tienen derecho a ser diferentes, más rechazo o exclusión van a sentir y más problemas de integración les vamos a crear.

3. Definicions extretes de la Gran Enciclopèdia Catalana.

4. Utilitzem *Cultura* amb c majúscula en el sentit de "conjunt de coneixences...", per distingir-la del concepte antropològic, amb c minúscula.

5. Segons Tylor, la cultura, o civilització, és aquell tot complex que inclou el coïxement, les creences, l'art, la moral, el dret, els costums, i tots aquells altres hàbits i capacitats adquirits per l'home, com a membre de la societat.

6. A partir d'aquí, si no indiquem que ens estem referim al concepte antropològic de cultura, quan utilitzem aquest terme ho farem en aquell sentit més restrictiu i restringit que comentàvem, perquè és el més generalitzat.

7. De fet, un dels elements que pot incidir més en la integració social de les persones immigrades són els mecanismes que posa en marxa la societat d'acollida (polítiques educatives, Llei d'estrangeria, etc.), i alhora aquests mecanismes són els que poden crear una determinada percepció del fet migratori.

8. Extret de la ponència presentada per Miquel Àngel Alegre a la Jornada Educació, Immigració i Municipis, organitzada per la Diputació de Barcelona (Fòrum Local d'Educació) el 22 de novembre de 2002 a Terrassa.

9. Extret de la mateixa ponència de Miquel Àngel Alegre.

10. El terme *empowerment* –donar poder– no té una traducció exacta; diferents fonts utilitzen els termes *reforçament*, *capacitació*, *empoderament* o *potenciació* per traduir-lo.

11. La hipòtesi del contacte s'ha ocupat de qüestions que tenen a veure amb les relacions interètniques bàsicament a països de l'òrbita anglosaxona.

12. Les categories són qualsevol unitat d'organització subjacent en les operacions cognitives. Per comprendre el món que ens envolta, fem categoritzacions generalitzades i, sovint, excessives que poden portar-nos a consideracions errònies. Aquestes categoritzacions ens permeten identificar ràpidament un objecte pels seus trets comuns.

13. Les idees d'aquest apartat han estat extretes de la ponència de Jaume Funes a Can Bordoï, durant la sessió de la segona part del seminari, dedicada a l'adolescència i la joventut.

14. Utilitzem el concepte de *pertinença identitària* en el sentit que l'utilitza Amin Maalouf (MAALOUF, 1999)

15. La comunitat d'origen, però, també té altres funcions de suport i control social. Veure l'apartat que hi dediquem més endavant.

16. Sovint, s'ha dit que “hi ha cultures que desconeixen l'adolescència”, en les quals es passa de l'edat infantil a l'edat adulta mitjançant ritus de pas. No neguem l'existència d'aquests ritus, però considerem que aquesta afirmació és excessivament generalitzadora i mostra un biaix etnocèntric important: és evident que no existeix la mateixa experiència d'adolescència que a la societat occidental, però desconeixem massa moltes d'aquestes cultures per fer una afirmació d'aquest tipus. A més, també hem de tenir en compte una perspectiva dinàmica: a l'època dels nostres avis (i fins i tot la dels nostres pares) tampoc existia una etapa vital com la que avui representa l'adolescència, i la nostra pròpia experiència d'adolescència difereix de la dels adolescents actuals.

17. Idees extretes de la ponència de Dolores Juliano durant la sessió de la segona part del seminari, dedicada al gènere, a Can Bordoï.

18. Idees extretes de la ponència de Cristina Brullet, durant la sessió de la segona part del seminari, dedicada a famílies i xarxes de suport, a Can Bordoï.

19. Cristina Brullet afirma que, tot i que és cert que ha disminuït la solidaritat familiar en un sentit horitzontal (germans, cosins, oncles, etc.), la solidaritat vertical ha augmentat. Per exemple, cada vegada és més freqüent que els avis s'encarreguin dels nets.

20 Aquest cas es dóna especialment en famílies que es van reagrupar abans dels anys 90; els models migratoris posteriors són diferents.

21. *Batuta* es refereix a l'Associació Social i Cultural Ibn Batuta, una entitat creada i constituïda fonamentalment per immigrants marroquins i els seus fills i filles.

22. Recordem que els fills i filles de famílies immigrades, si han nascut aquí o han arribat de petits, fan els seus processos d'endoculturació i socialització en la societat d'acollida i, per tant, per molt que tinguin referents culturals provinents d'altres contextos transmesos a través de la família i les xarxes comunitàries, coneixen i controlen perfectament els codis de la nostra societat i la nostra cultura.

23. Exceptuant les institucions d'educació en el lleure, com veurem més endavant.

24. Aquest contacte es veu interromput, en el cas d'alguns alumnes (d'incorporació tardana), per la seva inserció a les aules d'acollida o reforç, per la formació de grups guetitzats en els moments d'esbarjo, etc. L'existència legítima d'aquest contacte, per tant, no assegura els processos d'integració escolar i social d'aquest alumnat.

25. A la web del programa Entrecultures podeu trobar informació sobre Al-bint, una experiència molt interessant de prevenció de l'absentisme escolar amb noies magribines.

26. Per obtenir un contracte, en compliment de la Llei d'estrangeria, és imprescindible tenir el permís de treball.

27. Trobareu informació sobre Calidoscopi, un pla d'educació intercultural en el lleure, al web d'Entrecultures: www.entrecultures.org.

28. Ens hi referim sense cap consideració moral. La consideració de *lícit* o *il·lícit* és molt relativa i depèn de diferents factors.

29. Recollim la distinció que es fa al *Sanduk. Guia per a la formació dels educadors i les educadores en interculturalitat i immigració* (2001). Recomanem la lectura dels seus principis teòrics a www.entrecultures.org.

30. Veure Miquel Àngel Essomba, "Educació en el lleure amb infants i joves i immigració extracomunitària", a Carbonell, 2000.

31. Ens basem en un estudi de camp inèdit fet pels Educadors de Carrer del Pla Integral del Casc Antic de Barcelona.

32. Idees extretes del document "Estratègies de treball amb alumnat d'incorporació tardana en els centres de secundària". Aquest document, elaborat pels membres del seminari sobre l'escolarització d'alumnat d'incorporació tardana de les comarques gironines, es va presentar al IV Simposi Llengua, Educació i Immigració, celebrat a Girona l'any 2002.

33. Veure les propostes de Francesc Carbonell, extretes d'un projecte de formació lingüística intensiva i accelerada basada en el que anomena Aula d'Aprenentatges Instrumentals Bàsics (ADI) (Carbonell, 2000).

34. Reflexions sorgides arrel de l'experiència de l'aula d'acollida de l'IES Ramon de la Torre de Torredembarra. Podeu trobar l'experiència al banc de recursos d'Entrecultures: www.entrecultures.org.

35. Per a més informació sobre Calidoscopi consulteu el web d'Entrecultures: www.entrecultures.org.

36. Veure la cita de Carbonell a la pàgina 18.

Collecció Finestra Oberta

1. Col·lectiu Ronda RCCL. *Immigració i estrangeria: l'estat de la qüestió*. 99 p. Març 1998.
2. Enric Marín i Joan Manuel Tresserras. *Seguiment de l'impacte social de les tecnologies de la informació i la comunicació (1/3)*. 56 p. Maig 1998.
3. Fundació CIREM. Jaume Funes (coord.), Quim Casals, Oriol Homs, Xavier Martínez, Ferran Miquel, Neus Roca i Jaume Trilla. *Proposta de mesures davant la desigualtat d'èxit a l'ESO*. 88 p. Juny 1998.
4. Salvador Cardús amb la col·laboració de Lluís Tolosa. *La premsa diària a les Illes Balears, el País Valencià i Catalunya (1976-1996)*. 122 p. Març 1998.
5. Enric Marín i Joan Manuel Tresserras. *Seguiment de l'impacte social de les tecnologies de la informació i la comunicació (2/3)*. 75 p. Octubre 1998.
6. Oriol Alsina i Roger Sunyer. *Informe sobre la Banca ètica a Europa*. 74 p. Novembre 1998.
7. M. José Montón i Montse Solerdecoll. *Experiències socioeducatives amb adolescents nousvinguts*. 46 p. Febrer 1999.
8. Carme Mayol i Eugènia Salvador. *Materials de lectura fàcil*. 85 p. Març 1999.
9. Francesc Deó, Marisa Abad, Encarna Larrey i Francesc Notó. *Un dia en la vida d'un nen. Un dia en la nostra vida*. 77 p. (Quadern del professor) i 105 p. (Quadern de l'alumne). Febrer 1999.
10. Enric Marín i Joan Manuel Tresserras. *Seguiment de l'impacte social de les tecnologies de la informació i la comunicació (3)*. 67 p. Maig 1999.
11. Marta Casas i Núria Casas en col·laboració amb Cristina Cerdà, Anna Montells i David Picó. *Projecte d'educació musical de La Lluna Blava*. 121 p. Novembre 1999.
12. Grup d'Estudis sobre els Drets dels Immigrants de la Universitat de Barcelona. *Les proposicions de reforma de la Llei d'estrangeria*. 77 p. Setembre 1999.
13. Jaume Funes i Fina Rifà (coord.). *Adolescents i dificultats socials a l'escola*. 98 p. Febrer 2000.
14. Laura Giménez i Laia Pineda. *La recerca social en l'administració local: una via d'aprofundiment de la democràcia*. 72 p. Març 2000.

15. Moisès Amorós, Ferran Camps i Xavier Pastor. *Mediació comunitària i gestió alternativa de conflictes a Catalunya. Una guia per a la governabilitat*. 91 p. Abril 2000.

16. Miquel Casanovas i Alfons Formariz. *Educació de persones adultes i immigració extracomunitària*. 62 p. Maig 2000.

17. ECOCONCERN. Robert Gonzàlez (coord.). *Processos participatius en la gestió d'espais naturals*. 94 p. Juny 2000.

18. Ana Escobar, Coro Luengo i M. José Pérez. *Aula d'acollida per a alumnes nouvinguts de l'IES Ramon de la Torre*. 92 p. Desembre 2000.

19. Marta Comas (coord.). *L'atenció als menors immigrants no acompanyats a Catalunya. Anàlisi de la realitat i propostes d'actuació*. 210 p. Gener 2001.

20. Marta Comas i Jaume Funes. *Educadores i educadors de carrer: de l'opció ideològica a l'opció tecnicometodològica*. 107 p. Gener 2001.

21. Equip d'Anàlisi Política de la UAB i Fundació Jaume Bofill. *Informe sobre la consulta ciutadana per a la revisió del Pla General d'Ordenació Urbànica de Cardedeu*. 110 p. Febrer 2001.

22. Antoni Segura (coord.), Pilar Comes, Santiago Cucurella, Andreu Mayayo i Francesc Roca. *Els llibres d'història, l'ensenyament de la història i altres històries*. 125 p. Juliol 2001.

23. Fundació FICAT. Irma Rognoni (coord.). *Menors del carrer: visió sociojurídica*. 139 p. Novembre 2001.

24. Equip d'Anàlisi Política de la UAB i Universitat del País Basc. *Xarxes crítiques a Catalunya i Euskadi: solidaritat internacional i antiracisme*. 124 p. Febrer 2002.

25. Equip d'Anàlisi Política de la UAB i Universitat del País Basc. *Xarxes crítiques a Catalunya i Euskadi: antimilitarisme i okupació*. 126 p. Febrer 2002.

26. Violeta Quiroga (relatora). *Atenció als menors immigrants: col·laboració Catalunya-Marroc*. 105 p. Març 2002.

27. Mònica Nadal, Rosa Oliveres i Miquel Àngel Alegre. *Les actuacions municipals a Catalunya en l'àmbit de la immigració*. 196 p. Març 2002.

28. Alfons Formariz, Miquel Casanovas i Clara Balaguer. *Educació de persones adultes per a la convivència i la cooperació en una societat multicultural*. 120 p. Gener 2003.

29. Fundació Jaume Bofill. *Granollers participa! Quina ciutat vols?* Informe del procés. 110 p. Març 2003.
30. Alicia Gómez, Rosa Patino i Jaume Funes (col·laborador). «*Fugint del futur*»: *La reserca de la mirada adolescent utilitzant tècniques audiovisuals*. 64 p. Maig 2003.
31. Laia Jorba i Lluís Planes. *Els consells veïnals i sectorials de Sitges, una experiència d'Agenda 21*. 56 p. Maig 2003.
32. Francesc Carbonell i Albert Quintana (coords.). *Immigració i igualtat d'oportunitats a l'ensenyament obligatori. Aportacions al debat sobre una futura llei d'educació a Catalunya*. 61 p. Juliol 2003.
33. Escenaris de Participació Ciutadana d'Ecoconcern. *Participació i immigració en contextos pluriculturals. La situació del Casc Antic de Barcelona*. 132 p. Setembre 2003.
34. Xavier Millán i Mawa N'Diaye (coords.). *Treball comunitari i interculturalitat: reflexions i experiències*. 128 p. Setembre 2003.
35. Esther Vivas. *Organitzacions, campanyes i moviments d'oposició al deute extern*. 96 p. Setembre 2003.
36. GREC Resolució de Conflictos. Noèlia Lafuente i Ferran Camps (coordinadors). *La gestió alternativa de conflictes en les organitzacions del tercer sector*. 103 p. Octubre 2003.
37. Maribel Garcia Gràcia (coordinadora). *Abandonament escolar, desescolarització i desafecció*. 131 p. Octubre 2003.
38. Marta Casas (coordinadora). *També catalans: Fills i filles de famílies immigrades*. 139 p. Novembre 2003.